het land van aalst

Tijdschrift van de geschiedkundige vereniging

HET LAND VAN AALST

JAARGANG XXXVIII - 1986 - NUMMERS 5-6

DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE N.V.

de eerste vlaamse
Verzekeringsmaatschappij
gent 091-25 75 15

kulturele stichting NOORDSTARFONDS v.z.w.

IN MEMORIAM JOZEF VAN OVERSTRAETEN

Op 5 oktober 1986 overleed op negentigjarige leeftijd Jozef Van Overstraeten, medestichter en eerste voorzitterhoofdredakteur van onze vereniging en van ons tijdschrift.
Het bestuur van het Land van Aalst wil hulde brengen aan deze "historische figuur", die reeds tijdens zijn leven een boeiende legende was, en zonder wiens inzet in de beginjaren, het historisch tijdschrift misschien nooit van de grond was gekomen.

Jozef Van Overstraeten werd op 2 mei 1896 geboren te Sint-Truiden, als zoon van een onderwijzer en onderwijzeres. Hij behaalde eerst het regentdiploma te Malonne (bij Namen) in het Frans, aan de enige Vrije Middelbare Normaalschool van het land, en later in het Nederlands voor de centrale examenjury te Brussel. Later behaalde hij licentiaatsdiploma's in de Oudheidkunde en Kunstgeschiedenis en in de Pedagogische wetenschappen. Intussen vestigde hij zich wegens zijn loopbaan in het onderwijs te Aalst, waar hij tot voor enkele jaren woonachtig was in de Parklaan.

Tot zijn 55e (1951) bleef hij voltijds leraar; sindsdien wijdde hij zich volledig aan zijn levenswerk, de Vlaamse Toeristen- en Automobilistenbond, die hij had helpen oprichten.
Reeds in het stichtingsjaar 1922 richtte hij te Aalst een VTB-afdeling op, in 1926 werd hij hoofdredakteur van "De Toerist", funktie die hij 50 jaar lang zou blijven waarnemen, in 1931 werd hij secretaris en in 1952 Algemeen Voorzitter, funktie die hij tot zijn 84e levensjaar zou blijven vervullen (1980) (1).
De stichting van het Land van Aalst situeert zich in de laatste jaren van zijn loopbaan in het onderwijs en zijn inzet zou duren tot wanneer zijn taak in de VTB hem volledig zou opslorpen.
Zo getuigt de Heer Albert Van Lil, eerste beheerderpenningmeester:

Toen een korte tijd na de tweede wereldoorlog het plan werd opgevat om in het Aalsterse een geschiedkundig tijdschrift uit te geven, zoals er elders bestonden en zoals er vóór de eerste oorlog te Aalst zelf ook een bestaan had, was Jozef van Overstraeten onmiddellijk bereid om zich met volle kracht ervoor in te zetten.

(1) Een uitgebreid *In Memoriam* verscheen in *Dialoog,* (8, van 1 november 1986, p. 4 e.v.

Daar hij heel wat relaties had en ook heel wat ervaring, slaagde hij er in een minimum van tijd in een drukker te vinden, een beschermcomité op te richten en een half dozijn medewerkers te ontdekken. Er zou een feitelijke, geschied- en heemkundige vereniging komen, met een voorzitter-hoofdredacteur (van Overstraeten) en een beheerder-penningmeester (Van Lil). Verder kreeg iedereen zijn taak toegewezen en bezwaren werden weggewimpeld. De schoolmeester uit Malonne kende zijn taak voortreffelijk.

Van de Vlaamse Toeristenbond hadden de stichters de beschikking gekregen over een bedrag dat diende om de eerste kosten te bestrijden, in afwachting van de ledengelden.

Het eerste nummer van het tijdschrift der nieuwe vereniging verscheen in januari 1949. Het begon met een adres "Aan de goedwillige lezer. Een droom van vele jaren gaat in vervulling: hier zijn we met ons tijdschrift, gewijd aan het Land van Aalst. We zouden het willen maken tot een bescheiden monument ter ere van een der vruchtbaarste, rijkste, schoonste, nijverste en meest Vlaamse streken van ons Vlaanderland". Aldus een geestdriftige hoofdredakteur.

Verder van zijn hand in dit eerste nummer:

- Het Land van Aalst (een bondige geschiedkundige schets van het gebied)
- Hoever staat het toponymisch onderzoek in het Land van Aalst?
- Enige nieuwsjes (aankondiging van volgende bijdragen, enz.)
- De Boerenkrijg in onze streken.
- Onze markten honderd jaar geleden.
- In memoriam kanunnik Jozef Reynaert.
- Onze bibliografie (een rubriek die hem bijzonder ter harte lag).

Alles in een direkte stijl: Van Overstraeten spreekt letterlijk tot de lezers, en vraagt ieder van hen om persoonlijke medewerking.

De stiptheid van het verschijnen is een van zijn grootste bekommernissen, evenals de eenheid van spelling.

In 1950 is er heel wat kopij voorradig, en de hoofdredakteur mag zich beperken tot drie bijdragen:

- Onze grote nijverheidsondernemingen (n.a.v. de verkiezing voor de ondernemingsraden).
- Dirk Martens herdacht (door V.T.B. in 1934).
- De molens van Baardegem.

benevens de bibliografie, waaraan veel zorg besteed wordt.

In 1951 krijgen we van hem:

- Dansfeesten en concerten te Aalst vóór een halve eeuw.

- Welke zijn de oudste steden van Oost-Vlaanderen?
- Religieuze kunst in het Land van Aalst.
en de bibliografie.

Het tijdschrift leeft, het aantal leden schommelt rond de 400-450. Het aantal medewerkers bedraagt meer dan een dozijn, en er is voldoende kopij. Jozef van Overstraeten laat nu de taak, waarvoor hij zich met zijn ganse, machtige persoonlijkheid had ingezet, aan anderen over en kan zich van dan af volledig toewijden aan zijn "oudste kind" de V.T.B. Zonder hem ware het Land van Aalst er misschien nooit gekomen, althans niet in de vorm van het bloeiend en hooggewaardeerd tijdschrift dat we nu reeds bijna veertig jaar kennen.

Dank U, Meneer van Overstraeten."

Ook voor wat zijn rol in het "Land van Aalst" betreft, bleef van Overstraeten zijn levensrijm getrouw: zaaien is belangrijker dan oogsten.
Als belangrijkste publikaties van zijn hand dienen hier vermeld: de verklaringslijst van familienamen en de gidsen voor Vlaanderen, Nederland, Wallonië en Luxemburg. Ook als stichter van het Verbond voor Heemkunde leverde hij een betekenisvolle bijdrage tot de verspreiding en de bevordering van de plaatselijke geschiedenis en het kultuurschoon.

Van Overstraeten leefde in funktie van zijn idealen, wat van hem geen gemakkelijk man maakte. Hij had een rotsvast geloof in de opgang van zijn volk en gaf, als pluralist-avant-la-lettre, op een eigentijdse manier vorm en kleur aan Vlaanderens ideologisch en kultureel landschap.
Van Overstraeten was een monument, een begrip geworden. Mens en levende legende.

De redaktie

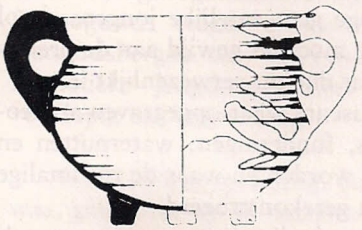

ARCHEOLOGISCHE KRONIEK

HET NIEUWE ARCHEOLOGISCH MUSEUM VAN ZUID-OOSTVLAANDEREN TE ZOTTEGEM.

Met een persconferentie op donderdag 30 oktober en een akademische zitting op 15 november 1986 werd de eerste fase van een stoutmoedig plan van de stad Zottegem met succes verwezenlijkt: het in 1972 opgerichte Gallo-Romeins museum is omgevormd tot het Archeologisch Museum van Zuid-Oostvlaanderen.

Het is algemeen geweten dat Velzeke, deelgemeente van Zottegem, een Gallo-Romeinse vindplaats bij uitmuntendheid was. In 1953 zette een wetenschappelijke opgraving door de Gentse hoogleraren De Laet en Nenquin de eerste stap naar de exhaustieve studie van de antieke rurale nederzetting Velzeke. Deze professoren werden nadien gevolgd door tientallen amateur-archeologen en vooral door Drs. M. Rogge.

Dit jaren lang onderzoek bracht een schatkamer van archeologisch materiaal aan het licht dat eerst na tijdelijke tentoonstellingen (1967 en 1969) en nadien in het gemeentelijk Gallo-Romeins museum aan het publiek kon getoond worden.

Een dynamische groep met Dr. L. Van Durme als de bezielende figuur en het stadsbestuur wou echter meer. Op de eerste plaats wou men een veilig onderkomen geven aan de erg verspreide archeologische vondsten. Tevens wou men de garantie bieden van een degelijke konservering om ze aldus voor het brede publiek toegankelijk te maken: zowel voor de scholen, de eendagstoeristen alsook voor de wetenschappers. Uiteindelijk waren 27 verzamelaars bereid om hun collecties af te staan of in ruil te geven aan het Museum.

Om dit te verwezenlijken voorzag men drie fasen:
1. Verbouwing van de toenmalige gemeentelijke jongensschool tot tentoonstellingsruimte voor de modules gewijd aan de prehistorie en aan de Romeinse tijd, wat dus nu verwezenlijkt is.
2. Uitbouw van een openluchtmuseum waar opgegraven archeologica zoals Romeinse keldertjes, funderingen, waterputten en dergelijke gekonsolideerd zouden worden en waar de toenmalige flora van deze streek zou worden gerekonstrueerd.
3. Aanbouw van een nieuwe vleugel, die naast een tentoonstellingsruimte voor de modules over de Frankische tijd, het ontstaan van de taalgrens, het ontstaan van het kultuurlandschap en de rol van de abdijen hierbij, ook een auditiezaaltje en een kantoor zou huisvesten. Dit geheel zou dan als Centrum voor de streekgeschiedenis ontwikkeld kunnen worden.

Diverse werkgroepen zijn er in geslaagd om (met eigen stedelijke middelen) een modern opgevat museum uit te bouwen dat beantwoordt aan de hedendaagse museologische normen: visualisering van het dagelijkse leven van vooral het platteland uit de Romeinse tijd en later; de voorwerpen worden niet op een encyclopedische wijze maar selectief gepresenteerd zodat men van het museum een levendige instelling heeft gemaakt. Tenslotte heeft men ook het educatieve aspect goed ondersteund met werkbladen of brochures, die volgens leeftijd en studierichting werden opgemaakt. Aldus veronderstelt men bij leerkrachten en leerlingen een zelfactiviteit, zodat het bezoek niet uitsluitend een passief volgen van de gids is. Niettemin kunnen de bezoekers via de twee audiovisuele zuilen het ook rustiger aandoen.

Dit nieuwe archeologische museum van Zuid-Oostvlaanderen, dat gratis toegankelijk is, bevelen wij om al die redenen ten zeerste aan: het is een ware verrijking van ons cultuurpatrimonium en een bijdrage tot het geschiedenisbewustzijn van de bevolking.

Derhalve hopen wij dat aan het museum een goede organische structuur gegeven wordt opdat het waardevolle voor vele decennia behouden blijft en anderzijds dat fase twee en drie in de nabije toekomst kan verwezenlijkt worden, zodat ook het Centrum voor de Streekgeschiedenis een realiteit wordt. Tegelijkertijd publiceren wij ook de tekst van de lezing die op de Akademische zitting door Prof. Dr. A. Van Doorselaer werd gehouden.

G.V.B.

* Dit artikel steunt voornamelijk op de persnota's en de toespraken, die op de Akademische zitting gehouden werden.

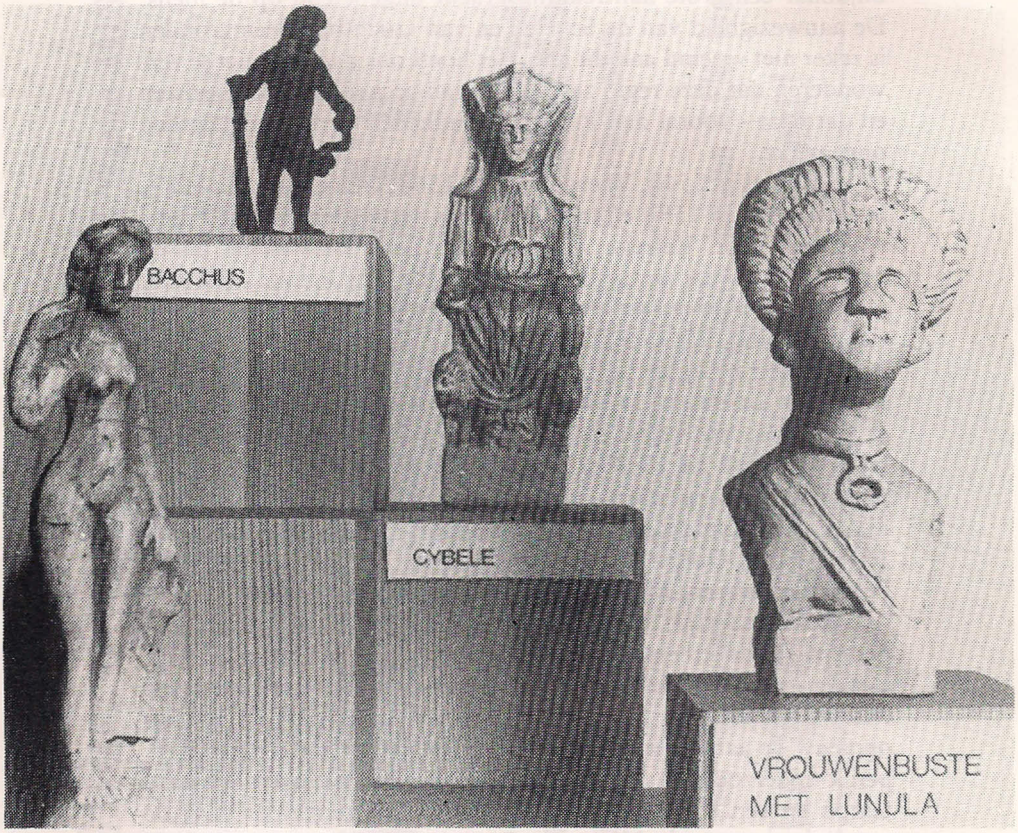

Een urne met verbrande beenderen en bijpotje uit de Hallstattperiode (urnengravenkultuur) (nekropool Velzeke).

ARCHEOLOGIE IN ZUID-OOST-VLAANDEREN.

(Toespraak bij gelegenheid van de openstelling van het archeologisch museum van Zuid-Oost-vlaanderen)

De regio Zuid-Oost-vlaanderen heeft in de loop der tijden blijkbaar een grote aantrekkingskracht uitgeoefend op de mens. De aanwezigheid van de Schelde en van vruchtbare leemgronden is zeker niet vreemd aan dit feit. Het hoeft ons dan ook niet te verwonderen dat deze regio zeer rijk is aan archeologische vondsten en dat deze - vooral dan Romeinse oudheden - vrij vroeg werden opgemerkt.

Ortelius in 1540, Vaernewijck in 1568, Guicciardini in 1587, Marchantius in 1596 en later Sanderus vermelden talrijke muntvondsten voor Velzeke en omgeving, en bouwresten tussen dewelke vaatwerk werd gevonden alsmede "des figures en bronze d'Apollo et de Mercure". Velzeke wordt omschreven als een "ville riche en antiquités romaines".

Nadien blijkt de belangstelling enigszins af te zwakken, tot Kanunnik De Bast in 1808 ons zijn "Recueil d'antiquités romaines et gauloises, trouvées dans la Flandre proprement dite" presenteert, een boek dat door archeologen af en toe nog eens ter hand mocht genomen worden. De Bast beschrijft vondsten, hoofdzakelijk uit de Romeinse tijd, uit o.m. Huise, Ouwegem, Zingem, Asper, Eine, Oudenaarde, Ename, Mater, Zegelsem, Velzeke, Petegem, Beveren, Melden, Wannegem-Lede, Kerkhove.

Rond deze tijd, tot ca. midden de 19de eeuw zien we ook Joly bedrijvig in de streek... toch duurde het nog tot het begin der vijftiger jaren, dat met meer systematisch onderzoek werd begonnen. Met zijn opgravingen te Velzeke in 1953 trok Prof. S.J. De Laet opnieuw de aandacht op deze belangrijke regio. Het wetenschappelijk onderzoek kwam er op gang en evolueerde in een versneld tempo en een steeds verruimend kader. We vermelden b.v. de opgravingen van de Nationale Dienst voor Opgravingen in de Merovingische begraafplaats van Beerlegem, in het M.E. Castrum van Petegem, in de Portus-site van Eename, en recentelijk te Oudenaarde-Donk. Het Seminarie voor Archeologie van de R.U.Gent was o.m. bedrijvig te Huise-Lozer met het onderzoek van IJzertijdnederzettingen en van een Romeinse necropool en recentelijk nog te Asper.

Dank zij het onderzoeksfonds van de K.U. Leuven werd een nieuw projekt opgezet omtrent de landelijke bewoning in de Romeinse tijd langs de as Velzeke-Kortrijk, twee stedelijke agglomeraties met er tussenin, èn langs de Schelde gelegen, de statio en

administratief-logistieke basis Kerkhove. In samenwerking met de Vereniging voor Oudheidkundig Bodemonderzoek in West-Vlaanderen werden daar opgravingen georganiseerd o.m. te Kruishoutem, Zegelsem, Kerkhove, Tiegem, Heestert, Kooigem.

Het jarenlange onderzoek in de regio Zuid-Oost-vlaanderen bracht een onvermoede oogst aan resultaten uit diverse periodes: De vroegste menselijke aanwezigheid situeert er zich in het Midden-Paleolithicum. Jagers-voedselverzamelaars uit het Mousteriaan hadden kortstondige openluchtverblijfplaatsen (kampementen) o.m. op de getuigenheuvels van de Kluisberg en van de Pottelberg.

Vondsten uit het Laat-Paleolithicum zijn zeer schaars. Pas op het einde van de laatste ijstijd (± 15.000-8.000 v. Chr.) wordt de bevolking blijkbaar iets dichter. Dragers van de Tjongerkultuur vestigden zich op verheven zandgronden o.m. te Huise, Aalst, Vloesberg.

Tijdens de meer gunstige klimaatsomstandigheden in het Mesolithicum brengt een gewijzigde biotoop met kleinwild, een verandering in de jachtbewapening mee. Mikrolithen werden aangetroffen in resten van tijdelijke kampementen van deze jagers o.m. te Huise, Vloesberg, Schorisse, Oudenaarde.

Het is pas tijdens het Midden-Neolithicum (3.400-2.500 v. Chr.) dat in Zuid-Oost-vlaanderen de eerste landbouwers verschijnen en meteen ook aarden vaatwerk. Resten van de Michelsbergcultuur werden gevonden o.m. te Schorisse, Kruishoutem, Kerkhove.

Enkele losse vondsten zijn in de Vroege en Midden Bronstijd te dateren. Belangrijker zijn evenwel grafheuvels te Ronse en Kluisbergen.

Tot de Urnenveldencultuur uit de Late Bronstijd en Vroege IJzertijd behoren 2 necropolen, waargenomen op het grondgebied van Velzeke, en bewoningssporen uit de Late IJzertijd werden vrijgelegd te Huise-Lozer en te Zegelsem. In deze laatste situs werd trouwens voor het eerst bewoningscontinuïteit van de IJzertijd naar de Romeinse periode vastgesteld.

Het is in deze laatste periode, in de Romeinse tijd, dat zich in deze streek een belangrijke bevolkingstoename voordoet met een algemene spreiding van een hoofdzakelijk landbouwbevolking. De lijst gemeenten, zoëven opgesomd in verband met het werk van De Bast, gaan wij hier niet aanvullen. Quasi elke gemeente wordt in series muntvondsten vernoemd, quasi elke gemeente levert bij systematische prospektie op het terrein, scherven en puinmateriaal op.

In deze interessante evolutie, èn van bewoning, èn van vonds-

Een greep uit de Gallo-Romeinse godenwereld: naast de officiële Romeinse goden zoals Venus, werden hier ook inheemse goden zoals de matrones en eveneens Bacchus vereerd.

ten, speelt Velzeke een merkwaardige rol. Zonder Velzeke ook maar te willen verheffen tot de rang van hoofdstad van het Romeinse rijk, zonder de lijst van Romeinse keizers ook maar te willen aanvullen met een nieuwe naam: Marcus Secale Cereale (vulgo d.i. in de volksmond: Mark Rogge), wil ik in enkele woorden het belang omschrijven, enerzijds van Velzeke in de Romeinse tijd, anderzijds van het werk van een regionaal archeoloog.

Velzeke kreeg vrij vroeg na de Romeinse verovering in 57 v. Chr. een rol toegemeten. Ten tijde van Augustus, kort voor of kort na het begin van onze tijdrekening, werden 2 wegen aangelegd, die het gebied doorkruisten: de weg Bavai-Blicquy-Velzeke en de weg Tongeren-Elewijt-Velzeke. Net ten noorden van het

punt waar beide wegen op elkaar aansluiten werd een militaire legerplaats, 5 ha groot, ingeplant. De aanwezigheid ervan kadert in het organisatieproces en de pacificatie van Noord-Gallië, de pas veroverde provincie. Bij die legerplaats ontwikkelde zich een burgerlijke nederzetting van handelaars en ambachtslieden, nederzetting die geleidelijk uitgroeide tot een stedelijke agglomeratie, marktplaats, ambachtelijk centrum, religieus trefpunt van een ondertussen intensief ontgonnen agrarisch gebied, waarvan b.v. zelfs 3 villa's, grote landbouwondernemingen, nog op het grondgebied Velzeke zijn gelegen. De plaats Velzeke en de streek errond kende een enorme bloei tot in het 3e kwart van de 3e eeuw, bij invallen vanuit het kustgebied, de vicus Velzeke definitief ophoudt te fungeren als verzorgend centrum van de ekonomisch totaal ontredderde regio.

Deze visie over de Romeinse tijd in het gebied van Zuid-Vlaanderen, danken wij aan het onuitputtelijk werk van de man te velde, Mark Rogge... ik omschrijf hem als een regionaal archeoloog. Sedert 1969 zet hij het door De Laet aangevatte werk in Velzeke voort. Ik hoef hier niet te spreken over zijn opgravingen in Velzeke zelf. Iedereen kent ze. Minder gekend misschien is de jarenlange prospektie op het terrein, de Landesaufnahme van de zone Velzeke-Kortrijk en ver erbuiten zelfs. Mede door dit doorgezet onderzoek wordt een stuk geschiedenis geschreven van deze regio, een stuk geschiedenis die een vernieuwde vizie brengt, een beter inzicht geeft in het verloop der gebeurtenissen en nieuwe perspektieven opent voor verder onderzoek.

Dit werk kristalliseert zich nu in de opstelling van het museum dat vandaag wordt opengesteld.

Dat hier dit museum werd ingeplant, ongeveer 1980 jaar na de inplanting door Augustus van een legerplaats, is dan ook een logische zaak, een uiterst gelukkig en gelukt initiatief.

Prof. Dr. A. VAN DOORSELAER

DE STRAFRECHTBANKEN TE AALST, VAN DE XIVde TOT DE XVIIIde EEUW.

door Emiel DE DONCKER

INHOUD

Hoofdstuk I. HET GRAFELIJK LEENHOF TEN STEENE TE AALST
1. Oorsprong
2. Naam
3. Samenstelling
4. Plaats van zitting
5. Bevoegdheid
   a. ratione materiae
   b. ratione personae
   c. ratione loci

Hoofdstuk II. DE HOOGBALJUW VAN HET LAND VAN AALST.
1. Oorsprong
2. Benoeming
3. Bevoegdheid op rechterlijk gebied
4. Rechtsgebied

Hoofdstuk III. DE SCHEPENBANK VAN AALST.
1. Wie waren schepenen: voorwaarden
2. Benoeming: door wie en wanneer
3. Aantal schepenen en kworum vereist voor de rechtspraak
4. Bevoegdheid op rechterlijk gebied
   a. rechtsgebied
   b. ratione personae
   c. ratione materiae
5. Beperking van de bevoegdheid op rechterlijk gebied
6. De waarheid te Aalst
7. De vrede
8. De zoening
9. Beroep
10. Ten hoofde gaan
11. Verhouding tussen de schepenbank en de kerkelijke rechtbanken
12. Andere bevoegdheden van de schepenen

Hoofdstuk IV. DE GERECHTSOFFICIEREN
1. Algemeen
2. De poortbaljuw
3. De meier
4. De griffier en de pensionaris

Hoofdstuk V. DE SMALLE WETTEN

BIBLIOGRAFIE

INLEIDING.

Aalst en het Land van Aalst waren na het verdrag van Verdun in 843 een deel van de pagus Brabant, daar de Schelde de grens vormde tussen Frankrijk en het Keizerrijk. Het was Boudewijn met de Baard, verontrust door de macht van zijn buur, Renier V van Henegouwen, die het land tussen Schelde en Dender veroverde. Het was echter pas in 1057 dat Boudewijn van Rijsel dit land als leenman van de keizer ontving, onder de naam van Keizerlijk Vlaanderen. (1)
Dirk van Aalst verleende de stad de eerste privileges, en schonk de inwoners het poortersrecht. Deze oorspronkelijke akte is niet bewaard gebleven, alleen de bevestiging ervan door Filips van den Elzas in 1174, is gekend. (2)
Het Land van Aalst strekte zich uit tussen Schelde en Dender. In het westen werd het door de Schelde begrensd, die het scheidde van de kasselrij Oudenaarde, en strekte het zich uit tot aan de grenzen van de stad Gent. In het noorden vormde de Schelde ook de grens, hoewel er een enclave van het Land van Dendermonde was, gevormd door Wetteren, Schellebelle en Wanzele. In het oosten werd het begrensd door de Dender, hoewel ook een paar dorpen aan de overkant tot het Land van Aalst behoorden. In het zuiden grensde het aan Henegouwen en het gebied van Vloesberg en Lessen. Buiten Aalst waren ook de steden Geraardsbergen, Ninove en Ronse erin vervat. (3)

Twee belangrijke bronnen voor de kennis van het recht en de instellingen van Aalst zijn het "Boec met den haire" en de Costuimen.
Het "Boec met den haire" is het oudste oorkondenboek van Aalst en wordt bewaard in het stadsarchief te Aalst, waar het het kostbaarste stuk uitmaakt. Zijn naam ontleent het aan de kaft van niet geschoren leder. Een gedeeltelijke uitgave ervan werd verzorgd door O. Reyntens.
De Costuimen werden opgesteld in uitvoering van artikel 1 van het eeuwig edict van 12 juli 1611. (4) De opstelling en goedkeuring liep echter veel vertraging op door de betwistingen tussen Aalst en Geraardsbergen, en door de weigering van de magistraat

(1) Costuimen, blz. I-II.
(2) Id., blz. II.
Id., blz. 177-178.
(3) Id., blz. VIII.
(4) Costuimen, blz. XLIII.

van Aalst om wijzigingen aan te brengen. Na vele moeilijkheden werd het homologatiedecreet van de Costuimen van Aalst op 12 mei 1618 ondertekend door de aartshertogen Albrecht en Isabella. (5)

De behandelde periode begint met de 14de eeuw, en eindigt samen met het Ancien Régime. Toch wordt soms de oorsprong van bepaalde instellingen of ambten besproken, ook al stamt deze uit vroegere eeuwen. Waar het mogelijk was, wordt de evolutie aangegeven.
Behandeld wordt de strafrechtspraak te Aalst. In een eerste hoofdstuk wordt het leenhof van Aalst besproken, de rechtbank die samengesteld was uit grafelijke leenmannen, en bevoegd voor heel het Land van Aalst. In een tweede hoofdstuk wordt de hoogbaljuw van het Land van Aalst bestudeerd. Het is vooral zijn bevoegdheid op rechterlijk gebied die aan de orde komt. Het derde hoofdstuk betreft de schepenbank, de rechtbank bij uitstek in het Ancien Régime.
In een vierde hoofdstuk wordt gehandeld over de gerechtsofficieren van Aalst. Het vijfde hoofdstuk gaat over de drie smalle wetten die te Aalst ook een zekere rechterlijke bevoegdheid uitoefenden.

Nota: Als in de voetnoten verwezen wordt naar de Costuimen, wordt bedoeld de uitgave van de Costuimen door T. De Limburg-Stirum. De indeling in rubrieken en artikels is die van de gehomologeerde Costuimen van 12 mei 1618.

HOOFDSTUK I.

HET GRAFELIJK LEENHOF TEN STEENE TE AALST.

1. Oorsprong

De leenhoven of mannengerechten waren rechtbanken, samengesteld uit grafelijke leenmannen. Ze zijn wellicht tot stand gekomen sinds de regering van Filips van de Elzas, waarschijnlijk rond 1170-1180 (6).

(5) Id., blz. LI.
(6) Van Caenegem R.C., *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIde tot de XIVde eeuw,* Brussel, 1956, blz. 8.

Ze werden opgericht in een kasselrij, dit is de territoriale eenheid waarin het graafschap Vlaanderen op rechterlijk, tevens militair en bestuurlijk gebied was verdeeld (7). In sommige delen van Vlaanderen, waaronder het Land van Aalst, is de term kasselrij niet juist. Daar moet men spreken van een "kastellenij", dit is een belangrijke heerlijkheid, die zich uitstrekte tot waar zich het laatste, van de centrale burcht gehouden leen bevond, of tot waar in het algemeen het prestige van de heer reikte. In tegenstelling tot de kasselrij, kon het een grillig omlijnd geheel zijn, met vele exclaves en enclaves (8). Een dergelijke "kastellenij" was het Land van Aalst.

De graaf van Vlaanderen erfde in 1165 de goederen van de heren van Aalst, en daarmee ook deze kastellenij. Het mannengerecht dat hier werd opgericht, kreeg Aalst als zetel (9).

Volgens A. Koch veronderstelt de oprichting van de grafelijke mannengerechten een weloverwogen, centraal uitgedacht plan. Hij meent drie criteria te kunnen onderscheiden, volgens dewelke de leenhoven werden opgericht: (10)

1) Waar de grafelijke schepenbank nooit over de hoge jurisdictie had beschikt, werden leenhoven opgericht, (bv. Kassel, Ieper)
2) Waar de grafelijke schepenbank slechts de middelbare justitie had overgehouden. (bv. Sint-Omaars, Rijsel, Doornik)
3) Waar een grafelijke schepenbank voor de kasselrij of voor de landschap ontbrak. Dit laatste was het geval voor Aalst, Atrecht en Gent.

2. Naam:

In het Nederlands wordt het leenhof genoemd "het graeffelick Hof ten Steene t'Aelst" (11).

In het Frans ontmoet men de namen "Piron dAlost" (12) en "Perron d'Alost" (13).

3. Samenstelling.

Te Aalst was het leenhof samengesteld uit de vazallen van het Land van Aalst die hun leengoederen verhieven in het Graven-

(7) Koch A. *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw,* Antwerpen-Amsterdam, 1951, blz 169.
(8) Koch A., o.c., blz. 106.
(9) Koch A., o.c., blz 177.
(10) Koch A., o.c., blz 183.
(11) Costuimen, Rub. II, art. 1, blz. 8.
(12) Costuimen, blz. 653.
(13) Costuimen, blz. 601.

steen. Deze vazallen zetelden voor het leven in het leenhof (14). Aan het leenhof was ook een "maenhere" van de leenmannen verbonden, en dit was de poortbaljuw van de stad Aalst (15). Naast de vazallen, ten getale van 4 of 5 (16) was er de hoogbaljuw, die tevens het leenhof voorzat (17). Hij kon zich laten vervangen door de stadhouder, die hij zelf mocht benoemen (18). In de uitoefening van hun ambt, werden hoogbaljuw of stadhouder bijgestaan door twee griffiers, een voor de burgerlijke zaken en een voor de criminele zaken (19). Het leenhof was verdeeld in drie sekties, die elk om beurt gedurende een jaar zetelden. Voor zware gevallen moest het hele hof echter samenkomen om uitspraak te doen (20).

4. Plaats van zitting.

Het leenhof van Aalst hield zijn zittingen in het 's Gravensteen, gelegen op de hoek van de Kattestraat en de Grote Markt. Het is eerst vermoedelijk de verblijfplaats geweest van de heren of graven van Aalst. Het gebouw werd afgebroken in 1776 (21).

5. Bevoegdheid.

a) Ratione materiae.

1.- Het leenhof had bevoegdheid voor hoge, middele en lage justitie: "in welck hof bailliu ende mannen toebehoort alle justitie, hooghe, middele ende nedere" (22).
Wat betekent deze indeling? Volgens Koch (23) was in de 13de eeuw de grens tussen hoge en lage justitie wel scherp getrokken, maar was er nog geen sprake van de middelbare justitie. De meest volledige inventaris stamt uit een oorkonde van graaf Gwijde van Dampierre van 1255.

- De casus inferiores, de lage justitie, omvatte twisten, vechten, plukharen, met de vuist slaan zonder bloedvergieten.

(14) De Potter F. en Broeckaert J., *Geschiedenis der stad Aalst,* 1e deel, Gent, 1873, blz. 47.
(15) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 9.
(16) Van der Heyden A. *Het grafelijk leenhof ten Steene te Aalst.* Aalst, 1945, blz. 3.
(17) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 47.
(18) Costuimen, Rub. II, art. 9, blz. 10.
(19) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., l.c.
(20) Costuimen, blz. XII.
(21) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 104.
(22) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(23) Koch A., o.c., blz. 21.

- De casus alti of hoge justitie, was dan de verwonding met bloedvergieten, de doodslag, de brandstichting, de diefstal, de roof, de verkrachting en de gewelddaden.

  De drie laatste casus alti, de roof, de verkrachting en de gewelddaden zouden zich afgesplitst hebben en een afzonderlijke kategorie, middelbare justitie geheten, gaan vormen zijn (24).

2.- Het leenhof was bevoegd voor alle geschillen wat betreft het leenrecht: "ende hebben de mannen vanden hove kennisse en de berecht van alle materien ende gheschillen aengaende de proprieteyt van leengoede den hove subject" (25).

3.- Verder waren de leenmannen ook bevoegd in criminele zaken: "ende doen recht, ter callainge vanden hoochbailliu vande voorseyde steden ende lande ofte zynen stadthaudere, in alle criminele zaecken, op personen die hy vanghende es ten platten lande, gheen poorters van Aelst ofte Geeraertsberghe zynde, diemen naempt ghedyde" (26).

4.- De schouwing

Tot de bevoegdheid van het leenhof behoorde ook de schouwing der wegen: "De voorseyde mannen van leene met den poort-bailliu vermoghen jaerlicx, meye leden zynde, te beryden ende visiteren alle de heyrweghen ende pontwegen alomme binnen den voorseyden lande, ende de ghelande, ofte pachters, zoo wel poorters als andere, vande plecken daer quade gaten ende weghen vonden zyn te calengieren, ende daernaer de zelve by inthimatie in haere prochie - kercken te doen uproepen; ende hemlieden gehoort, ofte gecontumaceert, de defaillanten te condempneren in de boete van dry ponden parisis" (27). Aldus de costuimen van 1618. Het recht van de schouwing is echter veel ouder. Het werd reeds bevestigd door een ordonnantie van de Raad van Vlaanderen van 17 maart 1507. Na klachten dat de wegen op vele plaatsen in slechte toestand geraakt waren, werd het gebruik van de schouwing weer in ere hersteld. De gerechtsofficieren werden opgeroepen de wegen te controleren, en hiervan "by kercgheboden of anderssins" veertien dagen op voorhand te verwittigen (28).

(24) Koch A., o.c., blz. 21 e.v.
(25) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(26) Id., ibid.
(27) Costuimen, Rub. II, art. 6, blz. 10.
(28) Recueil des Anciennes ordonnances de la Belgique, 2e serie, deel 1, door Ch. Laurent, Brussel 1893, 762 blz, blz. 44-45.

Ook later, na de redactie van de costuimen, moeten er nog vele moeilijkheden geweest zijn met de schouwing van de wegen, zoals blijkt uit een decreet van keizerin Maria-Theresia, van 8 augustus 1759. Hierbij verpacht zij de functie van poortbaljuw van Aalst aan de afgevaardigden van het Land van Aalst, die zo doende het recht van schouwing verkregen (29).

5.- De soevereine waarheden in het Land van Aalst.

Tot de bevoegdheid van het leenhof en de hoogbaljuw van het Land van Aalst behoorde ook het houden van soevereine waarheden. Het wordt duidelijk gesteld: (30) "mondit seignour a sa souveraine verite de ouir et enquester par son bailli devantdit et ses hommes de fiefs du Piron dAlost sur et ou dessus tous les vassaulx de la conte et terre dAlost; et tout ce que en laditte souveraine verite serra trouve, sans aulcun moyen, en a le bailli devantdit la cognoissance et adretchement avec les hommes de fiefs du Piron dAlost devantdit".

Het was zo dat toen de graaf van Vlaanderen in 1165 de heerlijkheid van Aalst erfde, hij de grafelijke gemene dingen alleen kon houden in " 's graven propren dorpen" (31). De andere heerlijkheden konden alleen onderworpen worden aan zijn "vrije waarheid" (32), de jaarlijkse "Oestkeur". (Oogstwaarheid). Op deze jaarwaarheid of soevereine waarheid werden alleen criminele gevallen behandeld. Het lag voor de hand dat de graaf deze karwei zou laten opknappen door het pas opgericht leenhof en zijn baljuw (33).

Het houden van dergelijke waarheden was een uitstekend middel om de misdrijven op te sporen die de heren ongestraft lieten. De misdrijven die aan het licht kwamen bij het houden van de soevereine waarheden behoorden tot de jurisdictie van de baljuw (34).

De graaf liet de jaarwaarheden niet te Aalst houden, maar wel op versperde plaatsen in het baljuwschap (35). Men ging als volgt tewerk: (36)

(29) Costuimen, blz. 753.
(30) Costuimen, blz. 653.
(31) Koch A., o.c., blz. 187.
(32) Id., ibid.: ze werden "vrije" waarheden genoemd, omdat ze werden gehouden door leenmannen of "francs hommes".
(33) Id., ibid.
(34) Van Rompaey, *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen,* Brussel, 1967, blz. 291.
(35) Koch A., o.c., blz. 187.
(36) Costuimen, blz. 166.

"Wanneer eenighe vande waerheden, diemen heet souveraine waerhede, int landt van Aelst verjaert zyn, ende die den bailliu doen wille, zoo vergadert by tot vier ofte tot vyff mannen 't Aelst ten Steene, ende maeckt hoff wettelick; dat ghedaen, seght de bailliu: dat myn gheduchte heere, by zyne heerlichede, schuldich es te hebbene in zyn landt van Aelst souveraine waerheyt, ende wanneer die verjaert zyn, is costume ende usaige, dies stryckende vermet inde mannen vanden hove ende hemlieden manende daer af van de rechte, dat de mannen wyssen: datmen de waerhede, die de bailliu noempt, ghebieden zal ter kercken, daer men se schuldich es te ghebieden; dat ter dier waerheyt commen zullen, die XV jaer oudt zyn ende daerboven, ende ter waerheyt ghecostumeert zyn te gaene, up sulcke boete als daerup staet, dat es iij ponden parisis, by alzoo datse voljaert zyn. Ende dan zoo gaetmense vuytghebieden ende sentse tallen kerchen by den sergeanten".
Waar de soevereine waarheden werden gehouden in het Land van Aalst en welke dorpen er naartoe kwamen, werd nog uitgebreid geregeld op 19 mei 1618 (37). Ook werd telkens vastgesteld wie de kosten van de waarheid moet dragen:
dit is dikwijls de baljuw zelf.
De volgende waarheden worden opgesomd (38):

1 - De waarheid van Erembodegem, gehouden in het hof "ter Haghen", voor de parochies Erembodegem, Welle, Idelgem en Teralfene.
2 - De waarheid van Moorsel, voor die van Moorsel alleen.
3 - De waarheid van Hofstade, voor Hofstade en Mespelare.
4 - De waarheid van Lede, voor Lede en Impe.
5 - De waarheid van Wichelen, alleen voor de parochie Wichelen.
6 - De waarheid van Serskamp, alleen voor deze parochie.
7 - De waarheid van Okegem, ook alleen voor Okegem.
8 - De waarheid van Burst voor Burst, Bambrugge en Zonnegem.
9 - De waarheid van Cottem, voor Oombergen, Sint-Lievens-Houtem, Hillegem en Cottem.
10 - De waarheid van Sint-Maria-Lierde, voor Sint-Maria-Lierde, Sint-Martens-Lierde en Hemelveerdegem.

(37) Costuimen, blz. 166.
(38) Costuimen, blz. 166, 168, 170.

11 - De waarheid van Roeselare, van Sint-Lievens-Esse, Nederhasselt, Aspelare, Sint-Antelinks en Woubrechtegem.
12 - De waarheid van het Zwarte land, voor Oosterzele, Bavegem, Vlierzele, Oordegem, Smetlede en Letterhoutem.
13 - De waarheid van Loots, voor Zandbergen, Voorde, Appelterre, Eichem en Outer.
14 - De waarheid van "Hongherye": daar komt Ronse.
15 - De waarheid van Amougies en Rozenaken.
16 - De waarheid van Orroir, Berchem, Melden, Nukerke, Leupegem, Edelare, Volkegem, Kwaremont, Zulzeke.
17 - De waarheid Maarke, Kerkem, Ename, Nederename, Etikhove en Welden.
18 - De waarheid ter Hoeven, voor Nederbrakel en Zarlardinge.
19 - De waarheid van Opbrakel, Elst, Michelbeke, Schorisse, Zegelsem, Sint-Blasius-Boekel, Rozebeke, Sint-Kornelis-Horebeke, St.-Maria-Horebeke, Mater, Munkzwalm, Wijlegem, Roborst en Sint-Denijs-Boekel.

Het gebruik van het houden van waarheden ging echter verloren in de 18e eeuw.

6.- Volgens een uitspraak van de Raad van Vlaanderen, gedateerd 11 juli 1420, moeten alle misdaden, begaan tegen de dienaren van de graaf, uit hoofde van hun functie, berecht worden door het grafelijk leenhof ten Steene te Aalst (40).

b) Rationae personae

In criminele zaken werd de bevoegdheid van het leenhof beperkt tot de personen die op het platteland werden gevangen genomen, en die zich niet konden beroepen op het poorterschap van Aalst of Geraardsbergen (41). Deze personen werden "ghedyde" geheten (42).

Waarschijnlijk gold deze beperking niet voor de personen die een misdaad hadden begaan tegen officieren van de graaf: zij werden volgens de uitspraak van de Raad van Vlaanderen steeds door het leenhof geoordeeld (43).

(39) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 52.
(40) Costuimen, blz. 601.
(41) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(42) Id., ibid.
(43) Costuimen, blz. 601.

c) Ratione loci

Het gaat hier vooral over de draagwijdte van de bepaling dat de leenmannen recht spreken in geschillen "aengaende de proprieteyt van leengoede den hove subject" (44).

De leengoederen die onder de jurisdictie van het leenhof van Aalst vallen, vinden we opgesomd in de costuimen (45): "ende zyn daeronder sorterende vyff roeden ofte leden, te weten: de Baenderie van Rode, Baenderien van Gavere ende Zotteghem, die nu beede zyn geerigeert in eene Princelichede, de Baenderien van Boelaere ende van Schorisse, met noch veel edele leenen ende andere ghelyck vermoghen hebbende".

Deze indeling van 1618 vinden we ook terug, met de onder elke baanderij bevatte gemeenten, in de Transport van Vlaanderen van 14 april 1518. Dit transport geeft volgende indeling (46):

1) 't land van Rode: omvat Schelde-rode, Botelare, Ghendbrugghe, Munte, Melle, Gontrode, Scheldewindeke, Landscautere, Baleghem, Morsele, Oosterzele, Berleghem, Melsene, Ghysele, Bayeghem, Lettelhautem, Vlierzele.
2) 't land van Zottegem: Zotteghem, Eerteghem, Strijpe, S. Goorix Oudenhove, Grootveerdeghem, Grootenberghe, Wassenhove en Leene, S. Marien Oudenhove, Borst, Mighelbeke, Velseke.
3) 't land van Gavere: Gavere, Semmerzake, Vurste, Wassene, Bayeghem, Dikkelvenne, Paulathem, Maria-lathem, Meyleghem, Ermelgem, Nederzwalmen.
4) 't land van Boulaer: Oncherzele, Overboelare, Deftinghe, Schendelbeke, Yeghem, Waertbeke, Nieuwenhove, Vloeseghem, Smeribbe, Aspelare, Zandberghe, Oultre, Paricke, Uphasselt, Oomberghe, S. Lievens Hessche.
5) 't land van Schorisse: Schorisse, Materne, Zeghelsem. S. Marien Hoorenbeke, S. Cornelius Hoorenbeke, Roos-beke, S. Blasis Boucle.

(44) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(45) Costuimen, Rub. II, art. 1, blz. 8.
(46) Plakkartboeken van Vlaanderen. Eerste bouck der ordonnancien, statuten, edicten en placcaerten, Gent 1639, 819 blz. + tafels, blz. 556.

HOOFDSTUK II.

DE HOOGBALJUW VAN HET LAND VAN AALST.

1. Oorsprong.

De grafelijke baljuw verschijnt tijdens de tweede helft van de XIIde eeuw in Vlaanderen onder verschillende benamingen (47). Waarschijnlijk gebeurde dit gedurende de regering van Filips van de Elzas, tussen 1170 en 1180 (48).
Wat het Land van Aalst betreft, wordt in 1209 een van de baljuws van Gent, Tymerus, genoemd als officialis te Aalst. Samen met Lennodus zit hij in 1213 het leenhof van Aalst voor (49). Slechts in 1248 verschijnt een Balduinus, met de titel van "ballivus domine comitisse in terra de Alost" (50).

2. Benoeming.

Het is de graaf zelf die de baljuw benoemt (51). Hij kan zijn baljuws ook naar goeddunken terug afzetten of verplaatsen (52). Op 6 maart 1334 wordt de baljuw van Aalst in volgende bewoordingen benoemd: "Nous Loys, conte de Flandre, de Nevers et de Rethel, faisons savoir à tous que nous avons mis et establi, mettons et establirons nostre amé Gautier le Vremde nostre bailliu de nostre ville et contei d'Alost et de nostre ville de Grantmont, des appartenance, ressors et appendances d'ycelles, et li avons donney et commis, donnons et commetons plain povoir et mandement espécial de exercer juridictions, maintenir nos justiches, droiture et fere de par nous es lieux dessus dis tout ce que bons baillius doit faire, jusques à nostre rappel, sauf en toutes choses nostre héritage" (53).
Reeds in 1330 wordt als voorwaarde gesteld dat de baljuw niet geboren mag zijn in de stad Aalst, en evenmin zijn vrouw (54).

3. Bevoegdheid op rechterlijk gebied.

1.- De hoogbaljuw had de bevoegdheid te arresteren (55). Deze

(47) Nowé H., *Les baillis comtaux de Flandre,* Brussel 1928, blz. 33.
(48) Van Caenegem R.C., o.c., blz. 10.
(49) Nowé H., o.c., blz. 57.
(50) Id., ibid.
(51) Nowé H., o.c., blz. 98.
(52) Van Canegem R.C., o.c., blz. 10.
(53) Nowé H., o.c., blz. 579.
(54) Costuimen, blz. 183.
(55) Nowé H., o.c., blz. 236.

bevoegdheid bezitten de grafelijke baljuws al lang: reeds in de 12de eeuw wordt er melding van gemaakt in een grafelijke ordonnantie: "item baillivus comitis poterit arrestare hominem qui forefecit..." (56)
Ook de hoogbaljuw van Aalst had deze bevoegdheid. Zo arresteerde hij op het platteland de "ghedyde" personen, die geen poorters van Aalst of Geraardsbergen waren (57).

2.- De hoogbaljuw had ook de bevoegdheid om over te gaan tot het inbeslagname van goederen van een veroordeelde (58). Dit gaf ook te Aalst meermaals aanleiding tot betwistingen, wegens arbitrair optreden van de baljuw. Vereist was dat er een vonnis was dat de baljuw ten uitvoer moest brengen. Er bestaan verschillende voorbeelden vanaf het einde der 13de eeuw (59). In het begin der 14de eeuw was er een klacht van Jan Willoissone tegen baljuw Jan van Werebeke: "... die selve Jhan van Werelbeke quam tote myn huis te Kercsine te dien tiden dat hi bailiu was t'Aelst ende knapen met hem ende namen mi 2 zwyn sonder wet ende sonder vonnesse" (60).

3.- In het leenhof te Aalst vervulde de hoogbaljuw eveneens een belangrijke rol. Hij is de voorzitter van het hof, maar spreekt zelf geen recht (61). Te Aalst heeft hij de rol van "maenhere" overgelaten aan de poortbaljuw (62). De "callaigne" in criminele zaken komt hem echter toe (63).
Als de baljuw personen vervolgt voor het leenhof, moet hij scherp uitkijken of hij niet een van de vrijheden schendt die aan de schepenen en poorters toegekend zijn. De schepenen waakten over hun exclusief recht alle zaken die binnen hun schependom voorvielen en tot hun bevoegdheid behoorden, te beslechten. De poorters hebben het recht alleen door hun eigen schepenen berecht te worden (64).
Ook te Aalst heeft dit aanleiding gegeven tot moeilijkheden.

(56) Id., ibid.
(57) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(58) Nowé H., o.c., blz. 256.
Costuimen, blz. 184.
(59) Nowé H., o.c., blz. 485 e.v.
(60) Nowé H., o.c., blz. 488.
(61) Nowé H., o.c., blz. 258.
(62) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(63) Id. ibid.
(64) Nowé H., o.c., blz. 259.
Costuimen, Rub. II, art. 7, blz. 10.

Op 8 juli 1452 is er een uitspraak van de Raad van Vlaanderen in een geschil tussen de hoogbaljuw van het Land van Aalst en de schepenen der stad over het in hechtenis houden van een poorter van Aalst. Het geschil rees tussen (65) "Phelipse Vilain, hoochbailliu van den lande van Aelst over een zide, ende scepenen van der stede van Aelst over andere, spruitende uit causen van dat de zelve bailliu ghevanghen hadde t Ermbodeghem eene Jan den Paue van Hofstade poorter t Aelst, die aleer hij zijn poorterscap te kennen gaf, verkend ende verlydt hadde voor zekere manne van leenen, dat hy drie peerden ghestolen hadde, omme t welcke de zelve bailliu op hem procederen wilde extraordinairlic ende metten banc. De voirs, schepenen ter begheerte ende nerinsten versouck van de voirs. Jan als hy zyn poorterscap verclaert ende te kennen gegheven hadde, versochten an den zelve bailliu, dat hy den voirs. Jan hueren poorter voor hemlieden stellen wilde te rechte volghende hueren previlegen. De voirs. bailliu weerdes hem zegghende dat de voirs Jan de kennesse van de peerdedieften ghedaen hadde voor de manne myns gheduchts heeren die hoogher jugen waeren dan scepenen, ende dat hy der op behoorde en vermochte te procederen bi justitien ende bi tortueren, enz. Daer ghebeurde so vele toe, dat myn voirs. heer de bailliu derom troc bi mine heeren van den Rade t Ypers,..."

Het Hof deed uitspraak als volgt: "Thof heeft... gheordinert dat mer Phelips Vilain ridder hoochbailliu vanden lande van Aelst, die ghevanghen heeft Jan den Paeu fs Jans poorter t Aelst, zenden zal den zelven Jan in de vanghenene t Aelst omme bi den zelven bailliu of den poortbailliu ende scepenen van den stede van Aelst recht, wet ende vonnesse van hem te doene naer de qualiteyt van zyne mesdaet,..."

4.- Niet alleen bij het leenhof, maar ook bij de schepenbank speelt de baljuw een belangrijke rol. Hij spreekt ook hier niet zelf recht, maar zonder zijn tussenkomst kunnen de schepenen niet zetelen (66). Het privilegie in 1330 toegekend aan Aalst stelt: "plainte de partie ne pourront ils recevoir sans nostre bailly ou son lieutenant, ne loy faire" (67).

(65) Reyntem O., *Oorkondenboek der Stad Aelst; "Het Boek met den haire"*, Aalst, 1906, blz. 30-31.
(66) Nowé H., o.c., blz. 261.
(67) Costuimen, blz. 184.

De baljuw let er op of de schepenen op een juiste manier recht spreken. Als officier van de graaf moet hij zorgen voor een goede functionering van de rechtspraak (68). Zo kan hij zelf de schepenen vervolgen, recht dat ook de hoogbaljuw van Aalst had (69).

5.- De hoogbaljuw had het recht de vonnissen ten uitvoer te brengen (70). Te Aalst deelde hij deze bevoegdheid met de meier (71). Deze bevoegdheid komt hem echter niet automatisch toe, want de schepenen moeten hem de executie voor elk vonnis apart opleggen: "Item, que bailly ne puissent faire executions pour aucuns cas appartenant a loy se dit ne luy est par eschevins" (72). Als de schepenen hem met de uivoering hebben belast, dan "il debvra tenir la partie condempnee jusques plaine execution ou satisfaction soit este use dudit jugement" (73).

6.- De hoogbaljuw was ook bevoegd, samen met de andere officieren van de graaf en die van de leenmannen om "calange ende kennisse" te nemen van alle misdaden die op de grote wegen waren gebeurd (74).
Mogelijk was dit zo, omdat de reizigers die de grote wegen gebruikten, beschouwd werden als staande onder de bescherming van de graaf. Wanneer ze worden aangevallen begaat men majesteitsschennis (75).

7.- Een exclusieve bevoegdheid van de hoogbaljuw was dat hij "callangie" kon doen van alle verjaarde feiten die onder de leenmannen waren gebeurd, en ook kon vervolgen alle feiten waarvan de officieren der leenmannen eerst de "calaigne" hadden gedaan, maar die zij gedurende een jaar niet hadden vervolgd (76). De baljuw heeft zich niet altijd aan de beperkingen die het artikel hem oplegt gehouden. De bepaling dat de feiten

(68) Nowé H., o.c., blz. 263.
(69) Id., ibid.
Costuimen, blz. 576.
(70) Nowé H., o.c., blz. 300.
(71) Costuimen, Rub. II, art. 19, blz. 14.
(72) Costuimen, blz. 183.
(73) Id., ibid.
(74) Costuimen, Rub. II, art. 5, blz. 10.
(75) Costuimen, blz. X.
(76) Costuimen, Rub. II, art. 4, blz. 10: "Item, vermach den voornoemde hooch-

waarvan de officieren de calaigne gedaan hebben een jaar onvervolgd moeten zijn vooraleer de baljuw kan ingrijpen, werd meer dan eens overtreden. Dit leidde tot protest, met als gevolg dat het artikel, met de beperkingen, werd bevestigd door een "acte declaratoir" van 13 november 1681 (77).

8.- De leenmannen mochten niemand laten pijnigen, en in criminele zaken geen enkele compositie afsluiten zonder toestemming van de baljuw. Dit is een algemene regel voor Vlaanderen (78). Dit geldt ook te Aalst: "nuls des vassaulx ne puent mettre aulcuns maulfaiteurs en enquestre ou jehine sans consentement dudit bailli, ne fairs composicion aulcune de fait criminel sans consentement et octroy dudit bailli" (79).

9.- Verder had de baljuw, samen met de leden van het leenhof, bevoegdheid inzake de schouwing der wegen en inzake het houden van de soevereine waarheden (80).

4. Rechtsgebied.

1.- De hoogbaljuw was bevoegd voor het gehele Land van Aalst, dus voor de hele kasselrij (81). In een benoemingsbrief uit 1334 wordt het als volgt omschreven: "bailliu de nostre ville et contei d'Alost et de nostre ville de Grantmont, des appartenance, ressors et appendances d'ycelles" (82).

2.- Organisatie van het rechtsgebied.
a) De baljuw benoemde een stadhouder te Aalst en een te Geraardsbergen (83).
b) Hij liet zich bijstaan door twee gewestelijke onderbal-

bailliu callangie de doene van alle verjaerde faiten onder de vassallen gheschiet, ende oock te vervolghen de punitie vande gone danof d'officiers vande vassallen eerst de calaigne ghedaen hebben, zoo wanneer dat zy die laeten onvervolcht een jaar tyts." (1618)

(77) Plakkartboeken van Vlaanderen. Tweede deel van den derden Placcaetboek, Gent 1685, blz. 645-1496. blz. 1467.
(78) Van Rompaey, o.c., blz. 291.
(79) Costuimen, blz. 653.
(80) Cfr. suptra, Bevoegdheid ratione materiae van het leenhof, nr. 4 en 5.
(81) Van Caenegem, o.c., blz. 10.
(82) Nowé H., o.c., blz. 579.
(83) Costuimen, Rub. II, art. 9, blz. 10: "Den selven hoochbailliu vermach te stellen eenen stadthoudere binnen der stede van Aalst, ende eenen anderen binnen der stede van Geeraertsberghe".

juws: (84).

- een voor het zuidwestelijke gedeelte van de kasselrij, met als standplaats Oudenaarde (eigenaardig genoeg want Oudenaarde lag buiten het Land van Aalst).
- een voor het zuidelijke gedeelte met als standplaats Geraardsbergen.

Het hele noordelijke gedeelte bediende de hoogbaljuw waarschijnlijk zelf.

c) de baljuw had ook het recht onderbaljuws te benoemen voor 's graven propre dorpen" (85).

Deze onderbaljuws waren verbonden aan de plaatselijke grafelijke schepenbanken, en waren bevoegd om de schepenen te manen en aanhoudingen te verrichten. Ze mochten echter geen composities afsluiten (86).

Er waren er negen, in Burst, Erembodegem, Hofstade, Lede, Merelbeke, Moorsel, Okegem, Sint-Antelinks en Sint-Martens-Lierde. Voor deze schepenbanken verschenen de inwoners van 's graven propre dorpen (87). Deze dorpen stonden rechtstreeks onder de graaf zelf, die er bijzondere rechten had. Het waren Bambrugge, Burst, Cottem, Erembodegem, Hofstade, Iddergem, Impe, Lede, Lemberge, Merelbeke, Mespelare, Moorsel, Nieuwerkerken, Okegem, Serskamp, Sint-Antelinks, Sint-Martens-Lierde, Teralfene, Welle, Wichelen, Wieze, Woubrechtegem en Zonnegem (88).

3.- Helpers te Aalst

Er waren vijf ondergeschikten, die de hoogbaljuw moesten assisteren. Het waren de poortbaljuw, de zwaarddrager, de kolfdrager en nog twee andere "extraordinaire" (89).

(84) Van Rompaey, o.c., blz. 200.
(85) Costuimen, Rub. II, art. 7, blz. 10.
(86) Van Rompaey, o.c., l.c.
(87) Van Rompaey, o.c., blz. 201.
(88) Pieters J., *Van 's graven propre in het Land van Aalst,* in *"Het Land van Aalst"*, jaargang XXIII - 1971, nrs 1-2, blz. 19.
(89) Costuimen, Rub. II, art. 10, blz. 12: "vyff officieren die den hoochbailliu in alle zyn exploicten schuldich zyn te assisteren."

HOOFDSTUK III.

DE SCHEPENBANK VAN AALST.

1. Wie waren schepenen: voorwaarden.

a) In het jaar 1276, op 19 oktober, verleent Margaretha van Vlaanderen een privilegie aan de stad Aalst, met betrekking tot de vernieuwing van de schepenen (90).
Hierin vinden we een opsomming van allerlei beletselen die iemand in de weg kunnen staan om schepen te worden.
- De belangrijkste voorwaarde is wel dat men om schepen te worden, geen handenarbeid mag verrichten, men mag geen "hom de vilain mestier" zijn. Het schepenambt wordt dus voorbehouden aan de hogere klasse (91).
- Andere bepalingen zijn van familierechtelijke aard: zo mogen niet samen schepen zijn: vader en zoon, schoonvader en schoonzoon, twee broers, twee volle neven.
- Bastaards worden eveneens van het schepenambt uitgesloten.
- Belangrijk is dat, van nu af aan, de schepenen van het jaar tevoren niet meer mogen herbenoemd worden voor het volgende jaar. Dit privilegie van 1276 houdt immers ook in dat de schepenen van nu af aan jaarlijks moeten worden vernieuwd.
- Worden tenslotte ook uitgesloten: de woekeraars, de meinedigen en de klerken. Voor altijd worden uitgesloten, degenen die gepoogd hebben door omkoperij het ambt van schepen te verkrijgen (92). Daarbij krijgt ze nog een boete van 60 pond.

(90) Costuimen, blz. 179: "et si ne porront estre eschevin li perre et li fius ensamble, ne li maris de la fille celui ki eschevins sera, ne doi frere, ne doi cousin germain ensamble, ne useriers, ne hom convencus de parjure, ne hom de vilain mestier, ne clers, ne bastars, ne hom qui ait estei eschevins en l'an prochainement passei devant."

(91) Monier R., *Les Institutions Judiciaires des Villes de Flandre, des Origines à la Rédaction des Coutumes,* Lille 1924, blz. 157.

(92) Costuimen, blz. 179: "Ke si estoit aucuns atains par veritei qu'il eust dounai et proumis deniers u joeaus, ki vaussissent deniers, pour estre eschevins, il seroit encheus envers nous u envers nos hoirs devantdis en fourfait de 60 livres de la monoie de Flandres, et si ne porroit jamais estre eschevins."

b) Het nieuwe privilegie van 1330 voorziet ook verschillende voorwaarden: (93)
- De hogere klassen zijn nog altijd het recruteringsveld voor het schepenambt: het moeten "de bonnes gens" zijn.
- Men moet poorter zijn van de stad.
- Familierechtelijk mogen volle neven samen niet schepen zijn, en ook niet alle dichtere verwanten: "et telz qui il ny est entre eux nul cousin germain ou plus pres" (94). Dit komt overeen met de bepalingen van 1276.
- Wat echter verschilt is dat het wel mogelijk wordt dat schepenen herbenoemd worden voor een volgend jaar: "et les pourrons et debvrons a chascun terme dessus dite renouveller et faire tous nouvealx, ou les vieulx eschevins laissier et renouveller pour lautre annee ensuivant, tous ou en partie, selon que mieulx nous plaira (95). De graaf behoudt zich dus een grote vrijheid voor bij het benoemen van de schepenen.

c) Op 1 oktober 1414 bekrachtigt Jan zonder Vrees de keure van Margaretha.
- In tegenstelling met het privilegie van 1330 mag een schepen niet herbenoemd worden voor het volgende jaar (96).
- Een aftredend ontvanger mag geen schepen worden, en een aftredend schepen geen ontvanger.

d) Op 24 oktober 1414 wordt nog eens duidelijk gesteld dat alleen poorters van Aalst in deze stad schepen mogen worden: "aucun ne soit cree ou ordonnee eschevin ne aultre ment de la loy de nostre dicte ville (= Aalst) qui ait autre franchise de bourgoisie que dicelle nostre ville d'Alost" (97)

e) Op 16 augustus 1531 is er een decreet van Karel V waardoor hij aan de commissarissen die de schepenen in Vlaanderen moeten vernieuwen verbiedt die personen te kiezen die een ambt vervullen voor zijn vazallen (98).

(93) Costuimen, blz. 183.
(94) Id., ibid.
(95) Id., ibid.
(96) Boec met den haire, f° IV r°
Reyntens O., o.c. blz. 12: "ains seront tenus chascun de vacquier l'annee en suivant."
(97) Boec met den haire, f° VII v°.
(98) Reyntens O., o.c., blz. 21-22.
Costuimen, blz. 243.

2. Benoeming: door wie en wanneer.

a) Het privilegie van 19 oktober 1276 is de eerste tekst die ons hierover inlicht voor de stad Aalst. Men mag aannemen dat ook te Aalst, zoals in de meeste steden van Vlaanderen, de schepenen vroeger door de graaf voor het leven werden benoemd uit de rijkste en aanzienlijkste families (99).

b) Na 1276 komt hierin verandering: van nu af aan worden de schepenen elk jaar vernieuwd, met Lichtmis, door gezanten van de graaf van Vlaanderen (100). Eens Lichtmis voorbij, hebben de schepenen van het vorige jaar geen bevoegdheid meer, "fors que de prendre triuwes et counissances" (101).

c) Het privilegie van 1330 voorziet ook een jaarlijkse vernieuwing, gedurende de eerste week van februari, door de graaf of zijn afgevaardigden (102).
De graaf behoudt zich echter het recht voor op gelijk welk ogenblik schepenen die niet voldoen te vervangen: "et ('s) il nous semble, pour le temps courrant de chascune annee, que il y ait aucunes eschevins que mye ne soient prouffictables pour le gouvernement de la dite ville, oster les pourrions et mettre autres ou aultres en leur lieu ou lieux, en tout temps que ilz nous plaira" (103).
Indien de schepenen om een of andere reden niet tijdig werden vervangen, behielden ze toch volgende bevoegdheden:
"cognoissance et puissance de prendre trieves, hostages de cognoissance de debtes, de choses perilleuse adreschier, clams et plaintes recevoir deuement, sauve le droit du seigneur et de voluntaire jurisdiction executer, se par especial ne leur estoit deffendû par leur seigneur (104).

(99) Monier R., o.c., blz. 148.
(100) Costuimen, blz. 179: "ke on fera a Alost des ore en avant perpetuement Costuimen, blz. 179: "ke on fera a Alost des ore en avant perpetuement chascun an, au tierme de la Chandeleur, nouveaus eschevins par le consel de ecaus cui nous u nos hoirs sire de Flandres i envoierons pour ce par nos letres pendans, ki jurei seront de nostre consel."
(101) Costuimen, blz. 179: "Et puis que li jours de la Chandeleur sera passeis, cil qui auront estei eschevin en l'an devant ne se porront entremettre de riens ki a eschevinage afiere, forsque de prendre triuwes et counissances".
(102) Costuimen, blz. 183: "Item, nous ou noz deputez par nous ferons tous les ans, la première sepmains de fevriers, sept eschevins en notre dite bonne ville."
(103) Costuimen, blz. 183.
(104) Costuimen, blz. 184.

d) Dit regime werd veranderd door Philips van Boergondie op 14 september 1425: van dan af blijven de schepenen ook aan na Lichtmis, als ze niet worden vervangen. Ze moeten nu uitdrukkelijk door de gezanten van de graaf van het schepenambt ontlast worden en vervangen: "... jusques a ce que par nos diz commiz ilz seront par expres deschargiez du dit estat deschevinage et que la dicte loy sera renouvellee" (105).

e) In de Costuimen (van 1618) is geen datum meer bepaald voor het vernieuwen der schepenen. De vernieuwing gebeurt door de "commissarissen vanden Prince, ghecommiteert tot vermaecken van de wetten in Vlaenderen" (106).
Deze commissarissen zouden nog onder het Spaanse bewind twee reizen per jaar hebben gedaan om de wetten te vernieuwen: de 10de mei en de 2de september van ieder jaar (107).
Nochtans is er in de benoemingsdatums van de schepenen van Aalst geen vaste lijn te trekken (108). De vernieuwing van de schepenen gebeurde op onregelmatige tijdstippen, met als extremen 27 augustus in 1401 (109) en 6 februari in 1413 (110). De bepaling van Philips van Boergondië dat de schepenen in hun ambt bleven tot ze werden vervangen, kwam zeker tegemoet aan de door deze onregelmatigheid ontstane moeilijkheden (111).

Wat betreft de herbenoeming van de schepenen voor een volgende ambtstermijn, iets dat werd verboden op 1 oktober 1414, door Jan zonder Vrees (112), stellen we vast dat het ook na die datum nog gebeurde. Zo vinden we Gillis van Branteghem als schepen in 1425-1426 en 1426-1427 (113). Later heeft men zich blijkbaar wel aan dit voorschrift gehouden. Dit

(105) Boec met den haire, f° VII v°.
(106) Reyntens O., o.c., blz. 21-22.
Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(107) De Potter F., *Geschiedenis van het schependom in de belgische gewesten, van de vroegste tijden tot het einde van de XVIIIe eeuw.* Brussel, 1881, blz. 150.
(108) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 229-281.
(109) Id., blz. 232.
(110) Id., blz. 234.
(11) Boec met den haire, f° Vii v°.
Reyntens O., o.c., blz. 21-22.
(112) Boec met den haire, f° IV r°.
(113) Reyntens O., o.c., blz. 12.
De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 235.

belette niet dat vele schepenen meermaals werden herkozen. Een duidelijk geval daarvan is Cornelis Cabeliau. Hij werd schepen benoemd in 1563, 1565 en 1567, en burgemeester in 1569, 1574, 1577, 1579, 1581, 1584, 1586, 1588, 1590, 1592, 1594, 1596, 1598, 1600, 1602 en 1606, in welk jaar hij overleed (114). En dit was geen alleenstaand geval.
Op deze manier werden de grote nadelen die verbonden waren aan het jaarlijks vernieuwen van de schepenen toch grotendeels ondervangen, en bleef het voeren van een bepaald beleid toch mogelijk.

Aangaande de juridische vorming van de schepenen kan men aanstippen dat de eerste die meester wordt genoemd verschijnt in 1428, nl. meester Jan 'tSoncke (115). Daarna komen regelmatig schepenen voor met de titel van meester, en de eersten die zich licentiaat in de rechten noemen komen voor in 1652, nl. Joost van Waesberghe en Frans van Beerlere (116).

f) Vanaf 1701, toen schepenen werden benoemd die aanbleven tot 1706, werd de jaarlijkse vernieuwing van de schepenen niet meer nagevolgd (117), hoewel reeds vroeger uitzonderingen waren voorgekomen.

3. Aantal schepenen en kworum vereist voor de rechtspraak.

a) In 1330 wordt het aantal schepenen te Aalst vastgesteld op zeven. Ook wordt bepaald dat 5 schepenen vereist zijn om "plaine vierscaere ou plain banc" te vormen (118).

b) Deze laatste bepaling moet bewijzigd zijn vóór 1525, want tot dat jaar is het vereiste aantal schepenen in de vierschaar 7 voor criminele zaken, en 4 voor civiele zaken (119).

c) Op 28 maart 1525 brengen de commissarissen verandering: er wordt vastgesteld dat 7 schepenen te weinig zijn "omme t'hebbene 't beleet ende admnistratie van de justicie int criesme ende

(114) Id., blz. 255-262.
(115) Id., blz. 235.
(116) Id., blz. 271.
(117) Id., blz. 277 e.v.
(118) Costuimen, blz. 183.
(119) Recueil des Anciennes Ordonnances de la Belgique, 2e serie, deel 2, door Ch. Laurent en J. Lameere, Brussel 1898, 628 blz., blz. 383-384.

civil, mits gaders de pollitie van der zelver stede ende lande". Immers, in criminele zaken houdt men vierschaar met 7, en in civiele tenminste met 4. Dikwijls is dit niet mogelijk, "by dat dicwils ghebeurt ende meermalen datter wel scepenen zieck mogen zyn ende andere moeten zyn in huerlieden affairen van coopmanscepe oft anderssins." Daar kwam nog bij dat de schepenen de rekeningen nog al eens in het honderd lieten lopen.
Daarom bepalen de commissarissen het aantal schepenen op 9. Het kwam om vierschaar te houden in criminele zaken blijft op 7, in civiele zaken stijgt het tot minstens 5 (120).

d) Het aantal van negen schepenen wordt in 1618 in de Costuimen bevestigd (121), en het zal niet meer veranderen tot de Franse revolutie.
De naamlijst van de bekende schepenen der stad Aalst (112) gaat terug tot het jaar 1289, doch slechts in 1400 is de eerste lijst die zeven namen omvat terug te vinden, hoewel het getal 7 al vastgelegd werd in 1330.
De overgang van 7 naar 9 komt duidelijk naar voor in het jaar 1525. In april werden nog 7 schepenen benoemd voor de termijn 1525-1526, hoewel reeds in maart 9 schepenen waren benoemd, die dan als ambtstermijn 1526-1527 kregen (123).

e) Er kan nog worden opgemerkt dat de eerste schepen sedert 1513 de titel van burgemeester voerde (124).

4. Bevoegdheid op rechterlijk gebied.

1. Rechtsgebied.

a) Het schependom strekte zich vooreerst uit over de stad: het gebied gelegen binnen de muren van de stad.
b) Verder omvatte het schependom nog een gedeelte extra muros, namelijk de gehuchten Mijlbeek en Schaarbeek, en de parochie Nieuwerkerken (125).

(120) Id., ibid.
(121) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(122) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 227-281.
(123) Id., blz. 248.
(124) Id., blz. 178.
(125) Costuimen, blz. XV.

2. *Ratione personae.*

a) De schepenen hebben de jurisdictie over "alle insetenen" van de stad (126). Het gaat hier om de poorters van de stad, want de Costuimen bepalen: "Soo wie binnen de zelve twee steden (Aalst en Geraardsbergen) compt metter woonste, oft aldaer gheboren is, wort vry poorter der selver steden,zoo langhe hy daer binnen zyne woonste is haudende" (127).
De oudst gekende tekst voor Aalst die hierover handelt, dateert uit 1174, toen Philips van den Elzas de privilegies van Aalst bevestigde: "Si quis autem de partibus adventans alienis, ad prenominatum burgum mansionem suam transferebat, omnimodam obtinebat libertatem, sieut et proprii ejusdem habitatores, et cum liberis liber erat" (128).
Sinds 1618 echter moeten degenen die poorter willen worden "schuldich zyn danof te lichten acte", en degene die reeds poorter zijn, "zullen lichten extraict van haerlieder admissie ter poorterije". Dit gebeurt met het oog op het verlenen van hofsluitingsbrieven (129). De poorters hebben immers het recht alleen door hun schepenen geoordeeld te worden (130). Indien nu een poorter van Aalst gevangen gehouden wordt, zowel in burgerlijke of criminele zaken, om het even door welk gerecht, dan kunnen de schepenen, op verzoek van deze poorter, tweemaal een hofsluitingsbrief sturen naar de officier die de arrestatie heeft verricht. Deze moet dan de aangehouden poorter vrijlaten (131). Als deze twee brieven niet helpen, wordt een derde door een beëdigde bode gebracht. Indien ook nu geen gevolg wordt gegeven aan het bevel, loopt de officier in kwestie een boete op van 60 pond parisis (132).

Oorspronkelijk moet het mogelijk geweest zijn tegelijk poorter te zijn van meer dan één stad. Dit leidde tot bevoegdheidsconflikten tussen de schepenen van Aalst en die van Geraardsbergen. In 1306 bekwamen de schepenen van Aalst het recht om poorters van Geraardsbergen te oordelen, als dezen weigerden hun schulden aan de poorters van Aalst te betalen (133).

(126) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(127) Costuimen, Rub. IV, art. 2, blz. 22.
(128) Id., blz. 177.
(129) Id., Rub. IV, art. 5, blz. 24.
(130) Id., Rub. IV, art. 7, blz. 24.
(131) Id., Rub. IV, art. 17, blz. 28.
(132) Id., Rub. IV, art. 19, blz. 28.
(133) Monier R., o.c., blz. 222.

De betwistingen tussen de poorters van Aalst en die van Geraardsbergen aangaande de wederzijdse poortersrechten leidden tot een uitspraak van Lodewijk van Male, op 25 juli 1353 (134).
Lodewijk stelt de volgende regeling op wat betreft het poorterschap:
"Eerst dat alle de ghene die te beeden steden t Aelst ende te Gheronsberghe nu poorters zijn, moeten kiezen tusschen nu ende alrehelighen dach eerstcommende in welke stede van beeden dat zy begheren ende liefst hebben poorters te blivene, ende daer zy kiesen, daer zullen zyt zyn ende bliven, ende in dandere niet; ende aldus zullen zyt ende alle andere houden, dat niemen in beede voortan poorters wesen zal; ende die niet ne kiest tusschen nu en alreghelighen dach also voirs es, dat hi quite zy van beeden den poorterscepen."
Dus de lieden die zowel te Aalst als te Geraardsbergen waren ingeschreven op het poortersboek, wat in rechtszaken tot conflikten kan leiden, moesten vóór 1 november 1353 kiezen welk poortersrecht ze zouden behouden (135). Wie verzuimde zijn keuze te maken binnen de toegemeten twee maand, verloor beide poortersrechten. Krachtens deze regeling was het nu ook voor de toekomst niet meer mogelijk tegelijk poorter van Aalst en Geraardsbergen te zijn. Op deze manier werden door Lodewijk reeds vele bevoegdheidsconflikten opgelost. De vraag naar de bevoegde rechtbank rees dan nog als het een geschil betrof tussen poorters van Aalst en poorters van Geraardsbergen. In dezelfde uitspraak regelt Lodewijk dit als volgt:
"Item als enich twist ghevalt groot of cleene tusschen poorters van Aelst ende van Gheronsberghe, dat die twist bewetticht zal wesen ter stede van beeden daer de ghene porter es wien meest mesdaen es. Ende eist zoe dat om de mesdaet ghescil ghevalt, dat sal men verstaen bi loyalen bezouk van hen heere ende van der wet die elke stede van den haren der toe kiesen zal, ende worde daer of tusschen beede den steden ende wetten gescil of van eenighen anderen zaken, daer of zal de verclarsinghe ons ende onsen naercommers toebehoren."
Deze geschillen moesten voor de rechtbank komen van de stad waarvan de meest benadeelde, en dit zal wel meestal de aanklager geweest zijn (136) poorter was. Als niet kon vastgesteld

(134) Boec met den haire, f° XX r°.
Reyntens O., o.c., blz. 52-53.
(135) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 41.
(136) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 41.

worden, wie het meeste onrecht had geleden, viel de beslissing toe aan afgevaardigden van beide steden, en in laatste instantie aan de graaf zelf.

De bevoegheidsconflikten tussen de schepenbanken van Aalst en Geraardsbergen worden op een andere manier opgelost in de Costuimen:

"Item, dat gheviele dat een poorter van Aelst questie creghe ofte injurien profereerde, ofte vochte teghen eenen poorter van Gheeraertsberghe, ofte ter contrarien, zoo zoude de judicature van al dien toecommen der weth onder wiens jurisdictie t'fait gheschiet is; ende ghesciet zynde onder vasalen, zal de kennisse toecommen ande weth van d'een ofte d'andere steden, by preventie" (137).

- Wat betreft de feiten geschied op het rechtsgebied van Aalst of Geraardsbergen, wordt het territorialiteitsbeginsel toegepast. Die rechtbank is bevoegd, op wiens territorium het strafbare feit werd gepleegd.
- De zaken die zich afspeelden op het gebied van de vazallen, worden geoordeeld door de schepenbank vóór dewelke ze het eerst verschijnen, ofwel die van Aalst, ofwel die van Geraardsbergen.

b) De schepenen zijn verder bevoegd recht te spreken over de buitenpoorters (138). De buitenpoorters of foraine van de stad Aalst zijn "alle de ghone die hemlieden als poorters doen inschryven, ten registre danof gehouden, doende den eedt daartoe staende" (139). Ze zijn verplicht jaarlijks een som te betalen van "zesse grooten, ongemaent, ende ghemaent zynde zeven grooten, tot proffyte van de stede" (140). In 1394 bedroeg deze som 5 schellingen parisis (141). In de Costuimen wordt uitdrukkelijk voorzien dat men niet tegelijk buitenpoorter van Aalst en van Geraardsbergen mag zijn, op straf van beide rechten te verliezen (142). Dit komt overeen met de bepaling, in 1353 gegeven door Lodewijk van Male (143).

De buitenpoorters kunnen ook afstand doen van hun poorter-

(137) Costuimen, Rub. IV, art. 15, blz. 26.
(138) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(139) Id., Rub. IV, art. 3, blz. 22.
(140) Id., ibid.
(141) Van Nuffel P., *De oudstbewaard gebleven stadsrekening van Aalst,* Aalst 1928, blz. 7.
(142) Costuimen, Rub. IV, art. 14, blz. 26.
(143) Cfr. supra.

schap, "midts doende haerlieder renunciatie behoorlyck ten boucke teeckenen, ende betaelende dobbel poorterie recht; ende eens danof gherenucieert hebbende, ende danof gepriveert zydde, en zyn daertoe niet meer admitteerlick" (144).

c) Tenslotte zijn volgens de Costuimen de schepenen van Aalst ook bevoegd om recht te spreken over de "ghedyde" personen die wonen in 's graven propre dorpen (145).
"Ghedyde" personen waren mensen die geen poortersrechten hadden, noch te Aalst, noch te Geraardsbergen (146).

3. *Ratione materiae.*

a) Het privilegie van 1330 drukt de bevoegdheid van de schepenen zeer vaag uit: "tous les habitans de la dite ville temont loy et jugement des eschevins de tout cas appertenant a loy d'eschevinage" (147).
b) De Costuimen van 1618 drukken het als volgt uit: de schepenen zijn bevoegd "in actien personele, criminele, civile ende mixte, ende van alle andere zaecken ter kennisse van eenen ordinaire juge toebehoorende" (148).
c) Het Boec met den haire drukt de bevoegdheid zo uit:
"scepenen van Aelst hebben ende zyn sculdich te hebbene kennesse van allen faiten, pugnitien ende mesgrypen, die ghedaen worden ende gheperpetreert binder stede en scependomme van Aelst, hoe groot de faiten zyn, niet ghesondert noch uutgesteken, ende zulcke faiten berecht men by vonnesse van scepenen, althoes ter maninghen van den meyere" (149).
Tot de bevoegdheid van de schepenen behoorde:
1. De wettelijke passeringen: rechtshandelingen die zich voltrokken voor de schepenen. Zo was dit het geval bij de verkoop van een erf: de partijen verschenen voor de meier en tenminste drie schepenen (150).

2. de burgerlijke rechtspraak: omvatte alle geschillen op het civiele plan.

(144) Costuimen, Rub. IV, art. 16, blz. 26.
(146) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(146) Id., Rub. II, art. 2, blz. 8.
(147) Id., blz. 182.
(148) Id., Rub. II, art. 31, blz. 18.
(149) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 347.
(150) Costuimen, blz. 248.

3. de criminele rechtspraak: omvatte de hoge, middele en lage justitie. De oudste strafwet die betrekking heeft op de stad Aalst, is bevat in de keure van graaf Lodewijk van Nevers (151). Ze dateert uit 1330 en voorziet bestraffing door de schepenbank van volgende misdrijven: (152)
diefstal; diefstal met gebruik van geweld; roof; het toebrengen van verwondingen; beledigingen; meineed; iemand water of wijn in het aangezicht gieten; iemand met de hand, de vuist of de voet slaan zonder dat hij op de grond valt en zonder dat er bloed vloeit; hetzelfde misdrijf waarbij het slachtoffer op de grond valt of als er bloed vloeit; iemand slaam met een steen of een stok zonder bloedvloeien, of met het breken van arm of been; iemand slaan met een wapen; verboden wapendracht; moord; het schaken van vrouwen; terugkeren uit verbanning voor de termijn verlopen is; herbergen van bannelingen, valsheid of meineed bij getuigenis of waarheid;
De voorziene straffen varieren van doodstraf tot geldboete.

5. Beperking van de bevoegdheid op rechterlijk gebied.

1. De voorbehouden gevallen: dit waren krenkingen van de graaf zelf of van zijn bijzondere rechten. Deze delicten waren te ernstig om ze door schepenen te laten vonnissen (153). Het privilegie van 1330 bevat een opsomming van dergelijke gevallen, die voorbehouden worden "a notre seignorie et de nos successeurs contes de Flandres, ou de noz recepteurs et de noz hommes" (154). Voorbehouden worden:
Misdaden gepleegd in een kerk of heilige plaats; op geestelijken of andere personen die onder de bescherming van de graaf staan; op leden van de raad van de graaf, op zijn commissarissen, baljuws, schouts, sergeanten, gezworenen, burgemeesters, schepenen, ontvangers van Vlaanderen, indien dit gebeurde omwille van hun ambt; misdaden gepleegd in een gevangenis. Voorbehouden worden ook "tous jugemens de nos monnoyers", en de betwistingen over de financiële rechten van de graaf (155).

(151) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 304.
(152) Id., blz. 431-436.
(153) Koch A., o.c., blz. 169.
(154) Costuimen, blz. 193.
(155) Id., blz. 192-193.

In 1522, op 9 mei, wordt een ordonnantie uitgevaardigd waarin de voorbehouden gevallen worden toevertrouwd aan de Raad van Vlaanderen. De lijst is vrijwel dezelfde. Er wordt aan toegevoegd: "debats sourdants entre les villes et chastellenyes du pays, les uns contre les autres; des complaintes en cas de saisine et de novellité" (156).

2. De bevoegdheid strekt zich uit tot alle zaken "eenen ordinaire juge toebehoorende, ghereserveert saecken staende ter judicature van de smalle wetten" (157). Voor de bevoegdheid van de smalle wetten, zie verder. Wel zetelden de schepenen in beroep tegen uitspraken van de smalle wetten (158).

6. De waarheid te Aalst.

De schepenen hielden elk jaar een "oestkuer", die "jaerwaerheyt" genoemd wordt. Zij heeft plaats na de oogst, vóór Sint-Baafsdag (159). Zo stelt een ordonnantie van de schepenen van Aalst het vast op 27 april 1415 (160).
De waarheid duurt een hele week, en de schepenen houden ze in hun schepenhuis. Elke dag komen de mensen van een bepaalde straat of wijk: "men ghebiedet tsondaechs te vooren met scepenen cnapen inde keercke; ende daer (worden) ghenoompt de straeten, ende elcken persoon gheboden XV jaer houdt zynde ende daerboven ten voornomde waerheit te commene, upde boete van XX s. par" (161).
's Maandags komen de inwoners van de Nieuwstraat en van Schaerbeek. Op dinsdag die van de Molenstraat, met Nuweldie en Poperode. 's Woensdags die van de Pontstraat en van Somergem. Op donderdag die van de Zoutstraat en van de Stompershoek. 's Vrijdags die van Nieuwerkerken (162).

(156) Recueil des Anciennes Ordonnances de la Belgique, 2e serie, deel 2, blz. 195.
(157) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(158) Id., Rub. III art. 1, 2 en 3, blz. 20.
(159) Costuimen, blz. 225.
(160) Id., blz. 223-233.
(161) Id., blz. 225.
(162) Id., blz. 225-226.

7. De vrede.

Oorspronkelijk is de vrede of treuga de wapenstilstand, tussen de strijdende partijen gesloten, die voorlopig de wraakuitoefeningen van de vete opschort en die de gelegenheid moet geven om te onderhandelen, op ongewapende en vreedzame wijze, over de tot stand te brengen definitieve verzoening (163).
In de oudste periode van het Vlaamse strafrecht vertoont de vrede volgende kenmerken: (164)

1) ze is een middel, geen doel. Het doel is de verzoening.
2) ze is tijdelijk: ofwel treedt verzoening in, ofwel wordt de strijd hernomen.
3) ze is negatief: de vijandschap blijft bestaan, alleen de vijandelijkheden worden tijdelijk gestopt.
4) ze is vrij.

Dit beeld zal diepgaand veranderen, als de graaf en de gemeenten de openbare orde en veiligheid boven de wil tot wraak van de enkeling stellen. Het veterecht wordt gereglementeerd, en de tussenkomst van de overheid krijgt een dwingend karakter (165).
Ook het tijdelijk karakter van de vrede gaat tenslotte verloren: door het periodisch vernieuwen van de tijdelijke vredes kwam men ertoe de vrede praktisch blijvend te maken (166).
Op het einde van deze evolutie is de vrede in plaats van vrij, tijdelijk en middel te zijn, gedwongen, blijvend en doel geworden (167).

Door een privilegie van 1414, gegeven door Jan van Boergondië, krijgen de schepenen van Aalst de bevoegdheid om vrede te gebieden: "les Echevins dicelle, pour cellui debat appaisier pourront mander devers sulx les parties et les requerre que de leur debat ils se submettent en leur ordonnance lesquelles parties et chacune dicelles, ainsi mandees ou requises, seront tenues de eulx submettre et agreer la paix que lesdiz eschevins en vouldront ordonner" (168).
Dit recht van de schepenen werd bevestigd in de Costuimen (169).

(163) Van Caenegem R.C., *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw,* Brussel 1954, blz. 249.
(164) Van Caenegem R.C., o.c., blz. 250.
(165) Van Caenegem R.C., o.c., l.c.
(166) Van Caenegem R.C., o.c., blz. 251.
(167) Van Caengem R.C., o.c., blz. 252.
(168) Boec met den haire, f° III v°.
Reyntens O., o.c., blz. 11.
(169) Costuimen, Rub. VII, art. 11, blz. 44.

Het boec met de haire vermeldt hoe te Aalst vrede werd gemaakt: (170) "Costume ende ûsage es, wie vrede begheert thebbene van eeneghen poortre, ende dien vrede verzouct voor scepenen, de meyer trect met II scepenen oft met meer an dien persoon ende versouct wettelic ter kennessen van scepenen dien vrede. Wederzeyt hij dien vrede te ghevene, hij verbeurt in dat wederzegghen rechtvoort L lib. par. jeghen den heere, ende van diere boete calengiert de meyere den wederzegghen in de jeghenwoordigheyt van scepenen ende legghet int conthout van scepenen.
Absentheert hem partie, die den vrede gheven zoude, de meyer gaat tsinen juus met II scepenen ende nemt den vrede an den clepel vander deure, ende beveelt daer dien persoon zinen vrede over te bringhene an scepenen binnen derden daghe; doet hijs niet bi also dat hi binnen den lande es, als men dbevel doet, zo verbeurt hij de boete van L liber."
Het is duidelijk dat het vrije karakter van de vrede volledig is verloren gegaan. De vrede wordt door de overheid opgelegd, op straf van een boete van 50 pond parisis. Zelfs is een soort verstekprocedure voorzien, ook op straf van 50 pond. De vrede is een gedwongen vrede.
Ook het tijdelijke karakter van de vrede is verloren gegaan. De vrede is nu blijvend. Het blijkt duidelijk uit hetzelfde reglement (171).
"Deerste vrede, die men wettelike nemt, es XIIII nacht; dander es XL daghe daernaer; de derde es XVII weken achtervolghende, ende alle dandre vreden, die men daernaer hernemen ende verlinghen wille, zijn altoos XVII weken, ende also houdt ment altoos staende in vreden." (172)

8. De zoening.

De verzoening "is een plechtige overeenkomst tussen oorlogende partijen, waardoor de vete definitief beëindigd en een duurzame vrede voor de toekomst gevestigd wordt." (173)
De Costuimen van Aalst bepalen hierover het volgende: "Men

(170) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 341.
(171) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 342.
(172) Van Caenegem R.C., o.c. blz. 253: deze termijnen zijn gebaseerd op de driedeling, terug te voeren op de drie placita generalia per jaar. 1/3 van het jaar komt overeen met 17 weken, 1/3 van zeventien weken met 40 dagen, 1/3 van 40 dagen met 14 dagen.
(173) Van Caenegem, o.c., blz. 280.

useert van alle manslaghen en dootslaghen, gheene moorden zijnde, tusschen de vrienden vanden overledenen ende de ghone vanden misdadeghen, naer dat partijen gheaccordeert zijn, daeraf te maecken een compromis ende versoeninghe, daeraf den montsoender es den naesten bestaenden manspersoon vanden overledenen, die met diversche ceremonien ende solemniteyten byden misdadighen peys ghecust wordt, daerbij de vrienden over beyde de syden verbonden worden, ende eedt doen nemmermeer twist met elek anderen te nemene, ofte lasten nemen ter dier causen, volghende d'oude usantie." (174)
Ten voorbeeld van een dergelijke zoening: Joos van Nouwenhove heeft een doodslag begaan op Jan Huylebrouck, in 1580. Er wordt "gheconstracteert, eenen goeden vasten pais ende eeuwelicken zundinck, tusschen Jan de Scrivere,..., baerblyckendste montzoener, zyne vrinden ende maghen ter eenere zijde, ende de voorn. Joos van Nouwenhove, zyne vrienden ende maghen." Deze zoening gebeurt in aanwezigheid van de poortbaljuw en van twee schepenen. (175)

9. Beroep.

1.- a) Aanvankelijk kon er tegen de uitspraak van de schepenen, zowel in burgerlijke als in criminele zaken, geen beroep aangetekend worden. (176)

b) Na het ontstaan van de Raad van Vlaanderen werd beroep, uitgezonderd voor strafzaken, wel mogelijk. Het was niet zonder gevaar voor de schepenen, want als hun vonnis werd verbroken, kregen ze een boete van 60 pond parisis. (177)
Mogelijk leidde dit tot misbruiken door de veroordeelde partijen, want op 20 april 1515 verschijnt een ordonnantie waarbij een boete van eveneens 60 pond wordt opgelegd aan degenen die ten onrechte in beroep gaan tegen de vonnissen van de magistraten van Aalst, Kortrijk, Oudenaarde en Geraardsbergen. (178)

(174) Costuimen, Rub. VII, art. 17, blz. 44.
(175) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 336.
(176) Id., o.c., blz. 182.
(177) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 182.
(178) Recueil des Anciennes Ordonnances de la Belgique, 2e serie, deel 1, door Ch. Laurent, blz. 384.

2.- De schepenbank zelf zetelde als beroepsinstantie voor de uitspraken van de drie smalle wetten in de stad. (179)

10. Ten hoofde gaan.

Ten hoofde gaan was "de procedure waarbij een rechtbank wegens een juridische moeilijkheid vooraleer vonnis te vellen, een andere rechtbank van hogere rang of met meer prestige, om raad of om een vonnis vraagt." (180)

1.- De schepenbank van Aalst ging ten hoofde bij de schepenen van de Keure te Gent. Dit recht van de Gentse schepenen ging verloren door het verdrag van Gavere, niet alleen voor Aalst, maar ook voor Oudenaarde, Kortrijk, 't Land van Waas, de vier Ambachten, Dendermonde en Biervliet. Nochtans zijn er nog hoofdvonnissen bekend tot 1481 (181).

2.- Bij de schepenen van Aalst kwamen een aantal schepenbanken, vooral uit het Land van Aalst zelf, ten hoofde: Aaigem, Teralfene, St.-Amands, St.-Antelinks, Baasrode, Bambrugge, Burst, Beerlegem, Borsbeke, St.-Denijs-Boekel, Denderhoutem, Erembodegem, Elene, Erpe, Gijzegem, Haaltert, Heldergem, Herdersem, Hemelveerdegem, Hillegem, Hofstade, Iddergem, Impe, Kottem, Lede, Leeuwergem, Liedekerke, Mater, St.-Maria-Oudenhove, St.-Martens-Lierde, Massemen-Westrem, Merelbeke, Moorsel, Okegem, Oordegem, Ressegem, Serskamp, Schelderode, Schendelbeke, Smetlede, Wichelen, Wieze, Woubrechtegem, Zonnegem (182).

(179) Costuimen, Rub. III, art. 1, 2 en 3, blz. 20.

(180) Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafprocesrecht,* blz. 302.

(181) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 182-183.
De Portemont A., *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre,* Gent 1870, 2e dl. blz. 23-24. Het bewuste artikel uit de vrede van Gavere, blz. 402: "Voorders en sullen die van Gendt te eeuwigen dage het gesag, jurisdictie en overheydt niet meer houden over de steden ende casselryen van die Audenaerde, Cortryk, Aelst, Landt van Waes, vier Ambagten, Biervliet en Dendermonde, nogte selfs wysdom geven in saecken, die voortijdts voor hun weth beroepen zynde, nog ongevonnist zyn blyven hangen.' (1453)

(182) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 183.

11. Verhouding tussen de schepenbank en de kerkelijke rechtbanken.

1) Op 12 april 1455 verschijnt er een ordonnantie die uitdrukkelijk de kerkelijke rechtbanken uitsluit voor de behandeling van niet-geestelijke geschillen: "on ne peut pas assigner ni molester les bourgeois d'Alost devant les cours ecclésiastiques pour des affaires temporelles". Een boete voor de overtreders werd bepaald op 10 pond parisis (183).
2) Deze ordonnantie moet geen afdoende resultaten opgeleverd hebben: op het Steen te Aalst wordt op 16 september 1486 "eene oepene letters van placcate ghepublieert ende uutgeroepen". Men mocht "citer ni molester une personne laïque devant des cours ecclésiastiques en matière d'actions personnelles, profanes et civiles." De boete is merkelijk gestegen, tot 60 pond parisis (184).

12. Andere bevoegdheden van de schepenen.

Ook buiten de rechtspraak waren de schepenen zeer aktief. Schematisch volgen hier de voornaamste taken van de schepenen:
- deden de statuten en ordonnanties afkondigen voor wat het bestuur en het gerecht der stad betrof, na toelating van de hoogbaljuw of diens luitenant.
- hadden het recht belastingen vast te stellen, nodig voor het bestuur der gemeente.
- hadden het beheer over de gemeentelijke eigendommen.
- hielden toezicht over de meeste geestelijke gestichten, als de kerk, kapelanieën, en de broederschappen.
- zorgden voor het handhaven van de openbare orde.
- verleenden het poortersrecht.
- stelden de stadsbedienden aan, maar ook de dekens en de gezwoornen van de gilden en neringen (185).

(183) Costuimen, blz. 264-265.
(184) Costuimen, blz. 265-266.
(185) Van der Heyden A., *De oude bestuursvorm der stad Aalst,* Aalst 1945, blz. 7-9.

HOOFDSTUK IV.

DE GERECHTSOFFICIEREN.

1. Algemeen

a) De gerechtsofficieren van Aalst stonden onder gezag van de hoogbaljuw, die zij "in alle zyn exploicten schuldich zyn te assisteren" (186). Er zijn er vijf, namelijk de poortbaljuw, de zwaarddrager, de kolfdrager en twee "extraordinaire" (187). Ze legden de eed af in de handen van de schepenen (188).

b) Bevoegdheid:
- De officieren leggen alle veroordelingen ter executie, alsook de "wettelicke belofften ofte contracten ligghende in executie", voorzover ze uitgaan van de schepenen van Aalst (189).
- Ze innen "alle der stede en slandts penninghen, zoowel binnen der stede als alomme ten platten lande", uitgezonderd in de stad Ronse en in de parochies Zarlardinge en Nederbrakel (190).

c) De gerechtsofficieren bleken nogal eens in gebreke te blijven: op 5 maart 1534 worden tegen die van Aalst maatregelen genomen:
Er wordt geklaagd dat soms een half jaar tot een jaar gewacht wordt vóór de vonnissen en "wettelycke kennessen, beloften ende obligatien" ten uitvoer worden gelegd. Erger nog, de officieren hebben "dicwyls met heirlieden verstandt ende dissimuleren om eenich proffyt, vriendtscap oft anderssins zoet te presumeren es, mits dat eenighe van hemlieden herberghe houden, wyn ende bier vercoopen;... die partyen en connen buyten handen van eenighe vanden voirss. officiers de penningen van den voirss. executien nyet gecrygen, als zy officiers die ontvangen hebben, dan met lange delayen."
Tegen deze misbruiken wordt als volgt bepaald:
- De officieren moeten behoorlijk ten uitvoer leggen, binnen de vijftien dagen voor mensen die binnen het schependom wonen, binnen de dertig dagen voor de anderen.

(186) Costuimen, Rub. II, art. 10, blz. 12.
(187) Id. ibid.
(188) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 188.
(189) Costuimen, Rub. II, art. 11, blz. 12.
(190) Id. ibid.

- De officieren moeten voortaan een borgtocht storten van 100 gouden karolusguldens.
- Zij mogen niet langer taveerne houden of wijn of bier verkopen (191).

2. De poortbaljuw.

a) Daar de hoogbaljuw zijn talrijke taken niet alleen aankan, komt hij ertoe weldra onderbaljuws te benoemen. De oudste is deze van Aalst: hij verschijnt in 1234, met de titel "ballivus" of "vices agens ballivi" (192).
Wegens het feit dat het rechtsgebied van deze baljuw zich beperkt tot de stad zelf, wordt hij vanaf de tweede helft van de XIVde eeuw "poortbaljuw" genoemd (193).

b) Bevoegdheden:
- De poortbaljuw van Aalst treedt op als maanheer van de leenmannen bij de zittingen van het leenhof (194).
- Ook hij moet de hoogbaljuw bijstaan in het uitoefenen van zijn functie (195).
- Hij speelde een rol bij de schouwing der wegen (196).
- Hij had het toezicht over de maten en gewichten.
- Alle geldboeten, die niet boven de 3 pond parisis gingen, en opgelegd waren wegens het overtreden van de stadswetten, werden door hem geïnd (195).

Bij het uitoefenen van zijn functie had de poortbaljuw het recht de witte "roede van justitie" te dragen (198).

c) Door een decreet van 8 augustus 1759 verpachtte Maria-Theresia de functie van poortbaljuw aan de afgevaardigen van het Land van Aalst (199).

(191) Recueil des Anciennes Ordonnances de la Belgique, 2e serie, deel 3, door J. Lameere, Brussel 1902, 604 blz., blz. 467-468.
(192) Nowé H., o.c., blz. 349.
(193) Id., blz. 350.
(194) Costuimen, Rub. II, art. 2, blz. 8.
(195) Costuimen, Rub. II, art. 10, blz. 12.
(196) Costuimen, Rub. II, art. 6, blz. 10.
(197) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 187.
(198) Id., ibid.
(199) Costuimen, blz. 753.

3. **De meier.**

a) Te Aalst was er nog een speciale officier, die niet door de graaf of de hoogbaljuw werd gekozen, maar die zijn functie, "de meyerie", in leen hield van het grafelijk Hof ten Steene te Aalst (200). Hij werd genoemd "den erfachtigen meyer (201). Zijn functie was gefeodaliseerd (202).

b) Bevoegdheid
- De bediening van meier was zeer in aanzien, want als de graven van Vlaanderen hun blijde intrede deden te Aalst, was het de meier die de eed ontving van de graven, waarin ze verklaarden de rechten en vrijheden van de stad en het Land van Aalst te zullen eerbiedigen (203).
- Belangrijk was zijn functie van "wettich maenheere" van de schepenen. Dit was hem voorbehouden. Wel kon hij zich door zijn substituut laten vervangen, indien hij er een benoemd had met de goedkeuring van de schepenen (204).
- De meier is bevoegd om met de schepenen "alle bevelen ende verboden, achten ende clachten" te doen binnen het schependom (205).
- Hij neemt de eed af van de partijen en de getuigen die voor de schepenbank verschijnen (206).
- Hij deed ook de daging van de buitenpoorters, in burgerlijke zaken, en kon daarvoor indagers aanstellen, die de eed van getrouwheid moesten afleggen in handen van de schepenen (207).
- Het toezicht over degenen die gevangen gezet waren in burgerlijke zaken berustte bij hem (208).
- Ook hij heeft het recht de vonnissen van de schepenbank "te innen ende ter executie te legghen" (209).
- Tenslotte heeft hij het "berecht van erfven ende onterven" (210).

(200) Costuimen, Rub. II, art. 18, blz. 14.
(201) Id., ibid.
(202) Van Rompaey, o.c., blz. 188.
(203) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 188.
(204) Costuimen, Rub. II, art. 18, blz. 14.
(205) Costuimen, Rub. II, art. 20, blz. 14.
(206) Id., ibid.
(207) Costuimen, Rub. II, art. 22, blz. 14-16.
(208) Id., ibid.
(209) Costuimen, Rub. II, art. 19, blz. 14.
(210) Costuimen, Rub. II, art. 21, blz. 14.

c) Het gebeurde dikwijls in de latere eeuwen, dat de erfelijke meier zijn functie niet meer persoonlijk uitoefende, maar ze voor een bepaalde tijd aan een ander in pacht gaf (211).

4. De griffiers en de pensionaris.

1) Aalst had oorspronkelijk één klerk of griffier, die door speciaal voorrecht, verleend door Jan van Boergondië, door de schepenen werd benoemd (212).
Sedert 1515 waren er twee griffiers (213).
Er bestond ook een griffie met twee bedienden, in de 18de eeuw met 3 (214).

2) De pensionaris verschijnt te Aalst waarschijnlijk in de tweede helft van de 16de eeuw. Hij was hoofdzakelijk gelast met het onderzoek der zaken, over dewelke hij verslag moest uitbrengen, en woonde de zittingen van de schepenen bij (215).

HOOFDSTUK V.

DE SMALLE WETTEN.

1. Normaal is de schepenbank bevoegd voor alle conflikten binnen het schependom, maar de Costuimen maken een uitzondering daarop: "ghereserveert saecken staende ter judicature van de smalle wetten" (216). Er zijn drie smalle wetten:

2. a) "De gheswoorne van de laecken-halle"
Deze gezworenen worden elk jaar benoemd, ten getale van zes, door de baljuw, burgemeester en schepenen.
Zij hebben "berecht ende judicature van alle zaecken aengaende de wolle, wolle laeckenen, wauwe, caerden, ende datter aencleeft" (217).

(211) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 188.
(212) Boec met den haire, f° VI v°.
Reyntens O., o.c., blz. 18.
(213) De Potter F. en Broeckaert J., o.c., blz. 194.
(214) Id., blz. 196.
(215) Id., blz. 198.
(216) Costuimen, Rub. II, art. 31, blz. 18.
(217) Costuimen, Rub. III, art. 1, blz. 20.

b) "Wet ende neeringhe vande vrye schippers, die men noempt dekens ende ghezwoorne."
Zij worden jaarlijks benoemd, en hebben "kennisse ende berecht in d'eerste instantie van alle zaecken, zoo vanden loon vande vracht van laeden, ordre van uutvaeren ende alle andere zaecken der neeringhe raeckende" (218).

c) "Wet ghenaempt deken ende ghezwoorne vanden cooren huyse." Zij moeten waken over de toepassing van de plakketten en ordonnanties die de graanhandel regelen, "by confisqueren ende affnemen vande graenen die vercocht zyn in contrairen vande voorseyde placcaten ende ordonnantien" (219).

3. Beroep: beroep tegen de uitspraken van de smalle wetten is mogelijk bij burgemeester en schepenen (220).

4. De andere vrije neringen hebben ook gezwoornen, maar dezen vormen geen rechtscollege: degenen die zij betrappen op de overtreding van de statuten kunnen ze echter wel voor de schepenbank brengen, en daar laten bestraffen (221).

5. De rechtsmacht van de smalle wetten heeft nog lange tijd bestaan. Zelfs nog in 1778, op 16 juni, verschijnt een decreet waardoor de bevoegdheid van de ambachten wordt bevestigd over degenen die de statuten hebben overtreden, indien zij wonen "binnen de Brantpaelen deser Stede." Dit decreet wordt verleend voor de deken en meesters van: het ambacht der timmerlieden, der metsers, der kleermakers en kousemakers, der bakkers, der blauwververs, en de ambachten van Sint Huybrecht en Sint Elooi (222).

(218) Costuimen, Rub. III, art. 2, blz. 20.
(219) Costuimen, Rub. III, art. 3, blz. 20.
(220) Costuimen, Rub. III, art. 1, blz. 20: "ende zoo wanneer yemandt van hemlieden vonnissen ofte sententien wilt appelleren, moet t'zelve in prima instantia doen voor burchmeester ende schepenen der selver stede."
(221) Costuimen, Rub. III, art. 6, blz. 22.
(222) Plakkaartboeken van Vlaanderen, Tweede deel van den zesden Placcaertboek van Vlaanderen, door J.-B. Serruys, Gent 1786, blz. 663-1469: blz. 1249-1250.

BIBLIOGRAFIE

A. Bronnen

Aalst, Stadsarchief. *Boec met den haire.*

- *Coutumes des deux villes et pays d'Alost (Alost et Grammont).* Uitg. T. de Limburg-Stirum. In *Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Gand,* dl. III, 1878, LXXX - 813 blz.

- *De oudstbewaard gebleven stadsrekening van Aalst naar het veertiendeeuwsche handschrift.* Uitg. P. Van Nuffel. Aalst, 1928. In 8°, 80 blz.

- *Oorkondenboek der Stad Aelst; "Het Boek met den haire".* Uitg. O. Reyntens. Aalst, 1906. In 8°, VIII - 228 blz.

- *Plakkaartboeken van Vlaanderen.* 6 boeken, Gent, 1639-1766.

- *Recueil des anciennes ordonnances de la Belgique. Recueil des ordonnances des Pays-Bas.* 2de en 3de reeks. Brussel, vanaf 1893.

B. Werken

DE BROUWER (J.). *Demografische evolutie van het Land van Aalst, 1570-1800. (Historische uitgaven,* reeks in 8°, nr. 18) Brussel, 1968. In 8°, XXXVII - 232 blz.

DE CROOS (P.). *Histoire du droit criminel et pénal dans le comté de Flandre, depuis les temps les plus reculés jusqu'à la fin du 17e siècle.* Brussel, 1878. In 8°, 208 blz.

DE SAGHER (H.). *Schutrecht, diefstal, compositie en pijniging in het vijftiendeeuwsch vlaamsch strafrecht.* In *Ann. Soc. Emulation Bruges,* dl. LXXII. Brugge, 1930. In 8°, blz. 94-163.

DE PORTEMONT (A.). *Recherches historiques sur la ville de Grammont en Flandre.* 2 dln. Gent, 1870. In 8°, 333 en 479 blz.

DE POTTER (F.). *Geschiedenis van het schependom in de belgische gewesten, van de vroegste tijden tot het einde van de XVIIIe eeuw. Brussel, 1881. In 8°, 316 blz.*

DE POTTER (F.) en BROECKAERT (J.). Geschiedenis der stad Aalst. Voorafgegaan van eene historische schets van 't voormalige land van Aalst. 4 dln. Gent, 1873-1878. In 8°, XIII - 459, 465, 469 en 483 blz.

KOCH (A.). *Een onderzoek naar de gedragingen van een lager rechterlijken ambtenaar in het graafschap Vlaanderen (1305).* In *Bulletin de la Commission royale d'histoire,* 1947, dl. CXII, blz 127-141.

KOCH (A.). *De rechterlijke organisatie van het graafschap Vlaanderen tot in de 13e eeuw.* In *Verhandelingen Oostvlaams Verbond van de kringen voor geschiedenis;* 1951, dl. IV, 214 blz.

LAMEERE (J.). *Les communes vérités dans le droit flamand.* In *Belgique Judiciaire,* 1982, 2e série, dl. 15, kol. 1521-1532.

LAMEERE (J.). *Le recours au chef de sens dans le droit flamand.* In *Belgique Judiciaire,* 1981, 2e série, dl. 14, kol. 1473-1486.

LENDERS (P.). *Aalst onder het bestuur van J.J.P. Vilain XIIII (1743-1751).* In *Bijdragen tot de geschiedenis,* 1965, blz. 81-165.

MAES (L.). *Vijf eeuwen stedelijk strafrecht. Bijdrage tot de rechts- en cultuurgeschiedenis der Nederlanden.* Antwerpen, 1947. In 8 °, 832 blz.

MONIER (R.). *Les institutions judiciaires des villes de Flandre, des origines à la rédaction des coutumes.* Rijsel, 1924. In 8°, 261 blz.

NOWE (H.). *Les baillis comtaux de Flandre. Des origines à la fin du XIVe siècle.* In *Mémoires in 8°. Acad. Roy. Belgique. Classe Lettres et Sciences mor. et polit.*, 1929, dl. XXV, 633 blz.

PIETERS (J.). *Van 's graven propre in het Land van Aalst.* In *Het Land van Aalst,* 1971, nrs. 1-2, blz. 1-34.

VAN CAENEGEM (R.C.). *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe eeuw.* In *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren.* Nr 19. Brussel, 1954. In 8°, XXII-399 blz.

VAN CAENEGEM (R.C.). *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIVe eeuw.* In *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren.* Nr. 24. Brussel, 1956. In 8°, XXXII-370 blz.

VAN DER HEYDEN (A.). *Het grafelijk leenhof ten Steene te Aalst.* Aalst, 1945. in 8°, 14 blz.

VAN DER HEYDEN (A.). *De oude bestuursvorm der stad Aalst.* Aalst, 1945. In 8°, 30 blz.

VAN NUFFEL (P.). *Oude wet oud plezier.* Aalst, 1924. In 8°, 32 blz.

VAN ROMPAEY (J.). *Het grafelijk baljuwsambt in Vlaanderen tijdens de Boergondische periode.* In *Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor wetenschappen, letteren en schone kunsten van België. Klasse der Letteren.* Nr 62. Brussel, 1967. In 8°, XXVI-701 blz.

VAN ROMPAEY (J.). *Het compositierecht in Vlaanderen van de veertiende tot de achttiende eeuw.* In *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis,* 1961, dl. XXIX, blz. 43-79.

WARNKOENIG (L.). *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'a l'année 1305.* Uit het duits vertaald door A. Gheldolf. Brussel-Parijs, 1835-1864. In 8°, 5 dln.

TONEEL TE STEENHUIZE ANNO 1770 (1).

In een, in het Frans gesteld, verzoekschrift aan de Vrouwe van Steenhuize vragen een aantal jongelingen, op een originele wijze, om een toneelstuk te mogen opvoeren. Hier volgt de vertaling van de tekst.

Aan de Zeer edele en eerzame vrouwe, weduwe van de zeer edele heer van het dorp en heerlijkheid van Steenhuize.

Vertonen eerbiedig Pier Cauwalle voorstellend de keizer, Martin Vanden Berghe keizerin, Lieven Soons koning van Polen, Jan de Pril hertog van Lotharingen, Lieven Vallé groot-vizier, Jan Baptist de Lidekercke vizier, en andere, allen landbouwers in het genoemde dorp en heerlijkheid, dat ze van plan zijn als oefening een voorstelling te geven van "de bevrijding van de stad Wenen" op 24 mei 1770 en de daaropvolgende dagen. De pastoor heeft, voor zover het hem betreft, reeds toelating gegeven om het toneelstuk op te voeren. Nochtans durven ze zonder de toestemming van de vrouwe van het dorp de opvoering niet laten doorgaan, reden waarom ze zich keren tot U Edele en eerzame persoon. Verzoekend, met de meeste hoogachting, de toestemming te geven aan de smekers om het vernoemde stuk publiek te mogen opvoeren.

Hopend op uw goedheid, de jeugd van Steenhuize.

H.V.I.

(1) Rijksarchief Ronse, Oud gemeentearchief Steenhuize nr. 39.

DE BERG EN HET HOF VAN WEDERGRATE TE DENDERWINDEKE

door Dirk VAN DE PERRE

1. Motte bij de Dender

Wie van Zandbergen naar Pollare op het vernieuwde jaagpad langs de Dender fietst, ervaart niet alleen de pracht en de rust van de Dendervallei, maar wordt ook nabij het kasteel van Zandbergen geconfronteerd met een vrij grote en gaaf bewaarde motte. Die omwalde en begroeide berg ligt in het huidige kasteeldomein van Zandbergen, dat bewoond is door de graven de Lalaing, zelf nog afstammelingen van de eerste heren van Pollare, Zandbergen en Outer. In de volksmond heet het dat die berg de ijskelder van het kasteel is geweest, en misschien was dat ook zo. Toch is de relatie van de berg met het kasteel ingewikkelder dan dat. Dit wordt reeds duidelijk wanneer we op de kaart de grensscheiding van Zandbergen en Denderwindeke (thans Geraardsbergen en Ninove) bekijken. Het kasteel ligt op Zandbergen, de motte op Denderwindeke (1).

F. DE POTTER vermoedde de "overouden oorsprong" van de berg en hij wees op de grote hoeveelheden puin die men er aantrof. Hij veronderstelde dat deze "Doorikberg", die zo genoemd wordt naar de omliggende Doorikmeersen, eertijds bewoond was. Bij opgravingen rond de eeuwwisseling trof men er zelfs resten van Romeins aardewerk aan (2). Maar het is minder of niet geweten dat deze motte tot diep in de achttiende eeuw "de berg van Wedergrate" werd genoemd en dat op die plaats de middeleeuwse Denderburcht van de heren van Wedergrate stond. Die vergetelheid is bewerkstelligd door A. WAUTERS, die stelde dat het oude kasteel van de heren van Wedergrate bij de Dender op het grondgebied van Appelterre heeft gestaan en dat bij de kanalisatiewerken van vorige eeuw de burchtmotte verdwenen is (3). Het idee de burcht van Wedergrate te Appelterre te situeren gaat terug op A. SANDERUS; waar hij schrijft: "Het Land van Wedergrate heeft

(1) Voor de geschiedenis van Denderwindeke en Zandbergen, zie F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis van de Gemeenten der prov. Oost-Vlaanderen,* Vijfde reeks, Arr. Aalst, dln. 1 en 4, Gent 1895-1900.

(2) A. DE LOË, *Fouilles en un tertre à Santberghen, Annuaire de la Société Royale d'Archéologie de Bruxelles,* dl. IX, Brussel 1898, p. 30-32.

(3) A. WAUTERS, *Histoire des environs de Bruxelles,* dl. 1, Brussel, 1855, p. 306.

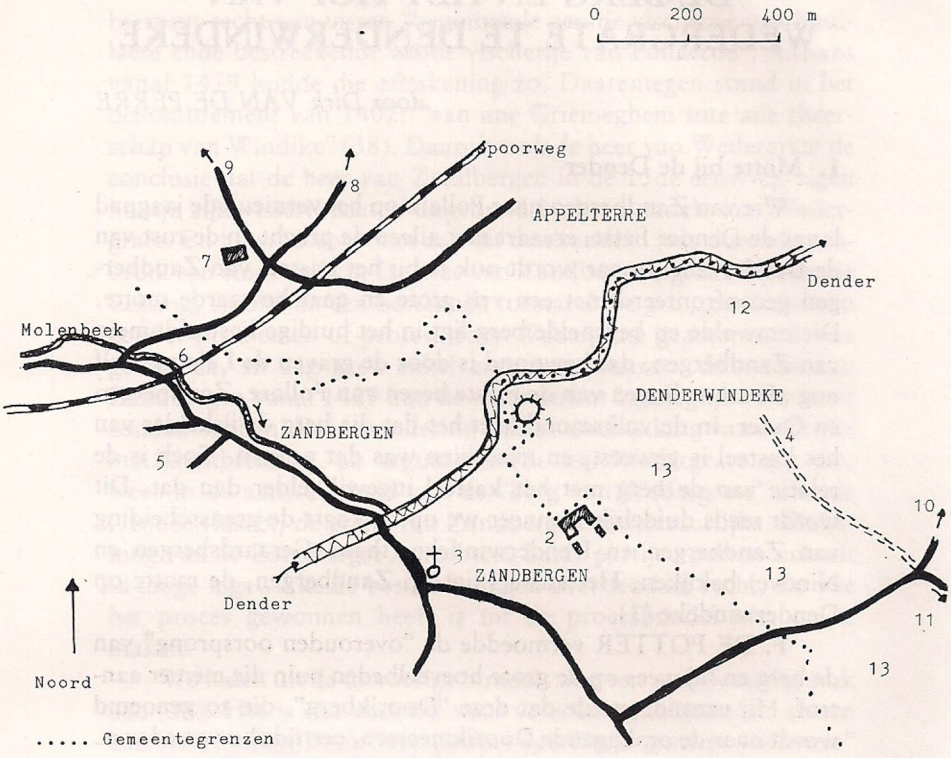

1. Motte, genaamd Doorikberg
2. Kasteel van Zandbergen
3. Parochiekerk van Zandbergen
4. Voormalige Doorikstraat, thans gedeeltelijk landbouwweg
5. Wijk Lust (Loots)
6. Plaats van het eerste Hof ter Loots
7. Huidige Hof, thans Hof ter Kleie genaamd
8. Weg naar Appelterre-dorp
9. Weg naar Voorde-dorp
10. Weg naar het gehucht Roost en Pollare-dorp
11. Weg naar het gehucht Renderstede, Nijken en Denderwindeke-dorp
12. Voormalige losplaats aan de Dender
13. Gebied van de in 1763 voorgestelde heerlijkheid van Kruikenburg

Illustratie 1: *Situatieschets rondom de Doorikberg*

zijn naam ontleend aan een burcht genaamd Wedergrate, die was gebouwd op een heuvel nabij (prope) Appelterre, en die reeds volledig verdwenen is" (4). Nu ligt de beschreven motte inderdaad nabij de grens van Appelterre, dat zich aan de overkant van de Dender uitstrekt, en sluit zij ruimtelijk meer aan bij de dorpskern van Appelterre dan bij die van Denderwindeke, die vier km vandaan ligt. Vandaar de uitdrukking "nabij" Appelterre. Dat de tijdgenoten van Sanderus echter nauwkeurig de oude burcht van Wedergrate wisten liggen, lijdt geen twijfel.

2. De Berg en het Hof van Wedergrate te Denderwindeke

In 1644, het jaar dat Sanderus zijn tekst over Wedergrate publiceerde, tekende landmeter Philips De Deyn verschillende figuratieve goederenkaarten voor de Ninoofse abdij (5). Een kaart behandelt het gebied Appelterre-Voorde, waar de abdij rond het "Hof ter Loots" uitgestrekte gronden had. Onderaan op die kaart, net over de Dender op de rechteroever, tekende De Deyn een nog met muren en water omwalde, maar verder kale burchtmotte en hij noteerde erbij: "Den Bergh van Wedergraet". Er is een tweede kaart, op 28 maart 1760 door Ghijsbrecht Van Oudenhove gemaakt in opdracht van de toenmalige heer van het Land van Wedergrate, die een geschil had met de heer van Zandbergen over visrechten op de Dender. Toen reeds hoorde de oude burchtmotte tot het private kasteeldomein van de heer van Zandbergen. Maar de heer van Wedergrate liet op zijn kaart bij de motte noteren: "den bergh van Wedergraet alwaer het hof van Wedergraet heeft op gestaen" (6). Nog veel andere kaarten en teksten bevestigen het bestaan van de Berg van Wedergrate te Denderwindeke. Maar deze twee duidelijke getuigenissen volstaan om de huidige motte als de voormalige Berg van Wedergrate te identificeren.

Die lokalisatie laat trouwens toe de oudste teksten over de burcht beter te begrijpen. Zo een tekst van 1233, waarin in Zandbergen een weide beschreven wordt, "die ligt naast de dam die van het gehucht Loots naar Zandbergen loopt, in het achterste gebied, rechtover de burcht (castrum) van Wedergrate" (7). Ook in 1247

(4) A. SANDERUS, *Flandria Illustrata,* dl. 2, p. 532.
(5) Rijksarchief Gent (verder afgekort als RAG), Abdij Ninove, nr. 60.
(6) Algemeen Rijksarchief Brussel (verder afgekort als ARAB), Fonds de Lalaing, (verder afgekort als dLl), nr. 1809.
(7) J. DE SMET, *Corpus Chronicorum Flandriae,* dl. II, *Appendices* met *Codex Diplomaticus Abbatiae Ninoviensis,* Brussel, 1841, p. 877.

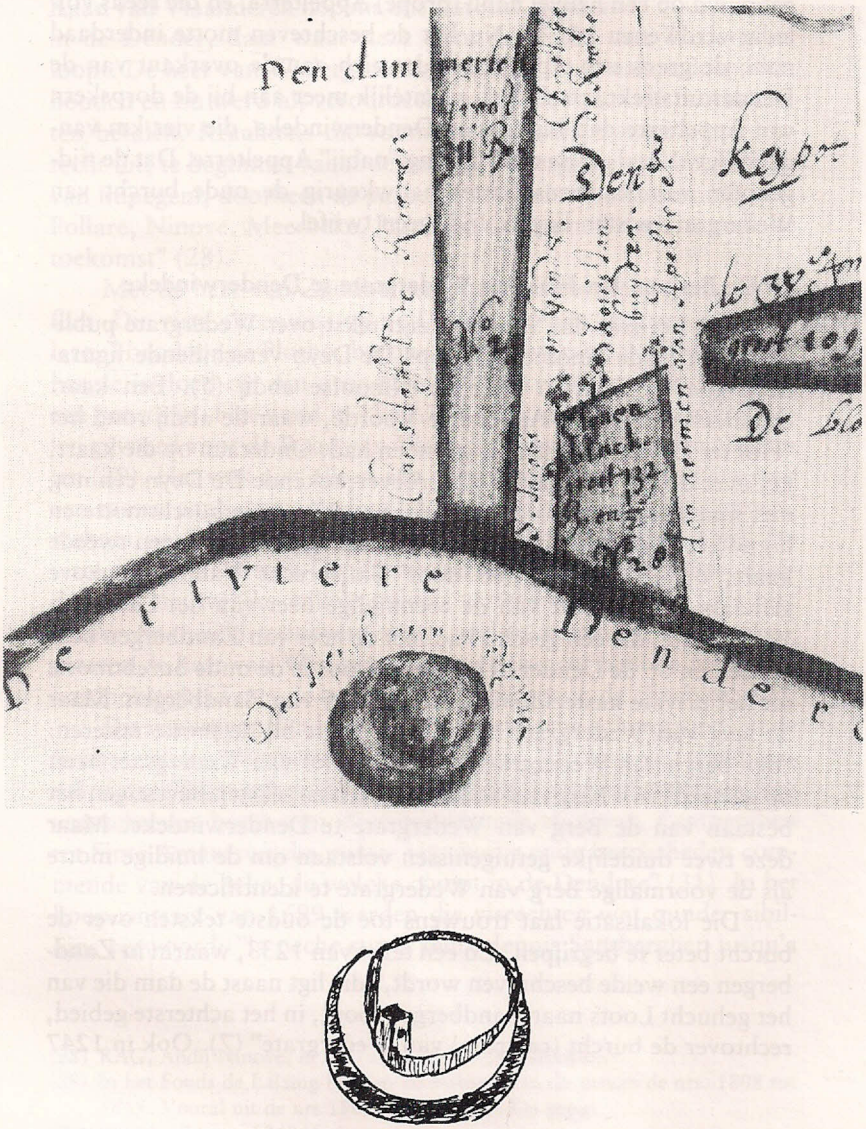

Illustratie 2. *De berg van Wedergrate in 1644.*
Vergroot detail uit een goederenkaart van de Ninoofse abdij, gemaakt door landmeter Philips De Deyn in 1644. De nagetekende burchtmotte (onderaan) is een eigen interpretatie naar het gekleurde origineel.
(foto Rijksarchief Gent, Fonds Abdij Ninove, nr 60)

en 1269 worden weilanden genoemd, gelegen te Appelterre "tussen het gehucht Loots en de burcht (castellum) van Wedergrate (8). De wijk Loots is de huidige wijk bij het station van Zandbergen, thans Lust geheten. De dam waarvan sprake, is de huidige weg van het station naar de brug toe. Loots blijkt een zeer oud gehucht te zijn gelegen op de plaats waar de gemeenten Zandbergen, Appelterre en Voorde mekaar raakten. De abdij van Ninove had er haar grote abdijhoeve en een water- en windmolen. Te Loots hield men "souveraine waerhede" voor de bewoners van Zandbergen, Appelterre, Voorde en Outer (9).

Over de oorsprong van de burcht van Wedergrate ga ik in deze bijdrage niet uitweiden. De oudste vermelding van Wedergrate dateert van 1229. De oudst gekende bewoner van de burcht is Otto van Trazegnies, bijgenaamd "de Oom" († 1230) (10). Ook over de betekenis van de burcht van Wedergrate voor de juridische instelling die Wedergrate ook was, wil ik kort zijn, ook al omdat deze relatie nog nader onderzoek vergt (11). Het burchtdomein Wedergrate duikt op in de nevel van de geschiedenis samen met de eerst gekende heer van Denderwindeke, de reeds genoemde Otto van Trazegnies, die langs moederszijde Meerbeke en Neigem (met zijn kasteelgoed) erfde en ook in het bezit kwam van Appelterre. De nakomelingen van genoemde Otto gingen zich "van Wedergrate" noemen en bleven tot 1445 in het bezit van voornoemde vier dorpen, die als vier afzonderlijke heerlijkheden verheven werden. Na een korte, verwarde periode werd in 1486 het "Land van Wedergrate" opgericht. Dit land, dat één leen en heerlijkheid vormde, had als hoofdplaats Denderwindeke en bestond verder

(8) ID, *o.c.*, p. 901, 932.

(9) Vermeld in het Aalsterse Boeck met den haire, uitgegeven door L.A. WARKÖNIG, *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte bis zum Jahr 1305*, Derde band, Tweede afdeling, p. 128.
Het oude Hof ter Loots stond aanvankelijk aan de Molenbeek op Zandbergs grondgebied. Later is het op een hoger gelegen plek heropgebouwd op Appelterres grondgebied en is tot vandaag blijven voortbestaan onder de naam Hof ter Kleie. Zie ook F. DE POTTER, *Zandbergen*, p. 3-10.

(10) J. DE SMET, *o.c.*, p. 867—868.

(11) Basiswerken voor de geschiedenis van Wedergrate blijven nog steeds. L. GALESLOOT, *Revendication de la terre de Wedergrate, Annales de la Société d'Emulation pour l'étude de l'histoire et des antiquités de la Flandre*, jg. 1881-1882, p. 1-28; F. DE POTTER, *Denderwindeke*, 58 p.; A. WAUTERS, *o.c.*, p. 306-311. Voor de zijtak "de Contrecuer" van het geslacht "de Trazegnies" zie J. PLUMET, *Les seigneurs de Trazegnies au Moyen-Age (1100-1550)*, Buvrinnes, 1959, p. 101-106 en 117-122.

uit de parochies van Appelterre-Eichem, Neigem en Pollare. Meerbeke bleef een afzonderlijke heerlijkheid, maar bleef wel in het bezit van dezelfde heren als die van het Land van Wedergrate. De nieuwe heren kwamen eerst uit het geslacht "de Goux" en erfgenamen "de la Pierre", en later vanaf 1699 uit het geslacht "van Cauteren" en erfgenamen "de Plotho". Zij resideerden allen op het kasteel van Neigem. In deze periode bestond immers het kasteel Wedergrate niet meer, maar wel bleef de grond van het kasteeldomein, "de berg van Wedergrate" genaamd, tot het foncier van het Land van Wedergrate horen, tot ook dit goed in de tweede helft van de zeventiende eeuw verloren ging en door de heren van Zandbergen gekocht werd (12). (Zie later)

3. De verwoesting van de burcht van Wedergrate

Een tekst uit 1602-1603 licht ons in over het tijdstip van de verwoesting van de burcht. Die tekst handelt over een geschil inzake de kapelanie van Denderwindeke en biedt ons enerzijds een kopie van een Franse tekst uit een landboek van Wedergrate van 1468 en anderzijds een beknopte Latijnse samenvatting van die Franse tekst (13). Die teksten verhalen dat Otto, heer van Wedergrate, eertijds een kapelanie had gesticht, belast met drie missen per week, en dat die missen dienden opgedragen te worden in zijn burcht van Wedergrate ("sur son hostel qui souloit estre situe sur la mote de Wedergrate paravant le penultiesme guerres de Flandres; tres missas fundatas in castro de Windick"). Maar de burcht werd verwoest tijdens de Vlaamse oorlogen ("lequel icelles guerres durant a est destruit et abatu; castro bello intestino derecto"), zodat de missen op bevel van Otto van Wedergrate overgeplaatst werden naar de parochiekerk van Denderwindeke (14). Die binnenlandse Vlaamse oorlogen waarvan sprake, lijken de troebelen van 1379-1385 te zijn (15). Ook het gegeven dat een Otto van

(12) In het denombrement van 1624 wordt de Berg als volgt vermeld: "La motte de Wedergrate et dixhuict journaux de prairie qui l'entourent en deux parties, appelez le grand et petit doorent" (ARAB, Wetachtige kamer van Vlaanderen, nr. 9193)

(13) RAG, Fonds Bisdom, M 39.

(14) De stichting van deze kapelanie wordt eveneens bevestigd in het testament van Otto van Trazegnies in 1230. Zie J. DE SMET, *o.c.*, p. 868.

(15) Deze Vlaamse oorlogen of inlandse troebelen zijn de opstanden van de Vlaamse steden o.l.v. Gent tegen het grafelijke gezag. Vanuit 1468 bekeken waren de laatste van die oorlogen deze van 1451-1453 en de voorlaatste deze van 1379-1385. De Dendersteden raakten steeds in die conflicten betrokken. Zie V. FRIS, *Geschiedenis van Geeraardsbergen,* Gent, 1911, p. 95-109 en 120-137; H. VAN GASSEN, *Geschiedenis van Ninove,* del II, Ninove, 1959, p. 81-82, 223-226.

Wedergrate de kapelanie verplaatste, wijst in die richting, daar een Otto van Wedergrate heer van Wedergrate was op het einde van de veertiende eeuw (16).

Wedergrate is na zijn verwoesting niet meer heropgebouwd. Deze onbewoonde uithoek van Denderwindeke raakte vervolgens uit de belangstelling, temeer daar de heren van Wedergrate ook nog de burcht van Neigem in bezit hadden, die van dan af hun enige residentie werd (17). Dit verklaart wellicht waarom de oude wegeninfrastructuur naar het Hof van Wedergrate, die er toch moet geweest zijn, thans volkomen is uitgewist. Misschien is alleen de "Doorikstraat" daarvan nog een restant. De Doorikstraat was tot het einde van de achttiende eeuw een weg die liep van het kruispunt van Rendestede-Roost naar de Dender toe. Toen werden langs die weg de zandstenen uit de groeven van Nijken en het Geitebos naar de schepen op de Dender aangevoerd. En waarschijnlijk was die weg in de middeleeuwen de toegangsweg tot Wedergrate. Thans rest van die Doorikstraat enkel nog de aanzet, namelijk een doodlopend stukje holle landbouwweg (18).

4. Het kasteel van Zandbergen en de Berg van Wedergrate, of hoe Wedergrate zijn "Berg" verloor.

De inplanting van het kasteel van Zandbergen, vlak bij de grens van Denderwindeke op amper 200 m afstand van de burchtmotte van Wedergrate, is een merkwaardig gegeven. Hoe oud is dit kasteel van Zandbergen? (19). Tot ca. 1400 hoorde Zandbergen aan de familie "Van Aa" toe, eerst tot het einde van de 13de eeuw aan de tak Pollare-Outer-Zandbergen, vervolgens in de 14de eeuw aan de tak Outer-Welden-Zandbergen. De van Aa's hadden wel een burcht te Pollare, maar over het bestaan van een kasteel te

(16) In de tekst gaat het dus om twee verschillende Otto's. De eerste is Otto, bijgenaamd de Oom, de stichter van de kapelanie, die stierf in 1230. De andere Otto, die de kapelanie verplaatste na de verwoesting van de burcht, is waarschijnlijk Otto van Wedergrate die stierf ca. 1387 en de laatste heer van Wedergrate was van die naam.

(17) De naam Wedergrate ging zelfs over op de Neigemse burcht, die eigenlijk op Meerbeeks en Brabants grondgebied lag. De Sanderuskaart van het Land van Aalst (1644) noteert bij het Neigemse kasteel: "Casteel Wedergraet op Brabant" *(Flandria Illustrata,* dl II).

(18) Die Doorikstraat staat nog afgebeeld op de 18de eeuwse kaarten, onder meer op een kaartboek uit 1764. Zie RAG, Wedergrate, nr. 668.

(19) De gegevens van deze paragraaf zijn vooral geput uit het fonds van het familiearchief de Lalaing, dat aanwezig is in het ARAB en waarvan een gedrukte inventaris bestaat: A. VAN NIEUWENHUYSEN, *Inventaire des archives de la famille de Lalaing,* Brussel 1970, 412 p.

Zandbergen zijn er geen aanwijzingen. Door het spel van erfenissen en huwelijken werd in 1402 Willem van Oisy heer te Zandbergen. In zijn denombrement is nog sprake van een "hof van Zandbergen" dat 10 bunder en 35 roeden groot was. Willem was toen voogd van zijn nog minderjarige zoon Geraard, die in 1429 het leenverhef deed. Dan wordt voor het eerst het kasteel van Zandbergen vermeld met de woorden: "d'overhof ende nederhof van Zandberghen, alsoet gestaen ende gelegen er onder in lande, in watre, in bossche, in meersche, ende in weijde, ende al omtrent XII bunder" (20). Vanaf 1429 wordt ook voor het eerst in het denombrement "eene capellanie castrael" vernoemd (20a). Nadien bleef in de denombrementen de beschrijving van het kasteelgoed onveranderd gehandhaafd. Wat doet veronderstellen dat tussen 1402 en 1429, de familie van Oisy te Zandbergen een burcht liet optrekken. Waarschijnlijk werd een bestaande heerlijke hoeve tot een kasteeldomein uitgebreid. Die eerste burcht werd in 1580 door de geuzen verwoest en platgebrand. Hij werd nadien heropgebouwd, maar ca. 1708 opnieuw geplunderd, gerestaureerd, en in 1771 nogmaals verbouwd (21).

Het is logisch dat de burcht van Zandbergen pas is opgericht, nadat die van Wedergrate op het einde van de 14de eeuw verwoest was. In feite nam de Zandbergse burcht de militaire en strategische functie van controlepost over de Dendervallei van de burcht van Wedergrate over. Tot het natuurlijk hinterland van de Zandbergse burcht hoorde dat stuk van Denderwindeke, dat gelegen is in de Dendervallei tussen Zandbergen en Pollare. In dat gebied verwierf de heer van Zandbergen met de tijd talrijke gronden in eigendom. Hij had er een leen dat afhing van het leenhof van Wedergrate en oefende de visrechten uit op de Dender tot Pollare

(20) ARAB, dLl, nr. 1731 met kopieën uit een Leenboek van Boelare. Alle denombrementen van Zandbergen vanaf 1402 zijn er in opgenomen.

(20a) Voor de castrale kapelanie van Zandbergen zie ook ARAB, dLl, nrs. 1831 en 1833. De oorsprong van die kapelanie lag in een stichting van drie missen ter nagedachtenis van Wouter van Aa, heer van Zandbergen, die door Ghijsbrecht en Jan van Massemen vermoord werd, en die begraven werd in de kerk van Zandbergen. De moordenaars werden door de schepenen van Gedele te Gent veroordeeld tot het oprichten van die kapelanie, wat gebeurde in 1390. Later werd die stichting nog met een mis uitgebreid door Geraard van Oisy en samengevoegd met nog een andere stichting van drie missen, die was ingesteld door Jeanne de Strithout. Onder die naam was de castrale kapelanie bij het volk gekend.

(21) ARAB, dLl, nr. 1784 met een afbeelding van het kasteel na de restauratie van 1708 en nr. 1813.

(zie later). Hij paalde tevens met zijn kasteel direct aan het voormalig burchtdomein van Wedergrate. Dat het verwerven van die grond hoog op het verlanglijstje van de Zandbergse heren moet gestaan hebben lijdt geen twijfel. In de tweede helft van de 17de eeuw deed zich de kans voor (22).

In 1657 zat de heer van Wedergrate, François-Philippe de la Pierre, baron van Bousies, financieel aan de grond (23). Ten einde raad verpandde hij bij notarisakte van 31 jan. 1657 "sekere weede gelegen binnen de prochie van Denderwindieke van auts tijden genaempt den doorent ofte berch van Wedergraet" aan graaf Ferry de Lalaing, heer van Zandbergen. Die weide was 7 bunder, 3 dagwand en 17 roeden groot (23a). De verpanding of "engagère"-overeenkomst hield in dat de graaf de Lalaing voor een som van 4000 gulden het beschikkingsrecht verwierf over de berg van Wedergrate. Tot 1658 zou de lopende pacht van de weide aan de graaf toekomen; daarna, vanaf 1659, mocht hij zelf over het gebruik van de weide beslissen. Aan dit beschikkingsrecht zou -zoals gebruikelijk bij dergelijke overeenkomsten - een einde komen bij terugbetaling van de leenpandsom. In het contract werden bijkomende garanties ingeschreven voor het geval er betwistingen zouden ontstaan omtrent de terugbetaling van het geld of het gebruiksrecht van de weide.

(22) ARAB, dLl, nr. 1238. Dat de heren van Zandbergen het stuk Denderwindeke gelegen tussen Zandbergen en Pollare als hun natuurlijk expansiegebied beschouwden, kan ook blijken uit hun overigens historisch foutieve argumentatie, dat eertijds in de 12de en 13de eeuw onder de van Aa's, Zandbergen en Pollare één aaneengesloten gebied vormden dat later door het ontstaan van Wedergrate in tweeën is gesneden, en waarvan de visrechtafbakening op de Dender nog een aanwijziging is (nr. 1813).
Volgens het kaartboek van Denderwindeke uit 1764 hadden de heren van Zandbergen in de nabijheid van hun kasteel op Denderwindekes grondgebied 15 bunder eigendom liggen.

(23) Bousies ligt in Frankrijk, dep. du Nord, arr. Avesnes-sur-Helpe. François-Philippe deed na de dood van zijn moeder Philipinne de Goux, op 15 okt. 1633 zijn leenverhef van Meerbeke, samen met zijn broer Ferdinand-Jacques. Op 10 dec. 1634 verhief hij het Land van Wedergrate (ARAB, Leenhof van Brabant, nr. 273, f. 954 v. en ARAB, Wetachtige Kamer van Vlaanderen, nr. 2194).
Alle gegevens over de financiële moeilijkheden van François-Philippe de la Pierre, over de modaliteiten van de verkoop van de Berg van Wedergrate en de processen daaromtrent zijn terug te vinden in ARAB, dLl, nr. 1234.

(23a) Het betrof de weide gelegen tussen het kasteel van Zandbergen en de Doorikstraat en het ging dus zowel om de "Grote" als de "Kleine Doorikmeers". De kaart uit 1763 (zie illustratie 3) geeft de ligging van die weiden nauwkeurig weer (ARAB, dLl, nr. 1813 en 1748; RAG, Wedergrate, nr. 668)

Dan kon de heer van Zandbergen zich verhalen op de windmolen van Pollare en op alle andere goederen van de heer van Wedergrate, die hiertoe "vollontaire condempnatie" aanvaardde, die kon worden uitgesproken door een rechtbank naar keuze. Waarom had de heer van Wedergrate die vernederende transactie aangegaan? Voor de baljuw, de leenmannen en de schepenen van het Land van Wedergrate gaf hij onder eed een toelichting. Hij was "gedwongen geweest uuyt pueren noodt". Omwille van de oorlog brachten zijn pachtgoederen niets op, zijn baronie van Bousies was door de Franse troepen bezet en viel onder Frans gezag en bovendien had hij recent grote onkosten gemaakt bij herstellingswerken aan het kasteel van Neigem. Kortom "de jaeren van orloghe ende miserie des tijts" hadden hem de das omgedaan.

De verpanding bracht echter weinig soelaas. De heer van Zandbergen kwam immers te weten dat zowel de berg van Wedergrate als de molen van Pollare leengoed waren en gefideïcommisseerd, d.w.z. dat op de bezitter ervan de verplichting rustte die goederen als onvervreemdbaar familieerfgoed over de hand aan het nageslacht door te geven. Omdat de heer van Zandbergen vreesde dat de erfgenamen hem het bezit van de aangekochte weide konden betwisten, wilde hij zeker spelen en eiste de onmiddellijke terugbetaling van de 4000 gulden. Daar hij ook de pacht over de jaren 1657-1658 niet had ontvangen, zette hij zijn eisen kracht bij door het inspannen van een proces bij de Raad van Vlaanderen. Op 1 april 1659 werd een compromis over bijkomende garanties bereikt. Er werd een hypotheek genomen op een stuk grond van 6 bunder groot, gelegen te Oetingen en Gooik, dat toebehoorde aan de heer van Wedergrate. Maar ook zijn broer, Jacques-Ferdinand de la Pierre, baron van Fay, had er rechten op (24). Die ondertekende de notariële akte mee. Meer nog, hij stelde zich voor zijn onvermogende broer "borge en cautionaris als principael, daer vore verbindende sijnen persoon ende goederen present ende toecomende".

Voor François-Philippe de la Pierre bleef het echter vechten om boven water te blijven. Zo diende hij op 18 september 1663 zijn leengoederen en heerlijkheid van Meerbeke te verkopen voor 18000 gulden aan Henri Le Mire, één van zijn schuldeisers, die deze verkoop afgedwongen had bij vonnis van het leenhof van

(24) Het is mij niet gelukt het Fay waarvan sprake, juist te lokaliseren. Misschien is het te identificeren met Fayt in Noord-Frankrijk, dep. du Nord, arr. Kamerijk, huidige gemeente Troisvilles. Jacques-Ferdinand erfde de titel van baron van Fay langs vaderszijde.

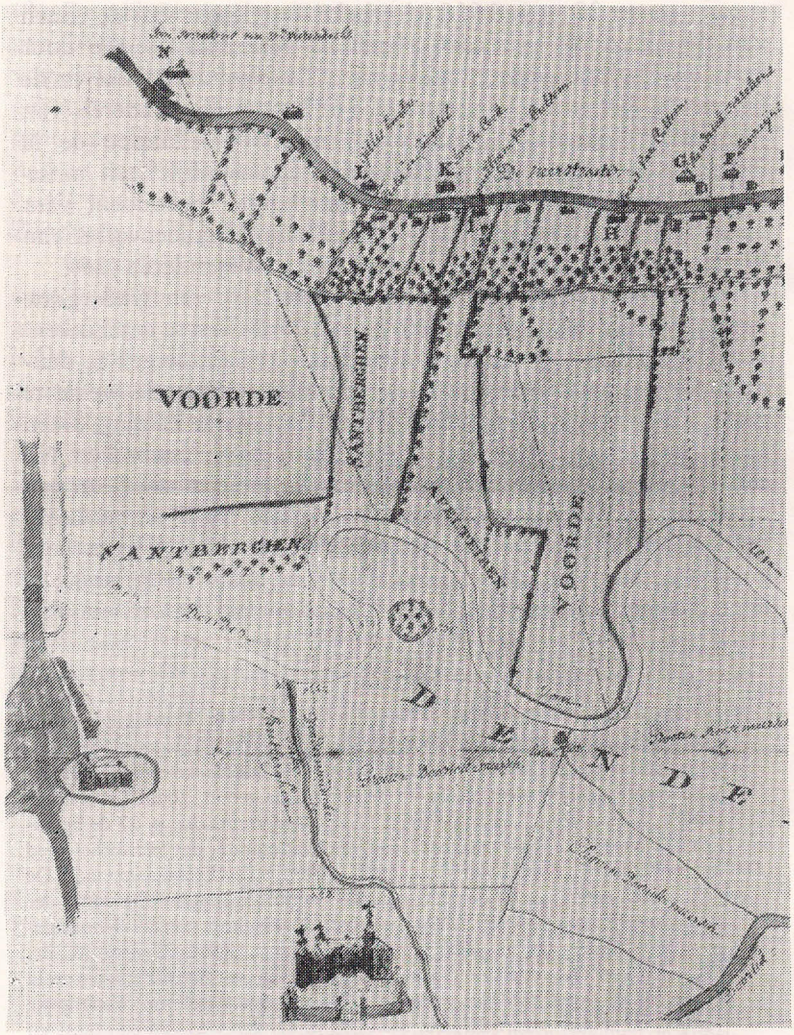

Illustratie 3: *Het kasteel van Zandbergen en de Grote en Kleine Doorikmeers in 1763.*
Gedeelte van een gekleurde kaart van de Dender van Zandbergen tot Pollare, door landmeter Pieter Johannes van Damme. De burchtmotte van Wedergrate is reeds begroeid. Deze kaart is tevens interessant omdat ze een duidelijk zicht geeft op de ingewikkelde grensafbakeningen tussen Zandbergen, Voorde en Appelterre op de linker Denderoever.
(Foto: Algemeen Rijksarchief Brussel, Fonds de Lalaing, nr. 1813)

Brabant. Ook hier was er een recht van terugkoop binnen de drie jaar. En het was weer zijn broer Jacques-Ferdinand die ter hulp sprong en op 20 nov. 1666 Meerbeke terugkocht van de zonen van de inmiddels overleden Henri Le Mire, na hiertoe door François-Philippe gemachtigd te zijn. Zo bleef Meerbeke in de familie en het werd trouwens in 1687 door de kinderen van Jacques-Ferdinand terug afgestaan aan Henri-Philippe de la Pierre, de zoon van François-Philippe. Waarschijnlijk heeft laatstgenoemde wel het Land van Wedergrate kunnen behouden, want op 14 jan. 1681 deed zijn zoon Henri-Philippe het leenverhef van Wedergrate voor de Wetachtige Kamer van Vlaanderen (25).

Over het nodige geld om evenwel de Berg van Wedergrate terug te verwerven bleek de familie de la Pierre niet te beschikken. Maar anderzijds aarzelde zij aan de heer van Zandbergen de definitieve vrije beschikking over de gefideïcommisseerde weide te geven. De nieuwe heer van Zandbergen, Jacques de Lalaing, die in 1670 zijn vader was opgevolgd, wilde de impasse doorbreken. Na eerst gepoogd te hebben met "minnelijcke interpellaties" tot een oplossing te komen, wendde hij zich op 2 dec. 1677 tot het Leenhof van Brabant met het verzoek om alle in Brabant gelegen leengoederen van wijlen Jacques-Ferdinand de la Pierre in beslag te laten nemen. Meerbeke dat in 1666 door de baron van Fay

(25) De vraag wie van 1663 tot 1687 heer van het Land van Wedergrate was, is niet zo eenvoudig. De namen van de heren van Meerbeke zijn gekend dank zij de registers van het Leenhof van Brabant (ARAB). Meerbeke en het Land van Wedergrate hebben meestal één en dezelfde heer gehad, zodat L. GALESLOOT, *o.c.*, p. 24-25 en F. DE POTTER, *Denderwindeke*, p. 27 de herenlijst van Meerbeke, ook voor het Land van Wedergrate, dat leenverhef deed bij de Wetachtige Kamer van Vlaanderen te Gent, stilzwijgend aannemen. De denombrementen van Wedergrate na 1634 ontbreken echter in het fonds der Wetachtige Kamer (ARAB). Wel is er recent een afschrift van het denombrement van Wedergrate uit 1681 in het RAG beland. (Fonds Wedergrate, nr. 681). Zo kan ondubbelzinnig worden opgemaakt dat Henri-Philippe de la Pierre bij de dood van zijn vader in 1681 wel het Land van Wedergrate verhief, maar niet Meerbeke, dat toen nog in handen was van zijn tante en kinderen, die hem Meerbeke pas terug afstonden ("par forme de retrocession") in 1687. Vandaar onze veronderstelling dat Wedergrate in 1663 niet verkocht is geweest aan Le Mire en ook in 1666 niet door Jacques-Ferdinand is gekocht, zoals Galesloot en De Potter veronderstellen, maar gewoon in het bezit is gebleven van François-Philippe de la Pierre. Verder zij nog aangestipt dat de verkoop van Meerbeke tijdelijk en voorwaardelijk was (bij wijze van verpanding) zodat François-Philippe en zijn zoon hun rechten op Meerbeke nooit volledig hebben afgestaan. (ARAB, *Leenhof van Brabant*, nr. 152, f. 350-353; nr. 153, f. 275-278; nr. 373, f. 654 en f. 954 v; nr.377, f. 75; 378, f. 173 v.)

gekocht was, vormde hierin de hoofdbrok. De "vrijwillige veroordeling" volgde en de goederen die onder de jurisdictie vielen van het genoemde hof kwamen onder curatele. Dit vonnis miste zijn psychologische uitwerking niet op de weduwe van Jacques-Ferdinand de la Pierre. Zij richtte zich op 26 juli 1680 tot de rechtbank met het dringende verzoek "d'ordonner audit Seigneur Ferry de Lalaing de Santberghen de casser et mettre a neant laditte sommation et execution et tout ce qu'il en pourroit suivre ou seroit suivij avec dommages et interests et despens de cette". Zij argumenteerde dat haar overleden echtgenoot tot niets anders verplicht was dan dat de heer van Zandbergen vrij over de weide kon beschikken en zij bevestigde "que personne ne luij dispute laditte prairie". Het proces werd inderdaad stilgelegd, wat er op wijst dat de heer van Zandbergen voldoende garanties had gekregen om zijn in 1657 verworven goed, probleemloos en definitief in bezit te nemen. In zijn landboek van 1679 noteerde hij: "Item mij is competerende een weyde genaempt den doorick, geleghen in de prochie van Denderwindieke". Met latere hand voegde hij er aan toe "en bij mij gebruijckt" (26). Hij verpachtte de weide dus niet, maar integreerde ze in zijn kasteeldomein.

Voor Henri-Philippe de la Pierre waren echter de financiële problemen nog niet voorbij. Diens weduwe verkocht immers op 25 nov. 1699 "par necessitez" zowel Meerbeke als het Land van Wedergrate aan Pierre-Antoinne van Cauteren voor 60000 gulden (27).

5. De visrechten op de Dender in het Land van Wedergrate.

Met de familie van Cauteren en daarna met de familie de Plotho had het Land van Wedergrate vanaf 1700 opnieuw kapitaalkrachtige heren, die het prestigeverlies dat Wedergrate in de vorige eeuw had geleden, wilden goedmaken. De visrechten op de Dender waren hiertoe een goed aanleiding. De heer van Wedergrate en Meerbeke oefende visrechten uit op de Dender vanaf de grens van Zandbergen tot die van Pamel. De nieuwe heer meende dat de visrechten hem exclusief toebehoorden en ontzegde de Ninoofse abdij, die op dezelfde strook ook visrechten pretendeerde, het recht daar nog te vissen. Het kwam tot een proces, waarover in september 1702 abt Dionysius Freysers getuigde:

(26) ARAB, dLl, nr. 1748, f. 14. Ook in het landboek van 1672 (nr. 1232) staat de Doorent reeds als Zandbergs bezit aangetekend.

(27) L. GALESLOOT, *o.c.*, p. 26; A. WAUTERS, *o.c.*, p. 310; ARAB, dLl, nr. 1813.

"Tijdens deze maand hebben we ook een proces gewonnen in de Raad van Vlaanderen nopens ons visrecht, genaamd "maintenue", in de Dender, daar waar deze door het Land van Wedergrate loopt. De heer van Wedergrate had immers onze vissers doen aanhouden en nu werd hij veroordeeld en hij moet ook de proceskosten betalen. Krachtens dit vonnis oefenen wij opnieuw ons visrecht uit, te beginnen vanaf de heuvel Wedergraet tot aan de brug van Impegem, doorheen de parochiën Appelterre, Eichem, Outer, Pollare, Ninove, Meerbeke, Pamel en Okegem. Memorie voor de toekomst" (28).

Met de heer van Zandbergen ontstond een gelijkaardig conflict. Die viste al eeuwen op de Dender tot aan de grens van Pollare. Theodoor de Plotho, baron van Wedergrate, wilde die Zandbergse invloed op zijn grondgebied indijken en spande opnieuw een proces in. Het werd in 1760-1763 met grote inzet van middelen gevoerd voor de Raad van Vlaanderen en de Raad van Mechelen (29). Het was niet alleen een conflict tussen buren, maar ook een tussen aangetrouwde familieleden. De totale Zandbergse visrechten op de Dender waren in 1679 24 gulden waard (30). De visrechten op het stuk Dender tussen Zandbergen en Pollare konden dus nauwelijks enkele gulden vertegenwoordigen. Dus niet zozeer financiële motieven, maar veeleer eergevoel en prestige, moeten de heer van Wedergrate er toe gebracht hebben met grote hardnekkigheid met de heer van Zandbergen in de clinch te gaan.

Dit visserijconflict had volgende juridische achtergrond. In de traditionele denombrementformule van Wedergrate stond geschreven: "Item mij behooirt de denderie gheheel tusschen den voerschreven berch van Wedergrate ende thof van Zantberghen tot Sinte Amantswijcke metter visscherije ende heerlicheden commende van de beke, de welcke compt in de Dendere" (31). In het koopcontract van 1699 werden die visrechten wat minder sibillijns verwoord: "la peche sur la tenre depuis Santberghen jusqu'a

(28) RAG, Abdij Ninove, nr. 6, (vertaling De Denderklok).

(29) In het Fonds de Lalaing beslaan de stukken van dit proces de nrs. 1808 tot 1815. Vooral uit de nrs 1809, 1810 en 1813 is geput.

(30) ARAB, dLl, nr. 1248, f. 4v.

(31) Tekst uit het denombrement van Wedergrate van 1588. Zie F. DE POTTER, *Denderwindeke* p. 35-36. De visrechten van Wedergrate liepen dus vanaf de grensscheiding Zandbergen-Denderwindeke tot aan de monding van en op de Beverbeek te Ninove. De genoemde Sint-Amandswijk is te identificeren met Herlinkhove, de genoemde beek met de Beverbeek die van Herlinkhove naar Ninove stroomt. Een gelijkaardige grensafbakening van visrechten vinden we bij de heerlijkheid van Outer. Die visrechten liepen "beginnende te Pollare ter

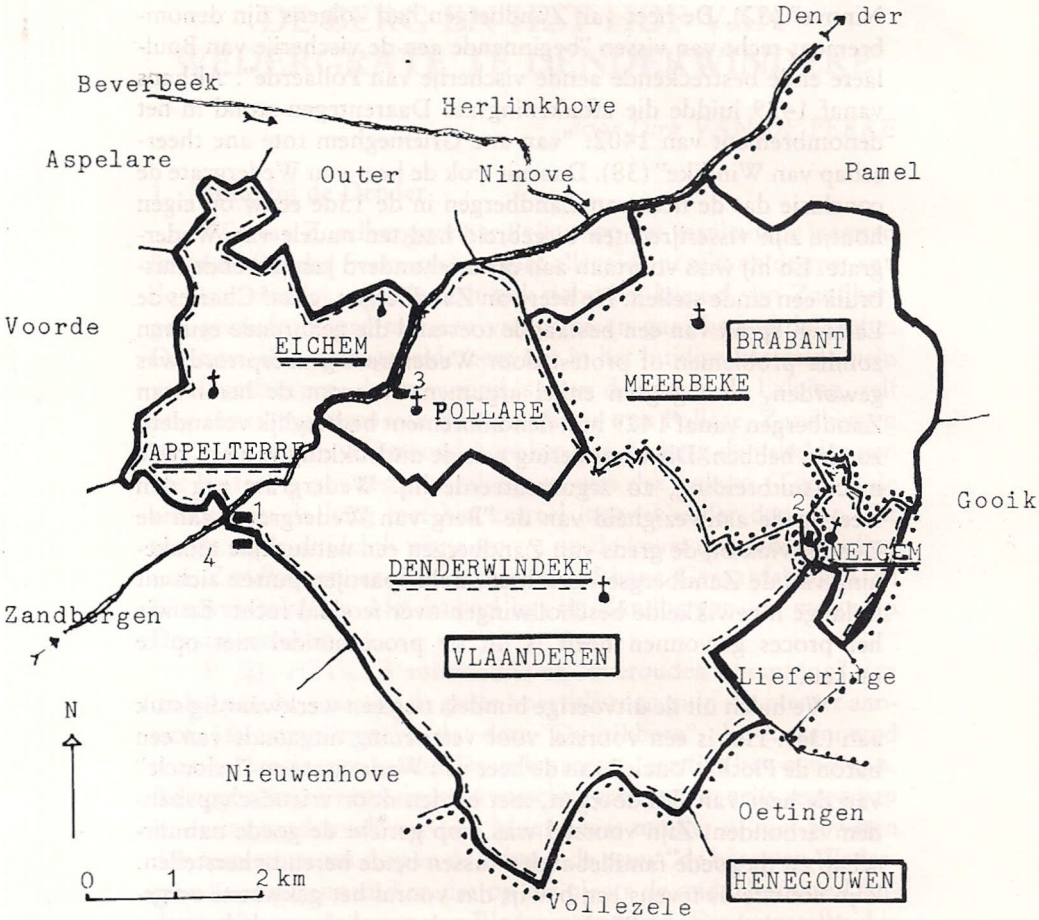

Illustratie 4: *Wedergrate, geografische situering.*

Landsgrenzen	Burchten
Dorpsgrenzen	1. Wedergrate
Dominium van de heren van Wedergrate voor 1445	2. Neigem
	3. Pollare (verdwenen ca. 1500)
	4. Zandbergen
Land van Wedergrate na 1486	
Parochiekerken	

Ninove" (32). De heer van Zandbergen had volgens zijn denombrement recht van vissen "beginnende aen de vischerije van Boullaere ende bestreckende aende vischerije van Pollaerde". Althans vanaf 1429 luidde die afbakening zo. Daarentegen stond in het denombrement van 1402: "van ane Griemeghem tote ane theerschap van Windike" (38). Daaruit trok de heer van Wedergrate de conclusie dat de heer van Zandbergen in de 15de eeuw op eigen houtje zijn visserijrechten uitgebreid had ten nadele van Wedergrate. En hij wou voortaan aan dit driehonderd jaar durende misbruik een einde stellen. De heer van Zandbergen, graaf Charles de Lalaing, sprak van een bestaande toestand die gedurende eeuwen zonder problemen of protest door Wedergrate geaccepteerd was geworden, en zag geen enkel argument waarom de heren van Zandbergen vanaf 1429 hun denombrement bedrieglijk veranderd zouden hebben. Die verandering was de uitdrukking van een reële machtsuitbreiding, zo argumenteerde hij. Wedergrate zag dan weer in de aanwezigheid van de "Berg van Wedergrate" aan de Dender vlak bij de grens van Zandbergen een natuurlijke afbakening van de Zandbergse visrechten. Beide partijen putten zich uit in lange ingewikkelde beschouwingen over feodaal recht. En wie het proces gewonnen heeft is uit de procesbundel niet op te maken.

We halen uit de uitvoerige bundels nog een werkwaardig stuk aan (34). Het is een voorstel voor verzoening uitgaande van een baron de Plotho "oncle" van de heer van Wedergrate en "beloncle" van de heer van Zandbergen, met beiden door vriendschapsbanden verbonden. Zijn voorstel was erop gericht de goede nabuurschap en de goede familiebanden tussen beide heren te herstellen. Zijn voorstel is tevens een bewijs dat vooral het gekwetste eergevoel van de heer van Wedergrate voor het verlies van de berg van Wedergrate, het grondmotief was voor het conflict (34a). Tevens

hofstadt ende alle de riviere nederwaerts tot achter Berlaerts bij de princemeulens binnen Ninove ende van daer inde beke tot in den meulenkom van den cloostere" (Rijksarchief Ronse, Fonds Boelere, nr. 253). J. VAN TWEMBEKE, *Lijst van de Heerlijkheden in het Land van Aalst, Land van Aalst,* 1964, p. 159 interpreteert de visrechten van Wedergrate verkeerd, waar hij die laat lopen van het kasteel van Zandbergen tot de berg van Wedergrate.

(32) ARAB, dLl, nr. 1813.

(33) ARAB, dLl, nrs. 1713 en 1813.

(34) ARAB, dLl, nr. 1810.

(34a) De Berg en het Land van Wedergrate waren immers twee met mekaar vergroeide realiteiten. Die eenheid werd tot uiting gebracht in de geijkte denombrementformule: "ick houde in leen... den berch ende 't lant van Wedergrate"

is het een mooi staaltje van diplomatie op basis van de feodale rechtsbeginselen. Dit compromisvoorstel hield in dat de heerlijkheid van Cruyckenborgh (35), een leen door de heer van Zandbergen gehouden van het leenhof van het Land van Wedergrate, onder een nieuwe vorm heruitgeleend zou worden. Het was immers zo dat de gronden van deze heerlijkheid sterk verspreid lagen over het grondgebied van Denderwindeke, en dat er geen heerlijke rechten aan verbonden waren. Thans zou een herschikking doorgevoerd worden, waardoor Cruyckenborgh een nieuw en aaneengesloten territorium zou bestrijken, namelijk het deel van Denderwindeke, gelegen enerzijds tussen de Dender en de Heirbaan en anderzijds tussen de grens van Zandbergen en de Doorikstraat, de Geuverstraat (thans gedeelte Renderstedestraat) en de Nijkenstraat. Aan het nieuwe leen zouden heerlijke rechten toegekend worden, zoals het jachtrecht en het visrecht ("le droit de peche concursif en la Dendre, depuis Santberghen jusqu'a Pollaere"). Het leen zou een eigen baljuw en een schepenbank krijgen en de "Berg van Wedergrate" zou iets van zijn vroegere status terugkrijgen en als leengoed zowel aan de leenheer, de heer van het Land van Wedergrate, als aan de leenman, de heer van Zandbergen toebehoren. Immers "le centre ou le fonsier particulier de cette nouvelle Seignerie, seroit le Doorickmeersch, que par la même infeodation, le seigneur de Santberghen ou de Cruijckenborgh recevroit en fief dudit baron de Wedergraet, comme fonsier principal de la nouvelle seignerie".
De bemiddelende oom zag in zijn voorstel voor beide partijen vele voordelen. Hij zag geen verliezers, slechts twee winnaars: "Par cet arrangement, le seigneur de Santberghen conserveroit son droit de peche, en le possedant avec d'autres droits, qui bien loin de diminuer les hauteurs et droits de la baronnie de Wedergraet, n'en seroient pas même detachés, puis qu'ils augmenteroient le lustre et le nombre des vassaux de cette baronnie, qui conserveroit toujours son droit domanial direct et indirect sur le terrain assigné audit nouveau fief, qui est un coing le plus éloigné du centre de

(1588; F. DE POTTER, *o.c.*, p. 35). Ook de benaming van het leenhof benadrukte deze twee-eenheid: "d'heerlijckheit van Cruijckenburch, leenrorich van den hoeve des berchs ende Lande van Wedergraete" (1666; ARAB, dLl, nr. 1241). Na 1680 hadden deze formules hun zin en betekenis verloren.

(35) De heerlijkheid van Kruikenburg, gelegen te Denderwindeke was als leen afhankelijk van het leenhof van het Land van Wedergrate en werd in 1758 door de Zandbergse heer gekocht. In het fonds de Lalaing handelen de nrs. 1241-1265 over die heerlijkheid.

Illustratie 5: *Burchtmotte van Wedergrate, huidige toestand.*
De motte heeft een diameter van ca. 50 m en een hoogte van ca. 4 m. Ook de walgrachten zijn nog rondom aanwezig. De motte is volledig begroeid met beukebomen en laag struikgewas en ligt in een verwilderde omgeving, zodat de motte alleen in de winter gemakkelijk in het oog springt.
(Foto's Van de Perre Dirk)

Denderwindicke". Is dit verzoeningsvoorstel aanvaard geworden? Uit het geraadpleegde familiearchief blijkt noch de afloop van het proces, noch is er een stuk in aanwezig dat wijst op die herinrichting van de "heerlijkheid van Kruikenburg".

6. Etymologie van het woord "Wedergrate".

"Wedergrete" en "Contrecuer" worden het eerst vermeld in teksten vanaf 1229. In de hoofdzakelijk Latijnse teksten tot 1400, is het Franse woord dominerend en het wordt zonder variante steeds als "contrecuer" geschreven (36). Het Nederlandse woord "wedergrete" heeft in deze periode voor 1400 enkele variante schrijfwijzen als "wedergreite, weerghrete". Na 1400 wordt ook in de Latijnse en Franse teksten alleen nog het Nederlandse woord gebruikt, dat evenwel evolueert van "wedergrete" naar "wedergrate, wedergraete" (37). Vanaf de 15de eeuw heeft zich de schrijfwijze met de a-klank onveranderd gehandhaafd en is de schrijfwijze met de e-klank volledig verdwenen.

Aanvankelijk blijkt "Wedergrate" een lokaal toponiem te zijn geweest, de naam van een burcht (apud Wedergrete, castrum Wedergrete, bergh van Wedergraet). Vervolgens is dat toponiem verbonden geworden met het geslacht dat de burcht bewoonde, en fungeerde het tevens als familienaam (Osto de Contrecuer, Jan van Weerghrete). Tenslotte werd de naam Wedergrate ook verbonden met het rechtsgebied en de heerlijkheid(en) waarover de familie heerste (dominus de Contrecuer, Lande van Wedergraete). Als lokaal toponiem heeft Wedergrate steeds concurrentie gehad met het woord "Doorent, Doorick" (den doorent ofte berch van

(36) In teksten van het Leenhof van Brabant komt in de 14de eeuw enkele keren "contrecourt" voor. Gezien de veelheid van andere teksten waarin steeds "contrecuer" staat, meen ik dat dit contrecourt duidelijk als een eenmalige verschrijving moet worden beschouwd. (ARAB, Leenhof van Brabant, nr. 1 f. 89)

(37) De tientallen teksten opsommen, geschreven voor 1400, met het woord contrecuer erin, zou ons te ver voeren. Ik beperk mij tot de opsomming van de vindplaatsen van het woord "Wedergrete":
- apud Wedergreite, 1229 (DE SMET, p. 858-859)
- capellaniam de Wedergrete, apud Wedergrete, 1230 (DE SMET, p. 868)
- castrum Wedergrete, 1233 (DE SMET, p. 877)
- Jhan van Wedergrete, ca. 1350 (ARAB, Leenhof van Brabant, nr. 2, f.9 v)
- Her Oste van Wedergrete, 1374 (ARAB, Leenhof van Brabant, nr. 4, f. 46 v)
- Oste van Wedergrete, 1396 (Buitenpoortersboek van Geraardsbergen, Land van Aalst, 1954, p. 16)
- Jan van Weerghrete, einde 14de eeuw (RAG, Lieferinge, nr. 43, f. 1)

Wedergraet) (38). Dit toponiem is tot op heden nog in voege en lijkt bij het volk steeds het gebruikte toponiem te zijn geweest om de zone waarin het kasteel van Wedergrate lag, aan te duiden. Het toponiem Doorent is "van auts" in voege en is verbonden met elementen uit de omgeving (Doorikstraat, grote Doorikmeers, kleine Doorikmeers, Doorikberg). Daarentegen is Wedergrate als lokaal toponiem verdwenen en het heeft bij het volk nooit burgerrecht verworven. Dit is een aanduiding dat het woord Wedergrate op een kunstmatige wijze is ontstaan?

Tenslotte een poging tot woordverklaring. Het Franse "contrecuer" lijkt ons het oorspronkelijke woord te zijn dat door het Henegouwse geslacht "de Trazegnies" in onze streek is ingevoerd en in stand gehouden. Contrecuer heeft in het middeleeuwse Frans de betekenis van "de wil zich af te keren, te verzetten tegen". Als toponiem is dit woord ongebruikelijk (39). "Wedergrete" lijkt een vrij letterlijke Nederlandse vertaling te zijn van het Franse contrecuer. "Wedergrete" zelf is geen gebruikelijk Middelnederlands woord. Wel bestaat "weder" en "grete". "Grete" (of greyte) heeft de betekenis van begeerte. (Dezelfde stam is nog aanwezig in het woord gretig.) Het stemt overeen met "cuer". De vertaling van "contre" in "weder" hoeft geen verdere uitleg (40). Heeft contrecuer-wedergrete een militair defensieve bijklank? Is het een woord met een analoge betekenis als weerstand of weermacht? Hebben de Trazegnies het defensieve karakter van hun burcht aan de Dender met een symbolische naamgeving willen onderstrepen? (41)

Waarom het Nederlandse "Wedergrete" in de 15de eeuw zo eenstemmig is geëvolueerd tot "Wedergrate" blijft een raden. Misschien is men de woorden "grete" en "gret" met mekaar gaan verwarren. Het Middelnederlandse "gret" betekent "welgevallen" (42). Het komt van het Oudfranse, gelijknamige gret (thans gré).

(38) De Berg van Wedergrate lag in de "grote Doorent" of de "grote Doorikmeers". Daarnaast lag de "kleine Doorikmeers".

(39) TOBLER-LOMMATZSCH, *Altfranzösiches Wörterbuch,* woord contrecuer.

(40) E. VERWIJS en J. VERDAM, *Middelnederlandsch Woordenboek,* woord greten.

(41) Ook SANDERUS lijkt op de militaire betekenis van het woord te duiden waar hij schrijft: "Dominium hoc de Wedergraet nomen fortitum videtur a castro dicto de Wedergraet. *(Flandria Illustrata,* dl II, p. 532.).

(42) E. VERWIJS en J. VERDAM, *o.c.,* woord gret en grei. Volledigheidshalve zij vermeld dat in STALLAERTS, *Glossarium van verouderde rechtstermen* het woord gret één keer vermeld staat in de betekenis van erf, goed.

De stam van dat woord gaat terug op het Latijnse grat(um) en is ook aanwezig in ons huidig woord gratie (43). Eens gevormd moet Wedergrate zo gemakkelijk en vertrouwd in de mond hebben gelegen, dat het oudere Wedergrete volledig in onbruik geraakte.

(43) In het begin van de 17de eeuw komt enkele keren de variante "Wedergratie" voor, wat wijst in de richting van de geponeerde verwantschap tussen grate en gratie. (ARAB, Wetachtige Kamer van Vlaanderen, nr. 9192)

LOFLIED OP DE SCHOOL OF KLACHT VAN DE ONDERWIJZER TE MICHELBEKE ANNO 1775 (1).

Neemt een exempel aen de mieren
reyst uyt den slaep van onachtzaem groot
gij trage jongens noch in houft onervaerd
en gij allen die met eeren wilt winnen u broodt
leert lesen en schrijven in u jonge jaeren
en wilt aen de penne gelt noch arbeyt spaeren
want d'ongeleerde moet de geleerde nijgen
als de geleerde spreecht moet d'ongeleerde swijgen.
Mal moerken mal kinderen
veel vaders en moeders sijn soo mal met hunnen kinderen
hoort watse tegen den schoolmeester gewaegen,
meester en bekijft mijn kindt niet, 't mocht hem hunderen
't is noch jongh en teer en 't magh geen woorden verdraegen
't heeft noch om te leeren veel jaeren en daegen
geeft mijn kindeken doch sijn willeken seggen sij expressen
datse in een jaer niet en leeren dat leeren sij in sesse.

Eynde.

H.V.I.

(1) Rijksarchief Ronse, Fonds Land van Zottegem oud nr. M 217.

HET SCHOOFLAND IN DE ONTWIKKELINGSGESCHIEDENIS VAN EEN DORP. EEN CASE-STUDIE: HET SCHOOFLAND IN ELENE.

door Ignace DE TEMMERMAN.

Inleiding

Iedere (amateur-) historicus die nu en dan eens grasduint in archivalia uit Middeleeuwen of Nieuwe Tijden zal wel eens geconfronteerd zijn met de term "schoofland"; we vinden "schoofland" in o.m. landboeken en denombrementen en uiteraard ook in de typische "scoefboucken", die nu net een opsomming geven van percelen die belast zijn met de zesde, vijfde, vierde... schoof. Wanneer diezelfde (amateur)-historicus dan op zoek gaat naar de betekenis van deze term, komt hij tot de vaststelling dat over dit onderwerp vrij weinig geschreven werd en dat de karig toegemeten informatie meestal beperkt blijft tot een vrij algemene verklaring (1).

Door een gelukkig toeval waren we evenwel in staat even dieper in te gaan op de betekenis en de implicaties van het schoofland. In onze studie van de geschiedenis van Elene (Zottegem) vonden we een instrument dat het ons mogelijk maakte enig zicht op de zaak te krijgen: in een landboek van Elene uit 1765 (2) wordt bij het opsommen van de percelen telkens uitdrukkelijk vermeld wanneer we met een perceel schoofland of helftwinning te maken hebben; bovendien hoort bij dit landboek een kadastrale kaart, getekend door G. De Deken (3), zodat het mogelijk was de ligging van elk perceel heel precies vast te stellen. Toen we de schoofarealen in verband brachten met allerlei gegevens die ons

(1) Zie bijvoorbeeld de bekende werken i.v.m. de agrarische geschiedenis:
- LINDEMANS, J. *Geschiedenis van de landbouw in België. I-II.* Antwerpen, 1952.
- SLICHER VAN BATH, B. *De agrarische geschiedenis van West-Europa 500-1850.* Utrecht-Antwerpen, 1960.
- VAN HOUTTE, J.A. *Economische en sociale geschiedenis van de Lage Landen.* Zeist-Antwerpen, 1964.

(2) R.A.R. O.G.A. *Leeuwegem-Elene, nr. 5.* Landboek van Elene, met drie kadastrale kaarten.

(3) In het landboek van Elene ontbreekt een kaart. Deze handicap werd ondervangen door R.A.G. *Kaarten en Plans,* nr. 1705, een identieke volledige kaart van Elene door G. De Deken.

min of meer wegwijs maken in de ontwikkelingsgeschiedenis van het dorp, kwamen we tot het besef dat deze schooflanden vrij interessante mogelijkheden in zich dragen.

De erfelijke deelpacht: schoofland en helftwinning

Het heffen van schoven op bepaalde percelen kunnen we beschouwen als een vorm van erfelijke deelpacht, m.a.w. in plaats van renten of cijnzen wordt op een bepaald perceel zaailand door de bezitter van de grondrechten de derde, vierde, vijfde... of tiende schoof geheven, wat betekent dat deze bezitter jaarlijks respectievelijk 33, 25, 20 of 10% van de oogst "stak". Op sommige percelen kon de bezitter van de grondrechten de helft van de oogst opeisen: dit zijn de helftwinningen (4). Overigens waren deze vormen van deelpacht erfelijk in de zin van "erfelijke renten of cijnzen": ze waren gebonden aan de grond en niet aan de persoon. De deelpacht- en meer bepaald het schoofland- schijnt in onze streek ontstaan te zijn door de ontginningen in de 12de eeuw (5).
In tegenstelling tot de renten en cijnzen, die op een bepaald moment "vast" lagen en dus drastisch in waarde verminderden door de inflatie, die soms zeer aanzienlijk was, behield de erfelijke deelpacht zijn waarde: de heffer kon blijvend aanspraak maken op eenzelfde deel van de agrarische produktie, of de oogst nu gelukt was of niet; in feite voorkwam de heffer dus dat hij het slachtoffer zou worden van de conjunctuurschommelingen in de graanprijzen, iets wat voor de hand lag met vaste leveringen in graan, zeker in een periode van verhoogde produktiviteit.

(4) Volgens de denombrementen is de heer in Elene verplicht het zaaigoed voor de helftwinningen te leveren. Zie:
- S.A.G. *Fonds Dhane, z. nr. Denombrement van Elene. 1528.* Inventaris van het fonds in statu nascendi.
- S.A.G. *Vreemde Steden, Leeuwergem-Elene, z. nr. Denombrement van Elene. 1607.*
- R.A.G. *Kasselrij Aalst. Denombrementen alf. gerangschikt. Elene. 1614.*

Overigens kunnen de gegevens in de denombrementen i.v.m. de omvang van de deelpachtlanden nauwelijks gebruikt worden; ofwel slaan die gegevens op een bepaalde situatie in de tijd, die dan a.h.w. vastgelegd werd; ofwel zijn die gegevens niet specifiek genoeg: liggen de aangehaalde deelpachtlanden in Elene, Hillegem of Leeuwergem?

(5) VERHULST, A. *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VII-XIV eeuw).* Brussel, 1958, p. 368.
zie ook: VERHULST, A. *Occupatiegeschiedenis en landbouweconomie in het Zuiden circa 1000-1300, in Algemene Geschiedenis der Nederlanden, II, Haarlem, 1982.* p. 104.

Omvang, aard en ligging van het deelpachtland in Elene

Het landboek van 1765 geeft in totaal 124 percelen schoofland of helftwinningen met een totale oppervlakte van 20.798 roeden of 63 ha 94 a 46 ca; dit is 18,4% van de geregistreerde oppervlakte in het landboek. Hierin is echter niet een reuzenblok schoofland van 12 bunder 94 roeden begrepen; juist wegens het speciale karakter van dit blok willen we het verder apart behandelen. Met deze globale gegevens kunnen we weinig aanvangen, we moeten differentiëren. In die differentiatie zouden we eerst en vooral een onderscheid willen maken tussen de helftwinningen en het eigenlijke schoofland; in het schoofland zouden we een verschil zien tussen die arealen waarin we een coherente heffing vinden (alle percelen belast met de vijfde schoof) en de arealen waar de heffing gevarieerd is (ofwel vijfde ofwel tiende schoof). Verder in de tekst zal duidelijk worden dat dit onderscheid zijn belang heeft.
In de volgende tabel geven we de schoofland- en helftwinningsarealen. Voor de ligging verwijzen we naar de illustratieve kaart. De (oude) plaatsnamen komen uit het landboek, maar de spelling werd gemoderniseerd.

heffing	ligging	opp. in roeden	aantal percelen
A. Coherent	Boskouter	2.995	19
	Elenekouter	2.114	13
	Mere, Keiberg, Bos	3.909	21
B. Niet-coherent	Lange Leen	3.741	22
	Tussen de Heirwegen	2.981	10
	Hebbegem en Maghyshof	1581	7
	Winkel	299	3
C. Helftwinning	Bulvink	2.448	25
	Elenekouter	445	3
	Lange Leen	285	1
Totaal		20.798	124

Op de illustratieve kaart kunnen we zien dat in Elene een viertal grote concentraties deelpachtland voorkomen: op de Elenekouter, op de Bulvink (helftwinningen), op de Boskouter en op het complex Lange Leen - Keiberg - Mere - Bos. Het ligt voor de hand dat we onze aandacht vooral op deze vier concentraties zullen richten en minder op de twee kleinere arealen, de Winkel en Hebbegem, die trouwens vrij geïsoleerd liggen. We zouden ook de volgende terminologie willen afspreken: met *schoofland A* bedoelen we voortaan het schoofland op de Boskouter, Elenekouter, Mere -Keiberg - Bos; met *schoofland B* duiden we het schoofland aan op

het Lange Leen en Tussen de Heirwegen; met *helftwinning(en)* refereren we naar de 25 percelen helftwinning op de Bulvink. We bespreken de karakteristieken van deze "types" nu systematisch.

Schoofland A

Dit schoofland heeft als belangrijkste kenmerk dat het geconcentreerd is rond wat we kunnen beschouwen als de oudste landbouwgronden van het dorp. Het is uiteraard een vrij netelige zaak om de vroege ontwikkeling van een dorp te beschrijven wegens het totale gebrek aan bronnen. Maar als we rekening houden met bepaalde relicten is het toch niet onmogelijk een (weliswaar vrij abstract) model op te stellen.
Zo kunnen we vaststellen dat het schoofland (en ook de 3 percelen helftwinning) op de Elenekouter zich bevindt in de oostperiferie van wat we het centrale deel van de kouter noemen; dit centrale deel onderscheidt zich opmerkelijk in zijn veldindeling: we hebben hier een onmiskenbare Streifenflur, waarvan H. Draye aanneemt dat het een relict is uit de landnametijd (6). Westelijk van dit centrale deel bevinden zich enkele percelen curegoed, waarvan we met vrij grote zekerheid kunnen aannemen dat het deel uitmaakte van het oude dotatiegoed van de parochie (7). We kunnen hieruit afleiden dat de Elenekouter zich tijdens de vroege middeleeuwen in westelijke richting uitbreidde en in een later stadium vooral in oostelijke richting een expansie kende: het is precies daar dat we de 13 percelen schoofland vinden. Op de kadastrale kaarten kan men duidelijk zien dat deze percelen deel uitmaken van een vijftal blokpercelen, waarschijnlijk met secundaire brede repelverkaveling (8). Opvallend is ook dat deze schooflanden voor het grootste deel uit vrij goede akkergrond bestaan (bodemserie Aba, d.w.z.

(6) Streifenflur: veldindeling in lange repels over de hele breedte van de akker. Zie: DRAYE, H. *Landelijke cultuurvormen en kolonisatiegeschiedenis. Leuven-Brussel, 1941.* pp. 39-42.

(7) In 1450 behoorden deze percelen tot het "goed de priesterage". zie S.A.G. *Jaarregisters van de schepenen van de Keure, 301, reg. 40/3, f 92 v°. Schepenjaar 1448-1450.*
Zie ook DE VOS, A. *Inventaris der landbouwpachten in de Gentse Jaarregisters van de Keure. I. Gent, 1958. nr. 1369.*

(8) Voor het gebruik van de veldindeling:
- DRAYE, H. *o.c.*
- VERHULST, A. *Het landschap in Vlaanderen. Antwerpen, 1964.*
- VERBESSELT, J. *Het kadaster, studiebron voor dorpsgeschiedenis, in: Eigen Schoon en de Brabander, LXIX, 4-5-6, april-mei-juni 1986.* pp. 129-156.

droge leemgrond met klei-aanrijkings B-horizont) (9).
Het schoofland op de Boskouter kent ongeveer dezelfde kenmerken: het beslaan ook hier een aaneengesloten geheel, zuidwestelijk van wat we het centrale deel van de Boskouter noemen. We hebben een aantal argumenten om dit centrale deel van de Boskouter te beschouwen als oud tenureland (10). Het is onmogelijk in het kader van dit opstel dieper op deze argumentatie in te gaan, maar we kunnen wel vermelden dat de Boskouter een ontwikkeling kende vanaf de Molenbeek (de grens tussen de Elenekouter en de Boskouter) naar het zuiden toe: het centrale deel is dan als tenureland wellicht vóór de 11de eeuw tot ontwikkeling gekomen. Tenslotte vinden we ook op de schooflanden van de Boskouter weer blokpercelering met waarschijnlijke secundaire verkaveling en bodemserie Aba.
Over het schoofland op het areaal Keiberg - Mere - Bos kunnen we kort zijn: het hele zaailand van dit gebied is schoofland, terwijl vrijwel alle andere percelen (weide en bos) belast zijn met renten (11). Het areaal is een uitbreiding van Dassegem, waarvan we stellig kunnen aannemen dat het een tenure was van het hof te Leeuwergem (10). Dit Dassegem zal verder nog ter sprake komen. De veldindeling is hier vrij onregelmatig, maar op het zaailand vinden we toch overwegend blokpercelering; de bodemseries evolueren van Aba naar Ada, d.w.z. leemgrond met toenemende vochtigheidsgraad.

Schoofland B

Schoofland B vertoont enigszins andere kenmerken dan schoofland A; op zichzelf is dit niet zo belangrijk, ware het niet dat we die differentiaties kunnen in verband brengen met enkele andere gegevens. Schoofland B bevindt zich op de arealen Lange Leen en Tussen de Heirwegen, te situeren in het huidige gehucht Nieuwege. Uit o.m. een renteboek van 1466 blijkt echter duidelijk dat dit gehucht in de middeleeuwen "Dassegem" genoemd werd. Het belangrijkste landbouwareaal van het oude Dassegem, een

(9) Pedologische kaart van de gemeente Elene, door A.LOUIS voor het Comité voor Bodemstudie te Gent. Schaal 1:5.000. (naar P.C. Popp).
Voor de verklaring van de bodemseries, zie: AMERIJCKX, J. *Bodemkunde. Antwerpen, 1968.*

(10) Zie hiervoor een artikel van onze hand: *Het middeleeuws domein van Leeuwergem-Elene;* te verschijnen in het Jaarboek van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis, III, 1987.

(11) R.A.R. O.G.A. *Leeuwergem-Elene, nrs. 17, 18, 19.* Renteboeken, respectievelijk uit 1466, 1563, 1653.

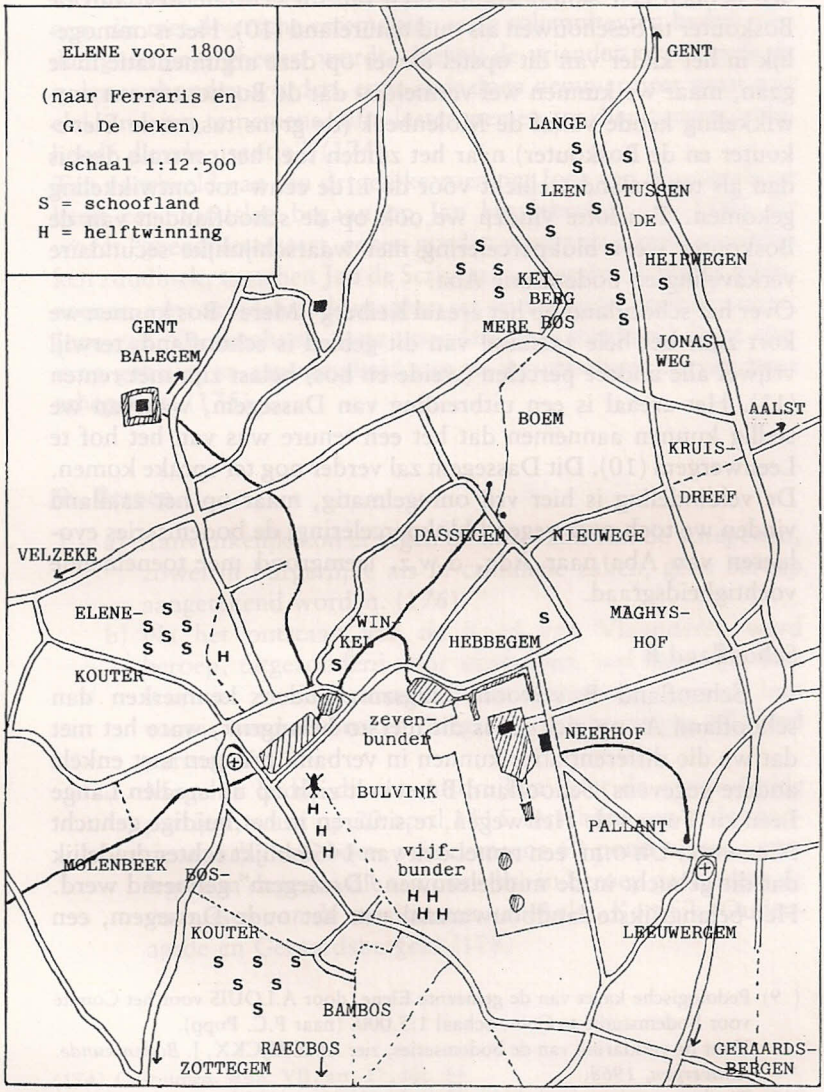
ELENE voor 1800
(naar Ferraris en
G. De Deken)
schaal 1:12.500
S = schoofland
H = helftwinning
GENT
LANGE
LEEN
TUSSEN
DE
HEIRWEGEN
KEI-
BERG
BOS
MERE
JONAS-
WEG
GENT
BALEGEM
AALST
BOEM
KRUIS-
DREEF
DASSEGEM
NIEUWEGE
VELZEKE
ELENE-
KOUTER
WIN-
KEL
HEBBEGEM
MAGHYS-
HOF
zeven-
bunder
NEERHOF
BULVINK
PALLANT
vijf-
bunder
MOLENBEEK
BOS-
KOUTER
LEEUWERGEM
BAMBOS
RAECBOS
ZOTTEGEM
GERAARDS-
BERGEN

tenure van het hof te Leeuwergem, situeerde zich op de Boem en op de uitbreiding daarvan, Keiberg - Mere - Bos (schoofland A). "Nieuwege" ontstaat dan met de ontginning van het Lange Leen en het gebied Tussen de Heirwegen: de nieuwe weg (de huidige Kruisdreef en Jonasweg) is immers de belangrijkste toegangsweg tot het nieuw - ontgonnen areaal. De nieuwe weg is niet alleen een alternatieve route in de verbinding Gent - Geraardsbergen (de oude weg), maar zal gaandeweg ook het zwaartepunt van de bewoning vormen: "Nieuwege" zal dan ook "Dassegem" verdringen als naam van het gehucht met de 16de eeuw als breekpunt: in de landboeken na 1600 (12) vinden we de naam "Dassegem" alleen nog in restvormen terug. Het oude landbouwareaal van Dassegem wordt dan "de Boem", wat betekent: "lager gelegen deel van een hellend akkercomplex" (13), m.a.w. het is duidelijk dat het Lange Leen beschouwd werd als het belangrijkste landbouwareaal van Nieuwege. De ontginning van het Lange Leen en het ontstaan van Nieuwege zal plaatsgevonden hebben vóór de 13de eeuw, daar de oudste attestatie van Nieuwege dateert uit 1284 (14).

Het schoofland B op Nieuwege onderscheidt zich op diverse manieren:

— de percelen zijn gemiddeld een derde groter dan de percelen van schoofland A en meer dan dubbel zo groot als de helftwinningspercelen.
— de veldindeling is hoofdzakelijk een brede repelverkaveling waarbij de systematische ordening opmerkelijk is: het lijkt wel of we hier te maken hebben met een planmatige landuitgifte.
— Opmerkelijk is ook dat het schoofland zich bevindt op een areaal dat nooit de kouternaam aangenomen heeft, in tegenstelling met de Elenekouter en de Boskouter. Ondanks het feit dat het ontstaan van de kouters en de typische kouternomenclatuur niet direct het voorwerp is van een probleemloze verklaring, willen we toch aanstippen dat bijvoorbeeld A. Verhulst de kouters ziet ontstaan in een eerste ontginningsfase, wanneer de oude akkers door de exploitatie van de tus-

(12) R.A.R. O.G.A. *Leeuwergem-Elene, nrs. 2, 3, 5.* Landboeken, respectievelijk uit 1685, 1740, 1765.

(13) Oude attestaties: *up boemken* (1466); *in de bodem* (1466); *up den boym* (1571). Voor de verklaring: Van Durme, L. Toponymie van Velzeke, Wormen, Ruddershove en Bochoute. Onuitgegeven doctoraatsthesis. R.U.G., 1984. zie Glossarium: "Boom".

senliggende "woeste gronden" tot een open field-complex gesmeed worden (15), m.a.w. het ontbreken van een kouternomenclatuur op het gehucht Nieuwege zou in die context pleiten voor een "nieuwe ontginning", eerder dan voor een uitbreiding van een bestaand areaal.

— schoofland B is duidelijk ook minder coherent dan schoofland A; we bedoelen daarmee dat er meer afwisseling is in de geheven schoven, terwijl in Schoofland A overal de vijfde schoof geheven wordt.

Rekening houdend met het vorige lijkt het ons niet té ver gezocht het typische karakter van schoofland B in verband te brengen met een "nieuwe" ontginning; we bedoelen daarmee dat een bepaald areaal dan via andere sociale impulsen en procedures tot ontginning gebracht werd. Harde feiten en argumenten hebben we hiervoor niet, maar dit soort ontginningen lijkt ons ietwat later gekomen te zijn dan de meer "organische" uitbreidingen die we zien in schoofland A. Schoofland B geeft ons de indruk het gevolg te zijn van een soort bewuste landbouwpolitiek, eventueel vanwege een financieel alerte heer. Op het financiële aspect van de schooflanden komen we verder in de tekst nog terug.

De helftwinningen en het schoofland op de Bulvink.

De uitbatingsstructuur van de Bulvink is heel merkwaardig: het areaal bestaat uit een oostelijk reuzenblok van 12 bunder 94 roeden en westelijk vinden we een aantal blokpercelen, waarvan sommigen gewannen - matig verkaveld zijn (16). Het reuzenblok is integraal schoofland: de heer van Leeuwergem stak er twee schoven op drie of 66% van de opbrengst! Een groot deel van de westelijke percelen - waarbij alle gewannen - is helftwinning. Dit betekent dat de heer het hele ancien régime door een aanzienlijk deel van de opbrengst van de Bulvink verwierf. De oorzaak van deze buitenissige belasting hoeven we niet zo ver te zoeken: de Bulvink was eens het belangrijkste zaailand van de reserve van het oude domein te Leeuwergem - Elene (10). Het reuzenblok werd

(14) RIJSEL, DEPARTEMENTAAL ARCHIEF. *Cartularium van Vlaanderen, B 1561, nr. 119.* Processtuk. 1284.

(15) VERHULST, A. EN BLOK, D.P. *De agrarische nederzettingen,* in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden,* I, p. 157.

(16) Gewannen zijn typische veldindelingen: vierkante blokken, verdeeld in smalle repels in eenzelfde richting. Wordt in verband gebracht met een collectieve exploitatie (naar Draye, H. o.c. p. 25).

trouwens het hele ancien régime door uitgebaat door het Neerhof, het oorspronkelijk vroonhof van het domein. De helftwinningen kunnen we dan ook vrij veilig verklaren als oud-reserveland dat in tenure uitgegeven werd (17), op het moment dat het domaniaal stelsel aan levenskracht begon in te boeten.

Schoofland en geld: een vrijblijvende speculatie.

De opbrengst van vrijwel het hele deelpachtland in Elene kwam - op een zevental percelen na - toe aan de heer van Leeuwergem. Tijdens de middeleeuwen waren dat de van Zottegems en de van Leeuwergems (18). We kunnen nog veronderstellen dat deze heren en hun families zich in de 10de-11de eeuw concreet lieten onderhouden via hun domaniale privilegies, m.a.w. dat zij voor de dagdagelijkse voeding aangewezen waren op de belastingen - in - natura en de opbrengsten van hun domeinhoven. Later in de middeleeuwen kan dit echter niet meer gelden, ook al omdat deze heren niet meer lokaal aanwezig waren: de 14de - eeuwse van Leeuwergems bijvoorbeeld woonden als grafelijke ambtenaren in Gent (19). Sinds de hoog-middeleeuwen komen we trouwens gaandeweg in een sociaal-economisch milieu terecht waarin het geld veel belangrijker zal zijn dan het grondbezit. Nochtans blijkt uit de denombrementen van de 16de-17de eeuw (4) dat op dat moment de leveringen-in-natura wellicht nog niet vervangen waren door geld: zij moeten allemaal in het Neerhof geleverd worden. De vraag blijft uiteraard hoe de heer dan van die produkten kon genieten. Het is natuurlijk mogelijk dat de opbrengsten - in - natura verrekend waren in de pachtprijs van het Neerhof. Maar er is nog een andere mogelijkheid, namelijk dat de heer de graanleveringen en andere goederen liet verzilveren door zijn baljuw (die

(17) VERHULST, A. *o.c.* 1958. pp. 587-589. Hier wordt verklaard hoe delen van de reserve konden uitgegeven worden ofwel in cijnzen ofwel in helftwinning. De helftwinning was echter de vorm bij uitstek voor collectieve ontginning, wat trouwens correspondeert met de gewannen-veldindeling van sommige van die percelen.

(18) DE TEMMERMAN, I. *De heren van Leeuwergem in de schaduw van de middeleeuwen: een kritische rechtzetting van het genealogisch model van F. Gérard en De Potter en Broeckaert,* in: Jaarboek van het Zottegems Genootschap voor Geschiedenis, II, 1985. pp. 133-139.

(19) In S.A.G. *Registers van de schepenen van Gedele, 330, nr. 11, f 261r°.* wordt trouwens expliciet een woonhuis in steen te Gent vermeld. De akte is een staat van goed voor Elizabeth van Leeuwergem, gedateerd op 12/2/1400.

vrij vaak de pachter van het Neerhof was) via de markt: het frappeert ons toch in hoge mate dat Nieuwege - een gehucht dat zou kunnen ontstaan zijn door een "bewuste landbouwpolitiek" vanwege de heer - zich voor het eerst attesteert in 1284, in een processtuk waarin o.a. ruzie gemaakt wordt over *le tonliu de Nieweghe* (14), d.i. de tol die geheven wordt op de jaarmarkt te Nieuwege. Is het te ver gezocht deze jaarmarkt in verband te brengen met de aanzienlijke leveringen - in - natura die institutioneel verbonden waren met het bezit van het hof en waarvan de graanleveringen van de schooflanden het hoofdbestanddeel moeten gevormd hebben? De oude domaniale renten - in - natura (hanen, kippen, ganzen...) moesten wel op specifieke tijden geleverd worden (Kerstmis, Pasen, Sinksen), maar anderzijds is het toch merkwaardig dat de jaarmarkt tot in de 18de eeuw plaatsvond gedurende drie dagen rond "O.-L.-Vrouwendag", d.i. 7, 8 en 9 september, precies na de oogst. Trouwens, in de vermelde denombrementen wordt expliciet gesteld dat de schoofleveringen éérst moesten gebeuren, vóór de boeren hun eigen deel oogstten. Was de jaarmarkt een reden voor die urgentie?

Besluit.

We hebben een poging ondernomen om het deelpachtland in een dorp te beschrijven, in de overtuiging dat we hier met een waardevol instrument te maken hebben om de ontwikkelingsgeschiedenis van een dorp te reconstrueren. Uiteraard kan het niet de bedoeling zijn verregaande conclusies uit dit opstel te trekken; nochtans willen we de besluiten die uit het voorgaande kunnen gehaald worden expliciet in het daglicht brengen in de bescheiden hoop dat anderen een zekere aandacht voor het deelpachtland kunnen opbrengen: de bevindingen van velen kunnen wellicht de beperkingen van een case-studie opheffen en relevantere gegevens aan het licht brengen.

Een deel van het schoofland in Elene kunnen we in eerste instantie bepalen als de hoog-middeleeuwse uitbreidingen van de oudste akkerarealen; in deze uitbreidingen vinden we een aantal formele kenmerken terug zoals compactheid, blokpercelering, coherentie in de heffing en een vrij goede kwaliteit van de landbouwgrond. Het voorkomen van dit schoofland op arealen met een kouternomenclatuur kan een bijkomend kenmerk zijn. Een ander deel van het schoofland zouden we typeren als een nieuwe (of jongere?) ontginning die niet onmiddellijk de voortzetting betekent van een oudere agrarische uitbatingsstructuur, maar eerder voor een breuk zorgt. In deze schoofarealen vinden we wel-

licht andere kenmerken: systematische verkaveling, minder coherentie in de heffing, enigszins grotere percelen en de afwezigheid van een kouternaam. De helftwinningen tenslotte, hebben in het besproken dorp niet dezelfde functie als de schooflanden; zij zijn eerder regressieve restvormen van de ontbinding van het domaniaal systeem, terwijl de schooflanden o.i. eerder van het tegendeel getuigen: de overwegende blokpercelering toont duidelijk aan dat de schooflandontginning eerder een privé-onderneming vanuit een bepaalde hofstede was dan wel een collectieve zaak. Wij zijn dan ook zo vrij in het schoofland een teken te zien van de emancipatie die de hoog-middeleeuwse boer kende, een emancipatie die juist sociaal-economisch gefundeerd was in de agrarische hoogconjunctuur van de 11de-13de eeuw, waarbij de heer zijn materiële belangen veilig stelde door het invoeren van het erfelijk schoofland, een voor de hand liggende, "geïndexeerde", vorm van belasting in een tijd van sterke agrarische produktietoename.

Afkortingen

O.G.A. : Oud-gemeentearchief
R.A.R. : Rijksarchief Ronse
S.A.G. : Stadsarchief Gent.

HET LOVAERTORGEL TE MOERBEKE (GERAARDSBERGEN).

door GEERT VAN BOCKSTAELE *

In zijn artikel over de bekende orgelbouwers Lovaert schreef de orgelspecialist G. Potvlieghe, dat de anonieme orgels te Viane, Moerbeke-Viane en Grotenberge vermoedelijk werkstukken zijn van de Lovaerts. (1).

Van twee orgels is intussen de identificatie gevonden. Volgens een copie van een kontrakt opgenomen in het deliberatieboek van de kerkraad te Viane, zou het orgel gemaakt zijn door een lid van wellicht de bekendste Vlaamse orgelbouwersfamilie nl. Maximilien van Petegem. Althans werd tussen hem en de kerkraad de 11e januari 1845 een kontrakt daartoe afgesloten. In het nog bewaarde archief vond men echter geen enkele rekening daarvan terug, wel echter stemt de samenstelling van het orgel zoals G. Potvlieghe in 1974 had vastgesteld overeen met wat het kontrakt van 1845 had voorgeschreven (2).

Een voorlopig onderzoek in het pastoriearchief te Grotenberge liet nog niet toe de orgelbouwer van de plaatselijke kerk te identificieren, wel meent orgelbouwer G. Loncke uit Overmere een bepaalde gelijkenis vast te stellen met het orgel van St.-Antelinks dat in 1835 door Pierre II van Peteghem werd gebouwd (3). Niettemin werd het bij Koninklijk Besluit van 4 maart 1980 omwille van historische waarde geklasseerd.

* Dit artikel kon tot stand komen dank zij de heer J. Stacino (St.-Agatha-Berchem), die mij reeds jaren lang begeesterde en ook entoesiasmeerde voor de orgels en de orgelbouwers in ons land. Dank zij hem zijn heelwat technische gegevens van het orgel ook duidelijk geworden zodat de verklaringen ervan eerder van zijn hand zijn dan van de mijne.

1. G. POTVLIEGHE, De familie Lovaert, orgel- en beiaardbouwers. Extranummer "Het Land van Nevele", juli 1972, p. 8;
en IDEM, Het historisch orgel in Vlaanderen, deel I, Oost-Vlaanderen, Brussel, 1974, p. 141. Overigens zal de lezer in dat laatste werk vele historische gegevens vinden van de orgels die in dit artikel aan bod komen.
2. Met dank aan de heer L. De Cock, die in voorbereiding van het werk "Viane, tussen kerken, kloosters en kastelen...", in het kerkarchief te Viane dit kontrakt aantrof. Dit archief werd voorlopig geklasseerd door de heer S. Godfroid.
3. Met dank aan pastoor M. Van Den Bossche en de heer G. Loncke orgelbouwer en orgelrestaurateur.

Pogingen om sporen te vinden van een 18de eeuws orgel te Moerbeke leverden niets op; in geen enkele bron is er sprake van een orgel, orgelkast of organist ofschoon wij nochtans vrij goed ingelicht zijn over al het andere meubilair en kunstvoorwerpen van die kerk. Zou dat er op wijzen dat Moerbeke vóór het midden van de 19de eeuw nooit een orgel in zijn bezit heeft gehad? Daarin zal alleszins verandering in komen wanneer in 1845 pastoor L.F. Danneels (4), de burgemeester en de kerkmeesters enerzijds en Leonard Lovaert anderzijds een kontrakt sluiten "tot het maeken volgens de onderschreven conditien in de kerk van Moerbeke binnen den tijd van zes maenden (van) een nieuw orgel" (5).

In dat jaar had pastoor Danneels zijn oude voorganger Philip Jacob Van Dorslaer opgevolgd (6) en had J.G. Vanopdenbosch het coadjutorschap tijdelijk waargenomen.

Kort na zijn aanstelling (24 juni) heeft L.F. Danneels het kontrakt ondertekend nl. de 7de augustus 1845, waaruit we mogen afleiden dat er reeds geruime tijd sprake moet geweest zijn om een orgel aan te schaffen. Waarom hij ook niet op M. van Petegem een beroep heeft gedaan zoals zijn collega in het aangrenzende Viane is ons niet duidelijk.

Anderzijds zijn we wel vrij goed ingelicht over de materiele aspecten van de orgelaankoop evenals de algemene werking van pastoor Danneels. Hiervoor konden wij gegevens putten uit de begrotingen en de rekeningen van de kerkfabriek, het register dat door schatbewaarder Ludovicus Cools van 1842 tot 1858 werd bijgehouden en het zogenaamde stokregister, waarin pastoor Gijsel, opvolger van L.F. Danneels, een inventaris "der ornamenten en kerkmeubelen" had neergeschreven.

Blijken de begrotingen en de rekeningen van de kerkfabriek zeer algemeen en soms vaag te zijn, dan geven de twee andere bronnen veel gedetailleerder en preciesere inlichtingen.

4. Leo Franciscus Danneels (Meulebeke, 1802 - Haasdonk, 1879) werd in Arras in 1829 priester gewijd en was van 1845 tot 1850 pastoor te Moerbeke.
5. MOERBEKE (GERAARDSBERGEN), Pastorie, archief.
6. Philip Jacob Van Dorslaer (Lettelingen 1764 - Moerbeke, 11 mei 1845), bestuurde gedurende vijftig jaar van 1795 tot 1845 de parochie. Hij had dus zowel de verwarring meegemaakt van de Franse Revolutie, de periode van Napoleon, de Hollandse Tijd als de eerste jaren van de Belgische Onafhankelijkheid. Van hem kan terecht gezegd worden dat hij een brugfiguur was tussen het Oude Regime en de Hedendaagse Tijden. Geruime tijd was hij ook deken van het dekenaat Geraardsbergen maar met residentie te Moerbeke, zoals dat voor die tijd de gewoonte was.

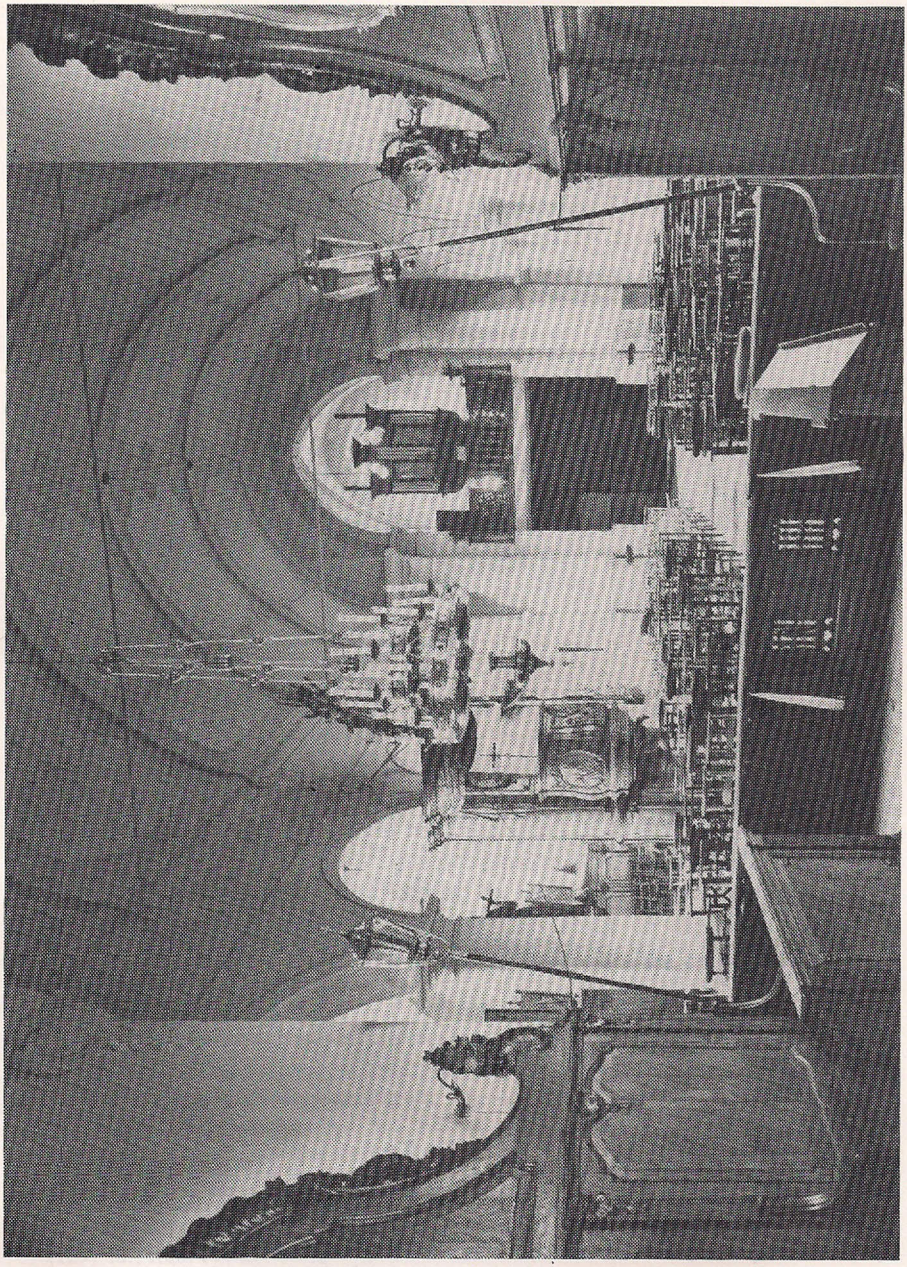

Gezicht op interieur en Lovaertorgel van de O.-L.-Vrouwkerk te Moerbeke.
(A.C.L. Brussel)

Tijdens het korte pastoraat (1845-1850) heeft pastoor Danneels de houten lambrisering van de kerk laten restaureren, het dak met nieuwe leien voorzien, allerlei kleine herstellingen laten uitvoeren, twee koorkappen aangeschaft, één kazuivel, nieuwe ornamenten voor de lijkbaar, een houten beeld van O.-L.-Vrouw om in de processie te dragen (1848) en ook "een slecht geschilderde kruisweg" (1847). Voorts was hij aktief bij de uitbouw van de zondagsschool, de drie kantwerkstersscholen en de adultenschool. Dit laatste moet men dan situeren in een periode waar de sociale ellende zeer groot was en waar 34% van de bevolking als officiële behoeftigen genoteerd stonden.

Aan Leonardus Lovaert gaf deze pastoor de opdracht om een orgel te bouwen. Oorspronkelijk schrijnwerker van beroep bouwde Leonard Lovaert de smidse van zijn vader om tot een "orgelmakerij". Wat de motieven van die ommezwaai waren en waar hij in de leer ging laten de bronnen niet toe te antwoorden. Wel vermoedt G. Potvlieghe dat hij een autodidact is geweest.

Op het ogenblik van de ondertekening van het kontrakt woont hij nog in Nevele maar vier jaar later verhuist hij naar Deinze en in 1852 neemt hij op vijftigjarige leeftijd zijn intrek te Gent, waar zijn zoon Ludovicus tot aan zijn dood het familiebedrijf zal voortzetten (7).

Het orgel van Moerbeke moeten we in de beginperiode van de Lovaerts als orgelbouwers situeren want het aantal orgels dat zij daarvoor bouwden beperkte zich tot die van Vosselare (1833), Nevele (1835), Ronsele (1837) en Desteldonk (1842). De meeste althans gekende orgels dateren van na die periode. Voor het Land van Aalst waren dat: Elst (1849), Gontrode (1849), Onkerzele (1854) (8), Zonnegem (1869) en Nieuwenhove (1871).

De betekenis van de orgelbouw van de Lovaerts zou hierin liggen dat zij "op een boeiende wijze de rococo tot een klassieke stijl hebben ontwikkeld wat gepaard ging met een hang naar oorspronkelijkheid in de opbouw, de dispositie, mensuering en pij-

7. De biografische gegevens zijn gesteund op volgende artikels:
G. POTVLIEGHE, De familie Lovaert... p. 5-6; IDEM, Nieuwe gegevens over het werk van de orgelmaker Lovaert, Het Land van Nevele, III (1972), p. 208-227; IDEM, De orgelmakers Lovaert, De Mixtuur, 14 (1974), p. 264-266 en 15 (1977), p. 295-301.
8. Dir orgel is op plaat te beluisteren: Organ Music, Orgels in Vlaanderen, organist Kamiel D'Hooghe, CBS plaat n° 73437 (1975).
Zie ook G. POTVLIEGHE, de familie Lovaert... p. 18-19.

penmakelij en ook in de meest uiteenlopende types van kasten en versiering ervan... Telkens treft de klank door een slanke, fluwelige toon en vurige tongspelen" (9).

Het kontrakt voor het orgel van Moerbeke stipuleerde het volgende:

1. Er moet een nieuwe kast van schoon "spisschen hout" gemaakt worden en waar nodig met snijwerk voorzien (9 bis).
2. Een nieuw "secret van tien" (windlade van tien) waarop de tien registers kunnen geplaatst worden.
3. Een nieuwe "arbrige L. Clauwier" (dit is klavier met wellenbord), van ut omlaag tot fa boven de vierde octaaf te samen 54 toetsen (aanslagen).
4. Twee nieuwe blaasbalgen geschikt voor dit orgel.
5. Volgende registers:

Benaming volgens het kontrakt	Moderne Nederlandse benaming
- de 8 sprekende registers	
Bourdon 8 voet	Gedekt 8'
Prestant 4 voet	ongewijzigd
Fluiten 4 voet	ongewijzigd
Doublette 2 voet	Oktaaf 2'
Lage trompet 8 voet	Trompet 8' baskant
Hoge trompet 8 voet	Trompet 8' diskant
"Forniture" met 2 partijen pijpen	Mixtuur 2 rangen
Cornet met 5 partijen pijpen	Cornet 5 rangen
- de 2 stomme registers	
Tremblant "douf" (doux)	Zachte tremulant (dit register geeft aan het orgel een zwevende of bevende toon)

Ventiel: mechanisme dat bij het orgel de lucht toegang verschaft tot de cancellade.

6. De registers moeten van degelijk orgelmateriaal zijn i.p. v. gelamineerd lood.
7. De verblijfkosten zijn ten laste van de orgelbouwers.
8. Het orgel zal op het doksaal van Moerbeke geplaatst worden voor de som van 1.850 fr. in schijven te betalen.
   - bij de plaatsing van het orgel 1.000 fr.
   - op 1 jan. 1847 300 fr.
   - op 1 jan. 1848 300 fr.
   - op 1 jan. 1849 250 fr.
9. Tenslotte zal L. Lovaert een garantie van twee jaar geven.

9. G. POTVLIEGHE, de familie Lovaert... p. 9 en 10.

Dit kontrakt werd naast de pastoor en L. Lovaert ook nog ondertekend worden door de leden van de kerkfabriek: Vincent Merckaert (10), Ludovicus Cools (11), Calixtus Coppens (12), Petrus de Pelseneir (13). Vincent De Roeck (14) en Jean-Baptist de Ceulener (15).

Nadat dit kontrakt de 4de september door de Gentse Bisschop Mgr. Delebecque was goedgekeurd kon L. Lovaert met de uitvoering ervan starten.

Merkwaardig genoeg is noch in de begroting, noch in de rekeningen het eerste bedrag (1.000 fr.) terug te vinden. De rest daarentegen is mits kleine varianten op tijd uitbetaald. Intussen werd bij Weduwe Cleemput in april 1846 voor een bedrag van 10,86 fr ijzer besteld en bij C.L. de Ceulener voor een bedrag van 9,10 fr. "118 abeelen berd" voor de kast over de blaasbalg. Een andere schrijnwerker kreeg 40,13 fr. om te helpen bij het plaatsen van het orgel. Hierdoor kwamen de totale onkosten voor het orgel op 1.860 fr. Nochtans noteert zijn opvolger pastoor Gijsel, die overigens moet gewaardeerd worden om zijn administratieve preciesheid en zijn ongeloofelijke werkkracht, dat de totale onkosten niet 1.860 fr. maar 2.100 fr. waren. Vanwaar dat verschil? Heeft pastoor Gijsel zich vergist? Heeft hij inzage gehad van intussen verdwenen rekeningen? Heeft pastoor Danneels niet alle uitgaven genoteerd? Nu hoe dan ook er is een meeruitgave van 240 fr. of 15% van de totale som.

Na de plaatsing van het orgel werd zoals het kontrakt ten andere voorschreef, het orgel eerst door vader Lovaert en nadien door zijn zoon Evarist (1854) geinspecteerd. Zeer vermoedelijk werd het orgel op Pasen van 1846 ingespeeld, want in de Uitroepboeken van die tijd wordt voor de eerste keer geschreven dat er

9 bis. "Spisschen hout" is waarschijnlijk een fonetische verbastering van het Amerikaanse woord "pitchpine". Dit is een dennenboom (Pinus palustris) die vooral vorige eeuw vanuit de V.S. ingevoerd werd. Het hout van deze den is oranje-rood van kleur en wordt vooral gekenmerkt door zijn sterkte en duurzaamheid. Orgelbouwer J.P. Draps verzekerde ons dat midden vorige eeuw sommige orgelkasten in dit hout werden vervaardigd o.a. door orgelbouwers Vereecken en Van Bever.

10. Vincent Merckaert (Moerbeke, 1802-1862).
11. Ludovicus Cools (Moerbeke, 1788-1858).
12. Calixtus Coppens (Twee-Akren, 1800 - Moerbeke, 1854).
13. Petrus de Pelseneir (?) Een Petrus de Pelseneir was van 1859 tot 1883 ontvanger van de kerkfabriek.
14. Vincent De Roeck (Moerbeke, 1789 - 1855).
15. Jean-Baptist de Ceulener (1807 - 1887).

een gezongen mis met orgel voorzien is. Deze primeur geschiedde in een mis ter intentie van D. Wayenberg en werd door de lokale kantscholen - toch wel symbolisch voor die tijd - betaald.

De eerste organist is Jean-Baptist de Ceulener. Deze zal echter voorlopig alleen op zon- en feestdagen het orgel bespelen, waarvoor hij dan 20 fr. per jaar extra krijgt.

Aldus mag men zeggen dat in 1846 na de plaatsing van het orgel de O.-L.-Vrouwekerk van Moerbeke volledig afgewerkt is en een volwaardig kerkgebouw is geworden.

Haast negentig jaar later (1937) werd een contract opgemaakt om het orgel door het huis Reygaert (16) uit Geraardsbergen te laten restaureren. De blaasbalg zou hersteld worden en tevens aangevuld met "een geruchtlozen elektrische ventilator (merk Meidinger uit Bazel, Zwiterland)". Alle pijpen (54) zouden uit het orgel genomen worden, gekuist en hersteld en op een ander "spel" geplaatst. De twaalf grootste (8 voet) zouden in hout worden gemaakt en de 42 andere uit een legering van 60% lood en 40% tin. Alle pijpen zouden voorzien worden van mechanische remmen om een mooie zuivere klank te bekomen.

Tevens zou een nieuw klavier van 54 toetsen gemaakt worden, waar bij de witte noten met galaliet (kunsthoorn) zouden bedekt worden en de zwarte met ebbenhout. Ook de registers zouden vernieuwd worden. Het geheel zou volgens kontrakt 8.650 fr. kosten.

Opdat de koster het altaar beter zou zien zou de zitbank op de zijkant aangebracht worden (17).

De vraag echter moet gesteld worden of dat kontrakt ook uitgevoerd werd, immers op dat dokument staat alleen de naam van de orgelrestaurateur, in de rekeningen vindt men er geen duidelijk spoor van terug en ook is de zitbank nog steeds vóór het orgel geplaatst.

Het orgel was echter in zo'n vervallen toestand dat het sinds 1980 niet meer gebruikt wordt.
Het moet dan ook de verantwoordelijken er toe aanzetten om na de geslaagde inwendige en uitwendige restauratie van de kerk nu

16. Zie meer gegevens over die orgelbouwers: S. GODFROID, e.a., Muziek instrumentenbouw te Geraardsbergen van de 15de eeuw tot heden, Geraardsbergen, 1986, p. 174 - 181.
17. MOERBEKE (GERAARDSBERGEN), Pastorie, archief, kontrakt van 28 september 1937; alleen ondertekend door Joseph Reygaert (Geraardsbergen, 1873 - Goeferdinge (Geraardsbergen) 1964).

ook de financiële inspanningen te leveren om het orgel volledig te herstellen. Aldus zal respect opgebracht worden voor de 19de eeuwse Vlaamse orgelbouwers Lovaert en zal de mooie orgelmuziek de liturgische diensten meer luister bijzetten.

Zottegem, 1986.

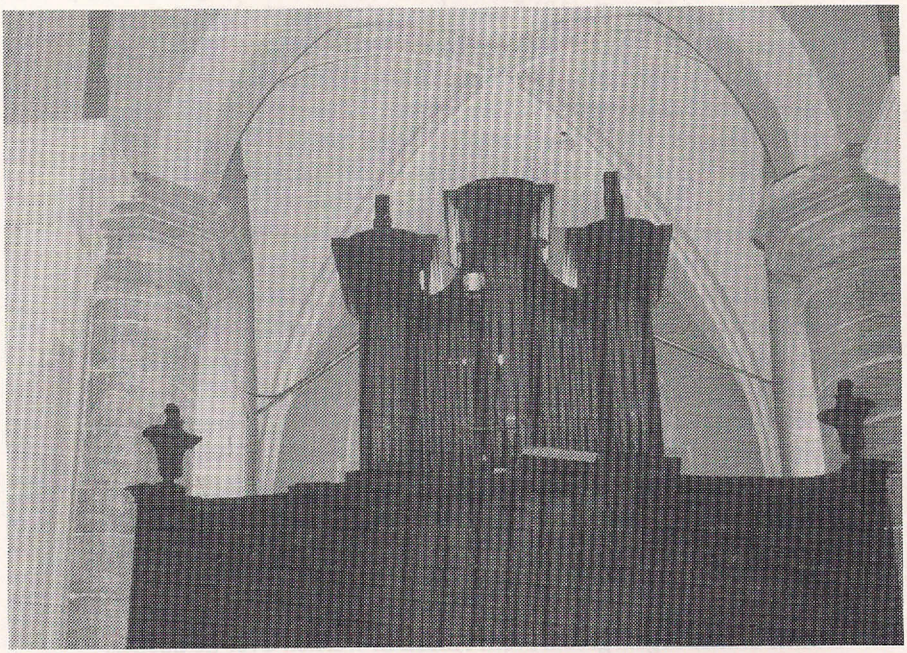

Gezicht op het Lovaertorgel en het oksaal van de O.-L.-Vrouwkerk te Moerbeke (1986).

HET EERSTE EN ENIGE INTERNATIONAAL CONGRES VAN DAENSISTEN IN ROTTERDAM (1901)

door Han van Bree (Utrecht)

Op pinkstermaandag 27 mei 1901, begon om 12.30 uur in de grote zaal van het Algemeen Verkooplokaal in Rotterdam een 'Openbare Vergadering' (1). Deze bijeenkomst zou de geschiedenis ingaan als het 'Eerste Internationaal Congres der Christendemocraten' (2). Aanwezig waren voormannen van de Vlaamsdaensistische beweging en Nederlandse katholiek-democraten. Onder deze laatste groep waren vooral leden van de Katholiek-Democratische Volkspartij (KDV). Deze partij was eind 1899 opgericht en had begin 1901 afdelingen over het hele land (Twenthe, Delft, Tilburg, Nijmegen, Maastricht, Zaandam en Arnhem). Zij had toen het hoogtepunt van haar succes bereikt en stond vlak voor de eerste (en naar later zou blijken enige) actieve deelname aan de Kamerverkiezingen. Het doel van het congres was dan ook 'te komen tot eene gemeenschappelijke actie en verder propaganda te maken voor de aanstaande verkiezingen' (3). De verkiezingen zouden in juli 1901 in Nederland plaatsvinden.
In een aankondiging vooraf liet het organiserend comité weten 'Allen die in beginsel aan onze zijde staan die met ons willen strijden *voor* de Christelijke Democratie, maar *tegen* de heerschappij der geestelijkheid in Staatkundige vragen, worden **dringend** uitgenodigd deze Vergadering bij te wonen' (4). Een vergeten congres.

Over dat congres zijn tot-nog-toe in de historische literatuur slechts enkele regels geschreven. Alleen in werken over de daensistische beweging wordt het af-en-toe vermeld. Zo schreef H.J. Elias, 'Op 27 mei 1901 nam Priester Daens, met een afvaardiging uit Vlaanderen (De Backer, Fonteyne, Wildiers en Du Catillon) deel aan het Eerste Internationaal Congres der Christen Democraten te Rotterdam waar de grondslag werd gelegd van een verbond tusschen de democraten uit beide landen. Dit is blijkbaar een ini-

(1) Het Goedkoope Nieuwsblad, 25 mei 1901; p. 1
(2) H.J. Elias, *Priester Daens en de Christene Volkspartij 1893-1907,* Aalst 1940; p. 40
(3) Zaanlandsch Nieuwsch- en Advertentieblad, 3 mei 1901; p. 2
(4) De Nederlander, 25 mei 1901; p. 4

tiatief geweest zonder verder gevolg' (5).
Nauwelijks uitgebreider was K. Van Isacker. 'Tijdens Daens' laatste verblijf in Nederland, in de zomer van 1901, hielden de Daensisten van België en Nederland een "internationaal" congres, dat voorbereid werd door advocaat Visser, uit Scheveningen, en door Brinkhuis. Uit België waren Adolf Daens, Fonteyne, Wildiers, De Backer en Du Catillon aanwezig. Op dit congres werden de grondslagen gelegd van een federatie der christen-democraten uit beide landen, die echter nooit heeft bestaan' (6).
Praktisch geen informatie dus over het congres zelf. Noch over wat er besproken werd, noch over het aantal bezoekers, noch over de concrete resultaten van die bijeenkomst.

Vanwaar dit ontbreken van gegevens? De belangrijkste reden is het tekort schietend bronnenmateriaal. Het is opvallend en frustrerend tegelijk dat van de Vlaams-daensistische pers er nauwelijks nummers uit het jaar 1901 bewaard zijn gebleven. Daarom is het ook bijna niet meer mogelijk om de Vlaamse visie op het congres te achterhalen. Ook in de schamele persoonsarchieven van daensistische voormannen zijn geen verwijzingen naar die bijeenkomst te vinden. Iets wat op zich al een teken kan zijn.
Omdat de Vlaamse bronnen ons dus niets wijzer maken over het congres, is het noodzakelijk de Nederlandse pers er eens op na te slaan. Het meest voor de hand liggend blad is de *Katholiek Democraat,* het partij-orgaan van de KDV (7). In het nummer van juni 1901 (de *Katholiek Democraat* was een maandblad), werd enkel geschreven dat er een congres geweest was, wie de sprekers waren en wat het onderwerp van hun lezing was. meer niet. Het is een opvallend gegeven dat juist deze krant, waarvan de hoofdredacteur Jan Brinkhuis nota bene de voorzitter van het congres was, zo weinig informatie verschaft. We komen daar nog op terug.
Een derde, meer succesvolle bron is de plaatselijke Rotterdamse pers. Hierin zijn uitvoerige beschrijvingen van de 'Openbare Vergadering' terug te vinden. Op grond van de daarin voorkomende informatie zal hierna een beeld geschetst worden van het congres. Eerst dient echter nog kort te worden ingegaan op de organisatoren en de aan het congres voorafgaande contacten tussen Vlaamse en Nederlandse christen-democraten.

(5) Elias, o.c., p. 79-80
(6) K. Van Isacker, *Het Daensisme 1893-1914,* Antwerpen 1965; p. 178-179
(7) De volledige uitgave van de Katholiek Democraat bevindt zich in het IISG in Amsterdam

Voorgeschiedenis

In 1899 was in Nederland, met name in Twenthe, de Katholiek-Democratische Volkspartij in het leven geroepen. Deze partij wilde een tegenwicht vormen tegen de conservatieve katholieke kiesverenigingen, die geen oog hadden voor de belangen van de lagere klassen. Bij de oprichting van de KDV had de stimulerende propaganda van Vlaamse daensisten, en vooral van priester Adolf Daens, een niet onbelangrijke rol gespeeld. Priester Daens had meermalen lezingen gehouden in diverse plaatsen in Nederland. Daarvoor was hij in eerste instantie vooral uitgenodigd door plaatselijke afdelingen van de socialistische SDAP. Na de oprichting van de KDV en het opzetten van afdelingen over heel Nederland, ging de partij zélf Vlaams-daensistische voormannen uitnodigen. De reden daarvoor was, naast het willen leren van de in Vlaanderen opgedane ervaringen, vooral het ontbreken van goede eigen propagandisten. In de loop van 1900 en begin 1901 kwamen achtereenvolgens Adolf Daens, Leonce Du Catillon, Hector Plancquaert en de, evenals A. Daens, zeer populaire Florimond Fonteyne voor een paar dagen naar Nederland, om voor verschillende KDV-afdelingen lezingen te houden. Daarnaast schreven enkele Vlamingen ook artikelen voor de *Katholiek Democraat.* Zo ontstonden nauwe persoonlijke banden tussen Vlaamse daensisten en Nederlandse katholiek-democraten. Bekend is bijvoorbeeld dat Adolf en Pieter Daens met KDV-oprichter Jan Brinkhuis én met de Scheveningse advocaat S.J. Visser in direct contact stonden (8). Met name deze relaties zullen het idee hebben doen ontstaan om hechter te gaan samenwerken. Het internationale congres werd dan ook belegd om de grondslag te leggen voor een formeel verbond tussen de katholiek-democraten uit beide landen. De eigenlijke organisator van het congres schijnt, in samenwerking met J. Brinkhuis, die Scheveningse advocaat mr. S.J. Visser te zijn geweest (9). Visser was een controversieel figuur. In feite was hij, evenals bijvoorbeeld de Twentse priester Alfons Ariëns, een leerling van Schaepman. Hij hoorde dus thuis in het meer

(8) Voor uitgebreidere informatie over contacten tussen Vlaamse daensisten en Nederlandse geestverwanten, zie H. van Bree, *De Daensistische beweging in Nederland,* in Wetenschappelijke Tijdingen, jg. '83; p. 139-149
Als aanvulling op dat artikel verdient het vermelding dat G. Van Bockstaele in een teruggevonden archief van Priester Daens een tekst van een redevoering heeft aangetroffen, geschreven op briefpapier van hotels in Kampen en Deventer. Ook in die plaatsen is Daens dus geweest, maar of hij er meer heeft gedaan dan overnachten is niet bekend.

(9) Van Isacker, o.c., p. 178

vooruitstrevende gedeelte van het Nederlandse katholieke kamp. Voor die groep mensen (Ariëns, Brom) dreigde Visser zich in de jaren 1900/1901 buiten hun kring te sluiten omdat hij in woord en geschrift steeds radicalere (bijna socialistische) standpunten ging verkondigen en zich nauw lieerde met de KDV.
Toen de katholiek-democraten Visser vroegen plaats te nemen op de KDV-lijst voor de Kamerverkiezingen van juli 1901, kwam Ariëns in actie. hij wenste Visser voor het katholieke kamp te behouden. In een brief aan Brom schreef Ariëns 'het lamlendige van de geschiedenis is, dat als wij hem laten liggen, de Katholiek-Democraten hem misschien (of zeker?) weer oprapen'. In dezelfde brief stelde Ariëns voor om Visser te bewerken met argumenten waarvoor hij wel gevoelig zou zijn, zoals 'de radicalen doet ge toch niet harder loopen, maar de katholieken, die gij vooruit kondet duwen, maakt ge, door weg te gaan nog conservatiever'.
Na een bedenktijd van ruim een maand (was hij uiteindelijk toch gevoelig voor Ariëns argument?), liet Visser in een schrijven d.d. 25 mei 1901 aan de *Katholiek Democraat* weten 'dat verschillende bewegingen mij hebben doen besluiten de door U aangeboden candidatuur niet te aanvaarden. Gelooft niet, dat deze weigering voortspruit uit een principieel verschil tusschen U en mij. Integendeel. Ofschoon ik tot geene partij behoor wil ik gaarne verklaren, dat ik voor een groot deel Uw program onderschrijf, in beginsel aan Uwe zijde sta en dat uw afzonderlijk optreden tegenover de groote katholieke partij, die ook in mijn oogen slechts een conservatieve partij is, mijn warme sympathie bezit' (10).
Deze afwijzing van Visser kwam twee dagen voor het 'eerste internationale congres der christen-democraten te Rotterdam'.

Het congres

'De in het Verkooplokaal uitgeschreven openbare vergadering van de Christelijke Democratische Partij was gisteren niet zeer druk bezocht, het gevolg ten deele wellicht hiervan, dat belangstellenden in twee klassen werden verdeeld, waarvan de eene, tegen betaling van een kwartje, vooraan, en de andere, tegen betaling van een dubbeltje, achteraan moesten zitten. maar er waren dan toch nog al toehoorders, voor wie nu, behalve de voorzitter, de heer J. Brinkhuis, achtereenvolgens niet minder dan zes sprekers optraden, die allen toejuiching vonden, niettegenstaande verscheidene van de sprekers uit België nauwelijks te verstaan waren, doordien

(10) Katholiek Democraat, mei 1901 en Ariëns-archief a 659 in het KDC in Nijmegen; zie ook J. Roes, *Bronnen,* Nijmegen 1982; p. 585

zij hunne reeds krachtige stemmiddelen aanhoudend dermate uitzetten, dat er een geluidsgalm ontstond waarin de meeste woorden wegsmolten' (11). Aldus de *NRC* van 28 mei aan het begin van haar verslag. Ook de *Rotterdamsche Courant* meldde dat de bijeenkomst 'slecht was bezocht' (12). In de andere verslagen ontbreken opmerkingen omtrent bezoekersaantallen. De *Katholiek Democraat* zegt daar evenmin iets over, zodat het niet onwaarschijnlijk is dat de opkomst erg tegengevallen was.
In zijn openingstoespraak zei Jan Brinkhuis dat deze openbare vergadering 'in verband staat met de aanstaande verkiezingen, waarbij de katholiek-democraten het noodig oordeelen, ook hun stem te laten hooren' (13). Hierna gaf hij het woord aan de zes sprekers die op het programma stonden.
De eerste was S.J. Visser. Hij was als organisator ook de enige Nederlander die een lezing hield. Onder de titel *De onafhankelijkheid van den leek in staatkundige en sociale vragen,* trok de Scheveningse advocaat fel van leer tegen de bemoeienissen van de kerk op niet-religieuze terreinen. Hij hekelde de zijns inziens ketterse interpretatie van de pauselijke onfeilbaarheid. Ook op gebieden waarbij geen sprake is van geloofszaken eigent de RK-kerk alle gezag op. Kortom: de katholiek moet het recht hebben onafhankelijk te zijn van de kerk in politieke en sociale, dit is menselijke, aangelegenheden.
Als tweede spreker stond Adolf Daens op het programma. Hij sprak over *De hoogere geestelijkheid en de democratie.* Ook hij begon met het maken van een onderscheid tussen godsdienstige en wereldlijke zaken. In het eerste dient de katholiek (-democraat) het kerkelijk gezag te eerbiedigen. In het tweede moet de (katholiek-) democraat naar eigen eer en geweten kunnen handelen. Op dat beginsel was ook het programma van de Vlaamse christen-democraten gebaseerd. Daarin, aldus Daens, stond het Algemeen Kiesrecht en de Evenredige Vertegenwoordiging centraal. Op hun manier hadden zij het evangelie overgebracht op sociaal gebied: strijden voor pensioenen, een maximum arbeidsdag van tien uur, enz. Daens riep alle kiezers op kandidaten (ook al zijn ze katholiek) die bovenstaande eisen niet onderschreven, af te wijzen.

(11) Nieuwe Rotterdamsche Courant, 29 mei 1901; 2e blad p. 1
(12) Rotterdamsche Courant, 29 mei 1901; p. 2
(13) Het Goedkoope Nieuwsblad, 28 mei 1901; p. 3

Vervolgens werd het woord gegeven aan de Antwerpenaar Emiel Wildiers. Het onderwerp van zijn lezing was *De noodzakelijkheid ener Christen Volkspartij.* In een breed historisch kader schetste Wildiers de opkomst van de christen-democratie. Een stroming die noodzakelijk geworden was omdat men de rechten van de werkman totaal vergeten had.
Florimond Fonteyne, evenals Daens priester, stond als vierde op het spreekgestoelte. Zijn rede had tot onderwerp *De vooruitgang van het machinewezen.* De toenemende mechanisatie bracht volgens Fonteyne, ook een groeiende afhankelijkheid van de arbeiders met zich mede. Echter, wanneer arbeiders gezamenlijk actie zouden voeren was er wel enige verbetering van de bestaande toestanden mogelijk. Om fundamentele veranderingen teweeg te brengen moeten de arbeiders trachten greep te krijgen op de staatsmacht. Zij moeten daarom hun politieke burgerrechten, dat wil zeggen algemeen kiesrecht, opeisen.
De op een na laatste woordvoerder was de Aalsterse Volksvertegenwoordiger Aloys De Backer. Zijn toespraak was getitteld *De noodzakelijkheid der internationale democratie.* Het was nodig, aldus De Backer, dat de katholiek-democraten elkaar over de grenzen heen de hand zouden reiken. Dat was ook de reden dat de Belgen naar Rotterdam waren gekomen: om hun Nederlandse geestverwanten te steunen. De Nederlandse katholiek-democratische beweging moest lering trekken uit het voorbeeld van hun Belgische geestverwanten. Deze bijeenkomst moest een eerste stap zijn tot aaneensluiting van de christen-democratische beweging van beide landen.
Aan het einde van de lange reeks sprekers kreeg Leonce Du Catillon het woord. Ook hij bepleitte *Het internationale verband der Katholieke democratie.* Hij toonde zich eveneens voorstander van samenwerking tussen de Nederlandse en Belgische christen-democraten. Zij behoorden immers beiden tot de Nederlandse stam.
'Wegens het late uur werd, op voorstel van den voorzitter en onder toejuiching van de door zooveel redevoeringen vermoeide toehoorders, besloten geen debat te houden' (14). Daarmee kwam er een eind aan het Eerste Internationaal Congres der Christen Democraten.
Uit de lezingen kwamen twee grote lijnen naar voren. Ten eerste hamerden diverse sprekers op het recht van de katholiek om in niet-godsdienstige kwesties onafhankelijk van de kerkelijke over-

(14) Nieuwe Rotterdamsche Courant, 28 mei 1901; 2e blad p. 1

heid te mogen handelen. Dit was een bekend thema waar zowel binnen de Vlaamse daensistische beweging (men denke aan A. Daens opvatting over de rol van de priester in de politiek) als binnen de KDV enorm veel aandacht aan werd besteed.
Het tweede thema was de samenwerking tussen Vlaamse en Nederlandse katholiek-democraten. De twee laatste woordvoerders, De Backer en Du Catillon, hechtten daar zeer veel waarde aan. De vraag blijft echter in hoeverre De Backer de gevoelens van alle aanwezigen vertolkte toen hij stelde dat dit congres een eerste stap diende te zijn tot nauwere samenwerking tussen Belgische en Nederlandse christen-democraten. In een aankondiging vooraf was die 'gemeenschappelijke actie' wel als doel van het congres gesteld (15), maar daar is evenwel niets van terecht gekomen. Daarover later meer.
Eerst dient nog even aandacht te worden besteed aan twee verschillende reacties in de Nederlandse pers. Het katholieke, ultramontaanse, dagblad *De Maasbode* viel scherp uit tegen mr. S.J. Visser. Vooral zijn benadering van het dogma van de pauselijke onfeilbaarheid was volledig verkeerd gevallen. Het was voor *De Maasbode* nu duidelijk dat 'mr. S.J. Visser zichzelven thans voor de Katholieke opinie veroordeeld' heeft (16).
Het Goedkoope Nieuwsblad ('dagblad voor den werkmansstand') daarentegen prees in een commentaar juist het optreden van mensen als Visser en andere katholiek-democraten. Het belang van dergelijke congressen en andere propaganda zoals de nog zwakke KDV in Nederland voerde, was gelegen in het activeren van de Nederlandse katholieke proletariërs, hen 'wakker te schudden uit hun dommel van slaafsheid aan het priestergezag in wereldlijke zaken en om hun bewustzijn als vrije burgers van den wereldlijken staat op te wekken' (17).

Resultaten

Zoals al is aangeduid, kan niet worden gesteld dat het congres erg succesvol is geweest. Dit valt uit allerlei zaken af te leiden. In de eerste plaats is hiervoor al gewezen op het feit dat er in de daensistische pers in Vlaanderen en de katholiek-democratische pers in Nederland opvallend weinig aandacht werd besteed aan die bijeenkomst. Hetzelfde geldt voor de persoonlijke archieven van de in Rotterdam aanwezige Vlamingen. De gebrekkige staat van

(15) Zaanlandsch Niewsch- en Advertentieblad, 3 mei 1901; p. 2
(16) De Maasbode, 30 mei 1901; p. 1
(17) Het Goedkoope Nieuwsblad, 29 mei 1901; p. 1

het bronnenbestand is in dezen geen afdoende verklaring. Had het congres belangrijke vruchten afgeworpen dan moesten daar ook in de volgende maanden sporen van te vinden zijn. Het meest opvallend is het gesignaleerde uiterst summiere verslag in de *Katholiek Democraat.* Als er één krant was waarvan een uitgebreide berichtgeving verwacht mocht worden, dan was het wel dit partijorgaan van de KDV. Vooral als men bedenkt dat Jan Brinkhuis zowel het Rotterdamse congres had voorgezeten, als hoofdredacteur van de *Katholiek Democraat* was. Welke andere reden dan teleurstelling kan de oorzaak zijn geweest van zulk een afstandelijk en onbecommentarieerde weergave van het congres?
Maar er is meer. Het congres had de grondslagen moeten leggen voor een intensievere samenwerking tussen Nederlandse en Vlaamse katholiek-democraten. Het tegendeel is echter waar gebleken. In plaats van een toename van contacten valt er juist een uitermate sterk verval daarvan te constateren! Hadden er in het jaar voor het congres zeker vijftien door de KDV georganiseerde lezingen van Vlaamse daensistische voormannen in Nederland plaatsgevonden, na 27 mei 1901 is dat aantal twee.
Op 28 mei, dus een dag na het congres, ging F. Fonteyne naar Zaandam en Wormerveer. In verband met het streven van de KDV'ers aldaar om te komen tot een (grote) afdeling-Zaanstreek, hield priester Fonteyne daar twee matig bezochte lezingen (18).
Op 9 juni van hetzelfde jaar trok Hector Plancquaert naar Tilburg om de aldaar gestelde kandidatuur van J. Brinkhuis voor de Tweede Kamerverkiezingen in een openbare vergadering te ondersteunen. Een weinig succesvolle actie overigens: Brinkhuis zou niet meer dan 590 stemmen weten te verzamelen in Tilburg (19).
Hierna zijn geen sporen meer te vinden van onderling contact tussen Vlaamse daensisten en Nederlandse KDV'ers. Een voor 22 december 1901 aangekondigde lezing van Florimond Fonteyne in Zaandam, heeft vermoedelijk geen doorgang gevonden. Behalve de aankondiging is daarvan in de plaatselijke pers, die van andere lezingen wél verslag had gedaan, niets terug te vinden.
Een laatste signaal in de richting van het mislukken van het congres kan ook te vinden zijn in de rol van S.J. Visser. Twee dagen voor het door hem georganiseerde congres, maakte hij bekend, niet in aanmerking te willen komen voor een plaats op de KDV-

(18) De Zaanstreek, 26 mei 1901 en 2 juni 1901 en Zaansche Courant, 25 mei 1901
(19) Nieuwe Tilburgsche Courant, 8 juni 1901

kieslijst. Het waarom is onduidelijk. Was hij toch gevoelig voor de druk van mensen als Ariëns? Of zag hij in dat de KDV eigenlijk een kansloze onderneming was? Wat ook de reden mag zijn geweest, het is belangrijk zich af te vragen, hoe de handelwijze van Visser kan zijn overgekomen op de Vlaamse daensisten. Want dat kan één van de redenen zijn waarom het congres een bijkans averechts effect heeft gehad. Het is namelijk niet ondenkbaar dat door zijn afzegging het vermoedelijk toch al niet grote vertrouwen in de kracht van de KDV ernstig ondermijnd is geworden.
Als het dan inderdaad ook nog juist is dat de belangstelling voor het congres vrij gering was, kan dat voor de Vlamingen een teken zijn geweest van de zwakte van de KDV. Het ligt dan ook voor de hand te veronderstellen dat de Vlaamse daensisten het zinloos hebben geoordeeld om hun kostbare tijd nog verder te spenderen aan een zinloze onderneming als het KDV.
Helaas zijn er geen directe aanwijzingen die dit vermoeden kunnen onderschrijven, maar de genoemde indirecte gegevens maken die veronderstelling vrij aannemelijk.

Conclusie

Samenvattend kan dan gezegd worden dat het eerste internationale congres van christen-democraten zowel het hoogtepunt, als meteen ook het einde betekende van een kortstondige periode van vrij nauwe contacten tussen Vlaamse daensisten en Nederlandse katholiek-democraten. Deze periode (1900- begin 1901) was de tijd van de veelbelovende opkomst van de KDV, waaraan Vlamingen enthousiast meewerkten. Zij deden dat door middel van het geven van lezingen en het schrijven van artikelen. Toen echter besloten werd de samenwerking een hechtere basis te geven bleek de zwakte van de KDV. Visser zegt af als kandidaat voor de verkiezingen, de belangstelling voor het congres schijnt gering geweest te zijn.
Na het Rotterdamse congres zette het verval van de KDV goed in. Diverse afdelingen (Almelo, Nijmegen, Maastricht, Tilburg) vielen af en de onderlinge tegenstellingen tussen de overblijvende partijleden namen toe. Na 1902 verloopt de partij.
Hoewel het gevaarlijk is (want neigend naar finalistische geschiedschrijving), is er toch reden te veronderstellen dat het voor de Vlamingen in mei 1901 al duidelijk moet zijn geworden dat de KDV niet de moeite waard was. Kortom: dat het zinloos was daar nog langer tijd en moeite aan te spenderen, hetgeen dan ook niet meer gebeurde.

DE KATHOLIEKE JEUGDORGANISATIE VAN HET ARRONDISSEMENT AALST, 1923-1926.

D. Podevijn.

De Eerste Wereldoorlog bracht de doorbraak en de toepassing van het democratische gedachtengoed met zich mee. Concreet betekende dit dat, vooral via de invoering van het zuiver algemeen stemrecht, de arbeiders, de kleine boeren en pachters en de middenstanders politieke macht verwierven. In Aalst uitte deze ontwikkeling zich onder meer tijdens de eerste naoorlogse verkiezingen van 16 november 1919 (1).

De macht van de arbeiders, die zich op het economische vlak reeds voor de Eerste Wereldoorlog had gemanifesteerd in de talrijke werkstakingen, vertaalde zich nu dus ook naar het politieke vlak. Naarmate deze ontwikkeling meer vorm kreeg zou hun machtsgreep op het sociale en het culturele leven, het jeugdwerk incluis, evéneens toenemen.

In Aalst en in de omliggende gemeenten was het naoorlogse

(1) In het kleine nijverheidsarrondissement Aalst verwierven de christelijke werklieden na de Eerste Wereldoorlog in de Katholieke Partij het recht om in volle autonomie hun eigen kandidaten aan te duiden. De militante vakbondsleider, Petrus van Schuylenbergh bekleedde de tweede plaats op de katholieke lijst na de conservatieve leider Charles Woeste en in de poll van de werkliedenbond had hij gewonnen van Albert van Hecke, afkomstig uit Zottegem, bestuurslid van de Belgische Volksbond en professor aan de Katholieke Universiteit van Leuven. In Aalst had men nochtans geprobeerd om Charles Woeste op zij te zetten maar Romain Moyersoen kon er niet toe besluiten de oude strijder te laten gaan en hij stond zijn plaats af aan de kandidaat van de arbeiders Petrus van Schuylenbergh. Charles Woeste verweet Romain Moyersoen zich te laten leiden door de democratische en Vlaamse gedachtenstroming en onvoldoende aandacht te hebben voor de burgerij. Romain Moyersoen werd niet herkozen.

M. GERARD, *De Katholieke Partij in crisis Partijpolitiek leven in België (1918-1940),* p. 110-111; m.b.t. Romain Moyersoen: L. MOYERSOEN, *Baron Romain Moyersoen en politieke problemen van zijn tijd, 1870-1967,* p. 152-153;

Over de eerste naoorlogse verkiezingen: *Het Volk* dd. 12 september 1919, 21 oktober 1919, 1, 2, 3, november 1919, 25 november 1919 en 18 december 1919.

Over de invoering van het zuiver algemeen stemrecht en de betekenis ervan voor de politieke partijen zie Th. LUYKX en M. PLATEL, *Politieke geschiedenis van België van 1789 tot 1944,* p. 283 e.v. Zie ook L. MOYERSOEN, *Prosper Poullet en de politiek van zijn tijd,* p. 255 e.v.

katholieke jeugdwerk parochiaal georganiseerd, het had een autonoom karakter en was niet standsgebonden. In het nu volgende zullen we proberen aan te tonen dat door de oprichting van de Katholieke Jeugdorganisatie (K.J.O.) in 1923 een eerste aanzet werd gegeven in het arrondissement Aalst om de genoemde eigenschappen (parochiaal en autonoom karakter, niet standsgebonden) te doorbreken en dit zou gebeuren zowel op aangeven van de geestelijkheid als van de katholieke politici met het oog op het consolideren en eventueel versterken van hun machtspositie. Tevens zullen we peilen naar de betekenis van de oprichting van de K.J.O. voor de stichting van het provinciaal actiecomité voor katholieke jeugdwerken te Gent in 1925. Hoe was de toestand van het katholieke jeugdwerk in Aalst vóór de oprichting van de K.J.O.?

Het Roomse ontspanningsleven

In de organisatie van het katholieke jeugdwerk in Aalst en in de omliggende gemeenten speelde de parochiale geestelijkheid een centrale rol. Wie wijzigingen in het parochiale jeugdwerk wilde brengen moest hiermee rekening houden. Door de afwezigheid van een overkoepelend orgaan voor de bestaande katholieke jeugdwerken kon de geestelijkheid hierin nagenoeg volledig autonoom handelen en deze autonomie of macht zou ze slechts schoorvoetend en met mondjesmaat onder maatschappelijke druk uit handen geven naarmate de standen zich rationeler gingen organiseren.

Nochtans probeerden de geestelijkheid en haar directe medewerkers aanvankelijk om de vooroorlogse jeugdwerking zo goed en zo kwaad mogelijk als het ging verder te zetten. Al vlug bleek er, en op het parochiale niveau voelde men dit het best aan, een acuut gebrek aan inspiratie, organisatie en coördinatie waardoor sommigen op zoek gingen naar nieuwe kaders en vormen en naar een overkoepelende structuur voor de bestaande katholieke jeugdwerken. Stilaan begonnen sommigen te beseffen dat het katholieke jeugdwerk met jongeren in de vooroorlogse stijl niet kon voortgezet worden. Dit stemde hen tot nadenken over mogelijke diverse vernieuwingen en pogingen om de bestaande patronaatswerking evenals de andere jeugdwerken beter te organiseren en te coördineren (2).

(2) A. HERMANS, *Nieuwe "kaders en vormen" in de tussenoorlogse patronaten* in *Vijftig jaar Chiroleven 1934-1984, Aspecten uit verleden en heden van een jeugdbeweging*, p. 53.

In Aalst en in de omliggende gemeenten nam het georganiseerde jeugdwerk na de Eerste Wereldoorlog de meest verscheidene vormen aan. Hierbij kunnen wij een onderscheid maken tussen de jeugdorganisaties met een godsdienstig en een zedelijk karakter (Eucharistische Kruistocht, congregaties voor de jeugd, Xaverianengenootschappen en geheelonthoudersbonden), jeugdorganisaties die voor de lichamelijke opvoeding instonden (turnverenigingen, scouts en sportverenigingen) en ten slotte waren er de maatschappelijke jeugdverenigingen (patronaten, studiekringen, muziekverenigingen, toneelgroepen, bibliotheken en zangverenigingen). Bekijken we de geografische spreiding van deze katholieke jeugdwerken in Aalst en in de omliggende gemeenten van naderbij.

In Aalst zelf was het katholieke jeugdwerk parochiaal georganiseerd. Op de St. Martinusparochie waren er twee patronaten en een studiekring die in het Groen Kruis onderdak had gevonden. In de St.-Kamielschool bestond er een bibliotheek van het Davidsfonds, in het St.-Aloysiuspatronaat was er ook een afdeling van de Eucharistische Kruistochtbeweging gevestigd (3). Op de parochie

(3) De Eucharistische Kruistocht wilde in het bijzonder de veelvuldige communie bevorderen. In de Eucharistische Kruistocht-groepen werd de liturgische en catechetische vorming behartigd. Vele patronaten toonden hun aandacht voor de eucharistische opvoeding door het oprichten van E.K.-afdelingen, A. HERMANS, *op. cit.*, p. 65.

Over de St. Kamielschool zie G. VAN BOCKSTAELE, *Het St. Maarteninstituut 1881-1981, Bijdrage tot de geschiedenis van het onderwijs in het Aalsterse,* p. 184-186. In voetnoot (93) schrijft Van Bockstaele dat van bij het begin tot de jaren vijftig de school een rijke openbare bibliotheek bezat, deze bibliotheek werd dus, evenals op vele andere gemeenten in het omliggende, gesticht door het Davidsfonds. De bibliotheek telde 150 regelmatige lezers en de directeur van de school, A. van Heuverswyn, was er werkzaam als bibliothecaris. Leeszalen, zoals in de St.-Kamielschool, kwamen ook op de andere parochies tot stand.

Enquête uitgevoerd n.a.v. de oprichting van de K.J.O., juni-juli 1923. Over de stichteres van deze school, Isabella van den Broeck, zie: L. MOYERSOEN, *Baron Romain Moyersoen en politieke problemen van zijn tijd, 1870-1967,* p. 39.

Het Davidsfonds had in vele omliggende gemeenten een bibliotheek opgericht en de leiding hiervan was doorgaans in handen van de plaatselijke geestelijkheid. In de volgende gemeenten bestond er een bibliotheek van het Davidsfonds: Erembodegem (met Pilleceyn), Terjoden (Paep), Haaltert (Ronse), Kerksken (Clinckaert), Welle (Coppens), Moorsel (Soens), Erpe (Coppens), Erondegem (Ryckaert), Wanzele (Baeten), Baardegem (pastoor), Nieuwerkerken (Schollaert), Hofstade (Michiels), Bambrugge (Dupont). Waarschijnlijk werden de meeste van deze bibliotheken en bibliotheekjes opgericht doordat de Eerste Wereldoorlog de vraag naar lectuur enorm gestimuleerd had.

van Onze-Lieve-Vrouw-Bijstand was er een studiekring actief evenals een toneelbond, een voetbalclub en er bestonden plannen om met een kaatsclub van wal te steken. Voor de St.-Jozefparochie en de wijk Schaarbeek (de huidige St.-Annaparochie) beschikken we over geen gegevens voor de periode na de Eerste Wereldoorlog. Vóór de Eerste Wereldoorlog bestond er een patronaatswerking op de St.-Jozefparochie (4).

Voor de katholieke jeugd was er in Herdersem een studiekring, een toneelkring, een koor en een afdeling van de Vlaamse Jonge Wacht.

In Moorsel was er een toneelkring actief maar deze was dikwijls het slachtoffer van de spanningen die er bestonden tussen de geestelijkheid en de "zogezegde katholieke partij" (5).

In Baardegem omvatten de katholieke jeugdwerken een Bond van het H.-Hart, een Eucharistische Kruistochtafdeling, een congregatie voor meisjes, een zondagschool voor meisjes, een muziekafdeling en een bibliotheek (6).

"Met gelden van de "Commission for Relief in Belgium" waren door een afdeling van het Nationaal Hulp- en Voedingscomité 950 reizende bibliotheekjes in omloop gebracht. In 1920 bestonden er 1.600 volksbibliotheken: de tijd was rijp voor een wettelijke regeling. Die kwam tot stand, na ruim twee jaar voorbereiding, op 17 oktober 1921, en zou een halve eeuw geldend blijven. Met zijn traditie op het terrein van de lectuurvoorziening, wilde het Davidsfonds gebruik maken van de nieuwe mogelijkheden. Al op 27 april en 10 september 1921, dus nog voor de uitvaardiging van de wet, stuurde het hoofdbestuur circulaires naar de afdelingen om ze aan te zetten bibliotheken te stichten en door de gemeente te laten steunen.(...). Ook de gouwbond Oost-Vlaanderen was bij de pinken. Zijn vergadering van 21 juli 1921 besliste: "Wetsontwerp door tussenkomst van het Davidsfonds bibliotheken te stichten; daarvoor is de steun der geestelijkheid onmisbaar. Ten einde ons die steun te verzekeren zal het bestuur van de gouwbond aan Mgr. Seghers, bisschop van Gent, een verhoor vragen". Dat werd bekomen en de bisschop zegde zijn steun toe. De gouwbond reserveerde de toelage die hij aan de afdelingen verleende voor hun bibliotheken." L. WILS, *Honderd jaar Vlaamse Beweging, Geschiedenis van het Davidsfonds-1914-1936,* dl. 2, p. 266.

(4) K. BAERT, *Het stichtingsjaar 1911: een sfeerbeeld,* in *Geschiedenis van het Vrij Technisch Instituut,* p. 32.

(5) Enquête uitgevoerd n.a.v. de oprichting van de K.J.O., juni-juli 1923, Aalst, Archief van de familie Moyersoen (A.A.F.M.).

(6) In Baardegem was de toneelkring "Nut en Vermaak" reeds actief vanaf 1919. In 1923 werd er onder impuls van de K.J.O. een nieuwe toneelkring gesticht, "Hoop in de toekomst". Veel leden waren afkomstig van de oudleerlingenkring van de regionale vakschool. Er was een groep voor mannen (o.l.v. meester Karel Moortgat) en één voor meisjes (o.l.v. Jos de Bie). Ook na het verdwijnen van de K.J.O. in 1926 zou deze toneelvereniging blijven voortbestaan.
M. DE BIE, in *Baardegem,* p. 212 e.v.

Benevens een Xaverianenbond vonden we in Hofstade dezelfde jeugdwerken terug.

De jeugdwerken die het meeste succes bij de kinderen hadden gekend, de patronaten, maakten ook in Aalst een crisis door. Nemen we als voorbeeld het St.-Aloysiuspatronaat dat op de St.-Martinusparochie gevestigd was en het St.-Levinuspatronaat dat op de latere H.-Hartparochie ondergebracht was in de St.-Lievensschool.

Het St.-Aloysiuspatronaat werd bestuurd door onderpastoor Foncke en op zijn beurt werd deze door verscheidene meesters bijgestaan. 's Zomers werd deze "patronage" bezocht door 50 jongens, in de winter steeg dit aantal tot 80.

Het St.-Levinuspatronaat, dat onder leiding van onderpastoor Dewitte stond, telde gemiddeld 50 leden in de zomer en het dubbele in de winter. Dit grote verschil kan verklaard worden door het feit dat het St.-Levinuspatronaat zich aan de periferie van de stad bevond terwijl het St.-Aloysiuspatronaat in het stadscentrum gesitueerd dient te worden, waar de andere ontspanningsmogelijkheden (herbergen, danszalen, bioscopen) talrijker aanwezig waren dan in de meer landelijke periferie.

De patronaatsvergaderingen gingen door op zondag van 17.00 tot 19.00 u. en de jongens deden er de gekende patronaatsspelen. Regelmatig werden er ook spelavonden georganiseerd. Deze werden afgewisseld met een "souper", een tombola, zogezegde volksspelen en in de winter waren er de toneelfeestjes. De meester van het St.-Aloysiuspatronaat, Theophiel Willems, schreef hierover: "De gebruikte methoden zijn de oude, juist zoals vroeger naar 't schijnt". Over de patronaatswerking waren de leden en de verantwoordelijken niet erg tevreden omdat deze een nogal monotoon karakter had. Er was dan ook behoefte aan vernieuwing.

Een ander probleem, inherent aan de patronaatswerking, was wat er met de oudere leden, die het patronaat doorlopen hadden, moest gebeuren. Willems stelde dat de oudere jongens "na de patronaattijd in geen goede vermaakinrichting kunnen binnengeloodst worden". Willems vond ook dat het gebrek aan samenwerking en interactie tussen de verschillende patronaten oorzaak was van de monotone patronaatswerking. Hij pleitte ook voor meer vergaderingen tussen de patronaatsmeesters en de bestuurders om de zaken "beter te kunnen bestuderen". Hij bleef echter hameren op het feit dat er voor de jongens van 16 jaar en ouder geen aangepaste werking in het patronaat bestond. Voor deze jonge mannen

moesten er faciliteiten gecreëerd worden waar ze "een pint kunnen drinken (en meer dan een), toneel spelen, biljarten, over radio spreken, alle spelen doen, wijs doen en zot doen en zelfs (een zeldzame keer) dansen op de noten van een plezierig orkest". Willems wensen bevestigden nogmaals de kwijnende toestand waarin de patronaten zich bevonden (7).

De oorzaken van de tanende belangstelling voor het patronaat moeten niet enkel binnen maar zeker en vooral ook buiten het patronaat worden gezocht: de techniek had zijn intrede gedaan in het ontspanningsleven (radio, film) en de jeugd zou weldra door de volwassenen ingeschakeld worden in de culturele werken die de belangen van de eigen stand ten goede zouden komen. Ten slotte was er de groeiende belangstelling van de Katholieke Partij voor de zich ontwikkelende standenorganisaties en haar jeugdwerken maar daarop komen we verder terug.

Uit het voorgaande blijkt onder meer dat het vormingsaanbod van de patronaten niet meer beantwoordde aan de verwachtingen en wensen van de jongeren. De doelgroep van de patronaten, de gewone volksjeugd, keek echter uit naar nieuwe wegen. Hierbij werden ze geholpen door de Katholieke Partij voor wie de katholieke jeugd de toekomst van de partij betekende en die op haar beurt een crisis doormaakte.

Binnen de Katholieke Partij en ook op het politieke terrein won na de Eerste Wereldoorlog het standenconcept, "klassen" klonk tè marxistisch voor de katholieke leiders, steeds meer veld ten nadele van de onthoofde Katholieke Partij.

De parlementsverkiezingen van 16 november 1919 betekenden niet alleen een nederlaag voor de Katholieke Partij, zij hadden ook scherpe tegenstellingen aan het licht gebracht binnen de partij en de positie van de flaminganten en de christen-democraten versterkt.

De stichting van de Katholieke Unie in 1921 was voor de toekomst van de Katholieke Partij van fundamenteel belang. Enerzijds bevestigde deze de verbrokkeling en anderzijds stelde ze een einde aan de middelpuntvliedende krachten. In de Katholieke Unie was iedere stand vertegenwoordigd en op termijn zou dit het organisme worden waarbinnen een grotere integratie kon nagestreefd worden. Het standenconcept zou, mede onder impuls van de Katholieke Actie, in de katholieke jeugdwerken doorsijpelen en vooral in de tweede helft van de jaren twintig, zou de katholieke jeugd zich, ook in Aalst, per stand organiseren.

(7) Theofiel Willems over de patronaatswerking in de stad, enquête uitgevoerd n.a.v. de oprichting van de K.J.O., A.A.F.M.

De Katholieke Jeugdorganisatie, met een januskop?

Met betrekking tot het katholieke jeugdwerk hoorde de katholieke associatie van Aalst, toen ze in september 1923 een arrondissementeel katholiek jeugdcongres organiseerde, de klok luidden maar wist, zoals later zou blijken, de klepel nog niet hangen. Hiermee bedoel ik dat in 1923 de verantwoordelijke katholieke leiders in Aalst nog niet het pedagogische inzicht hadden verworven om de katholieke jeugd per stand te organiseren.

De organisatie van dit jeugdcongres dient eveneens in het perspectief van de zich ontwikkelende Katholieke Actie gesitueerd te worden. Wat impliceerde deze Katholieke Actie?

Vóór het pausschap van Pius XI (1922-1933) was het woord "katholieke actie" de aanduiding geweest voor de brede waaier van verenigingen en instellingen door de katholieken tot stand gebracht om de samenleving te herkerstenen, inclusief de christelijke sociale werken. Onder paus Pius XI werd de inhoud van de Katholieke Actie beperkt tot de lekenwerken die de Kerk in haar pastorale taak ter zijde stonden - hoofdzakelijk educatieve werken - en beklemtoonde hij hun afhankelijkheid van de kerkelijke hiërarchie. "De Katholieke Actie is deelname van de leken aan het hiërarchisch apostolaat van de Kerk", aldus de geijkte formule. Die lekenwerken moesten buiten de politiek worden gehouden. Op de achtergrond van die nieuwe oriëntering stond de machtsovername van de fascisten in Italië. Het Vaticaan legde het erop aan dat de katholieken het politieke veld zouden ruimen voor het fascisme, maar eiste in ruil de volle autonomie over de katholieke jeugdbeweging en andere educatieve werken. Liever dan een ferme houding aan te nemen tegen Mussolini en de christen-democraten van Don Sturzo te steunen, insisteerde de paus op de noodzaak van een apolitieke Katholieke Actie (8).

Uit het katholiek jeugdcongres dat op 9 en 10 september 1923 bij de Jezuïeten in de Pontstraat doorging groeide het "bestendig comité voor de jeugd" dat voor het eerst vergaderde op vrijdag 21 september in de Katholieke Kring op de Grote Markt (9).

(8) E. GERARD, *Cardijn, arbeidersbeweging en Katholieke Actie (1918-1945)*, in *Cardijn een mens een beweging*, p. 119 e.v.; zie ook L. VOS *Het dubbelspoor van de Katholieke Actie tijdens het interbellum*, in *Vijftig jaar Chiroleven 1934-1984, aspecten uit verleden en heden van een jeugdbeweging*, p. 29 e.v.

(9) Het katholiek jeugdcongres werd georganiseerd door de katholieke associatie van Aalst waarschijnlijk n.a.v. de viering van het 25-jarig bestaan van de Katholieke Jonge Wacht (°1898). De besluiten van het jeugdcongres hadden een zeer verscheiden karakter en hadden op velerlei jeugdzaken betrekking.

Blijkbaar werd er tijdens deze vergadering besloten dat het katholieke jeugdwerk binnen het arrondissement Aalst kantonnaal georganiseerd diende te worden. Onder impuls van Ludovic Moyersoen groeide hieruit voor het kanton Aalst de Katholieke Jeugdorganisatie (K.J.O.).

Volgens haar statuten inspireerde de K.J.O. zich op het besluit van het Internationaal Katholiek Jeugdcongres dat in Rome had plaatsgevonden evenals naar het voorbeeld van de bestaande organisaties in Frankrijk, Duitsland, Italië en Wallonië, waar kanunnik Brohée maar meer nog priester Louis Picard, de leiders

1. "De Eucharistische Kruistocht zooveel mogelijk inrichten, hetzij als nieuwe zelfstandige inrichting, hetzij door den geest ervan in eene reeds bestaande inrichting over te nemen.

2. In de plaatsen waar er geene congregatie voor jongens bestaat is het wenschelijk dat zij ingericht worde, 't zij onder den vorm van Maria vereering, Berchmans of Aloysiusbond in welke de geest van Euch. kruistocht zou worden aangewakkerd.

3. Het is wenschelijk dat de jongelingen lid worden van de bestaande inrichtingen, welke hun ouderdom passen; zoo b.v. bij 't verlaten der school en vakschool zou het kind, dat in de nijverheid gaat werken moeten worden opgezocht en aangezet om lid te worden der christene vakvereenigingen.

4. Dat de studenten, gedurende het verlof, juist zoals gedurende 't schooljaar, apostelen zouden zijn door het dagelijksch bijwonen der H. Mis en door hunne veelvuldige communieën. Er worde ook op de Colleges aangedrongen, dat de studenten voorbeelden en apostels moeten zijn op hun parochie en spontaan hun diensten zouden aanbieden aan de HH. Geestelijken.

5. In de verschillige inrichtingen der jeugd worde er op gelet dat deze geen beletsel wezen voor de aanwezigheid der instellingen van louter godsdienstigen aard.

6. Aandringen opdat de jongeren die naar 't leger gaan een retraite zouden doen.

7. Er moet worden op gedrukt bij onze christene jongelingen dat het lezen van slechte dagbladen uit louter nieuwsgierigheid of sportgebied of andere rechtstreeks strijdt tegen de christen beginselen.

8. Bij onze Vlaamsche werklieden in 't Walenland verkoopers aanstellen van katholieke Vlaamsche bladen.

9. Dat alle jeugdorganisaties diep zouden doordrongen wezen met echt Christelijk-Vlaamsche democratische principen.

10. Dat er bij elke jeugdorganisatie die als Christen wil doorgaan een priester als proost worde aangesteld.

11. Dat men er voor zorge degelijke ontwikkelingslessen te hebben voor de jeugd 't zij door studiekringen, patronaten of andere inrichtingen en dat vooral godsdienstonderricht en studie van het sociaal vraagstuk goed verzorgd wezen.

12. Het vakonderwijs worde zoveel mogelijk in de hand gewerkt opdat wij goedgeschoolde werklieden zouden vormen.

13. Gewenscht wordt dat er in elke Vakschool een kursus worde ingericht. *De Volksstem,* dd. 13 september 1923".

van de Association Catholique de la Jeunesse Belge (A.C.J.B.) vurige aanhangers waren van het Roomse Katholieke Actieconcept (10). De K.J.O. stelde zich, in navolging van de Katholieke Actieidee, in een volstrekte onbeperkte afhankelijkheid van het kerkelijk gezag en in een volstrekte onafhankelijkheid van "louter politieke organen en louter politieke programma's", hierbij diende het woord politiek in zijn enge betekenis te worden geïnterpreteerd en niet in de betekenis van de algemene sociale actie. Als jeugdorganisatie kon de K.J.O. zich bij geen enkele zuivere politieke vereniging aansluiten. Toch werd tijdens de daaropvolgende jaren de samenwerking met de "Cercle Catholique" niet uitgesloten, integendeel de K.J.O. zou effectief gebruik maken van de bestaande organisatiestructuren van de Katholieke Partij in Aalst en in de omliggende gemeenten.

De K.J.O. wilde katholiek, democratisch en Vlaams zijn. Dit Vlaams zijn moest, gezien haar houding tegenover de politiek, beperkt blijven tot het culturele en het sociale.

Voorts wilde de K.J.O. de bestaande godsdienstige en maatschappelijke jeugdwerken met elkaar in contact brengen om de werking ervan te bevorderen. Iedere aangesloten groep bleef rechtstreeks afhankelijk van de centrale organisatie, indien deze bestond natuurlijk! De K.J.O. wilde in haar midden een kern vormen van ernstig onderlegde sociale werkers en daarvoor zou ze voordrachten, lezingen en studiekringen organiseren. Door zich de functie van overkoepelend orgaan toe te eigenen kwam de K.J.O. tegemoet aan een reële behoefte bij de bestaande katholieke jeugdwerken, maar gezien de grote verscheidenheid van deze jeugdwerken en de afwezigheid van een centraal overkoepelend orgaan zou de functie die de K.J.O. zich toeëigende meteen ook het onvermijdelijke struikelblok worden voor de K.J.O. (11).

Het stichtingsbestuur van de K.J.O. bestond uit K. van Reckem (proost), Ludovic Moyersoen (secretaris), Jozef Ghyselen (voorzitter), Edward Clinckaert (schatbewaarder) en Jozef Verhegge.

De eerste bestuursvergadering van de K.J.O. ging door op 25 september 1923 en deze werd bijgewoond door onderpastoor Bekaert, Jozef Ghyselen en Ludovic Moyersoen. Over de "werking" van de K.J.O. werd er slechts oppervlakkig gesproken, het-

(10) L. VOS, *Bloei en ondergang van het A.K.V.S., Geschiedenis van de Vlaamse studentenbeweging, 1914-1935.*, p. 146 e.v.

(11) Statuten van de Katholieke Jeugdorganisatie van het arrondissement Aalst, A.A.F.M.

geen typerend zou zijn voor de activiteiten van de K.J.O. tijdens de daarop volgende jaren (12).

Uit de verslagen van de vergaderingen van de K.J.O., die tot december 1924 regelmatig georganiseerd werden, blijkt duidelijk dat de initiatiefnemers ernaar streefden om een overkoepelend orgaan te creëren tussen de verschillende katholieke jeugdverenigingen. Dankzij de uitgesproken steun van de deken en de plaatselijke geestelijkheid kon de K.J.O. dit eerste objectief realiseren. De praktische uitwerking van de coördinerende functie zou een ander paar mouwen zijn.

De coördinerende functie wilden de leden van de kerngroep vooral realiseren door persoonlijk contact met de leden van de katholieke jeugdverenigingen te onderhouden. De hamvraag was hoe men deze vrome wens in de praktijk kon omzetten? Dit probleem kwam een eerste maal ter sprake tijdens de vergadering van 4 november 1923. Eindelijk zagen de bestuursleden in dat een beweging enkel uitgebouwd kon worden door het persoonlijk contact met de leden nauw te onderhouden. Het verslag ter zake, werd, niet ten onrechte, in de voorwaardelijke wijze geschreven. "De stad zou verdeeld worden in verschillende wijken, wijkmeesters zouden worden aangesteld die met medehulp van gegoede krachten het huisbezoek zouden inrichten". Dit alles met de bedoeling om de jongeren "in de goede richting te behouden". Daar de meeste bestuursleden echter zelf niet inzagen hoe ze dit probleem moesten aanpakken en oplossen kwam het in de koelkast terecht en daar bleef het tot de bestuursvergadering van 7 december 1924 (13).

Tijdens deze vergadering bracht Prosper (?) de Smet het probleem opnieuw ter sprake. Hij wees op het bestaan van een wijkindeling om aan politieke actie te doen. Toen de overige bestuursleden vroegen of ze van deze organisatiestructuur gebruik zouden kunnen maken reageerde De Smet negatief. "Deze wijkorganisaties verrichten weinig werk en zijn niet doordrongen van de geest die wij er op nahouden, niets belet nochtans dat wij met goedwillige leden dezer organisatie het werk zouden aanvangen". Ondanks het feit dat de organisatiestructuur van de Katholieke Partij eigenlijk niet voldeed aan hun eisen en verwachtingen besloot men dan toch maar om onder één hoedje te gaan spelen. De Smet nam zich voor om met enige mensen de organisatie op gang te brengen. Opnieuw zou het een maat voor niets worden.

(12) K.J.O., verslag van de vergadering dd. 25 september 1923, A.A.F.M.
(13) K.J.O., verslagen van de vergaderingen dd. 3 november 1923 en 7 december 1924, A.A.F.M.

Katholieke Jeugdorganisatie (Kanton AALST).

op ZONDAG 18 APRIL 1926 te 10.15 uur

in de Katholieke Kring, Groote Markt, Aalst

VOORDRACHT

OVER

VOLKSONTWIKKELING

door den Eerwaarde Pater PERQUY, Dominikaan,

Bestuurder der Sociale Hoogeschool van Leuven.

Ingang vrij voor de leden. Niet leden betalen EEN Frank.

Alle Sociale werkers op post!

Aalst, drukkerij van het Dagblad " De Volksstem ".

Om aan de werking van de K.J.O. meer ruchtbaarheid te geven wilde men ook een beroep doen op de pers. Tijdens de vergadering van 2 december 1923 stelde Edward Clinckaert voor om een persbond op te richten, maar niet in de schoot van de K.J.O., waarin de journalisten van de diverse persorganen van Aalst zouden in opgenomen worden. Door de onderlinge concurrentie tussen de diverse persorganen bleek dit voorstel onuitvoerbaar, "doch dit schijnt wegens de weinige overeenkomst dewelke tusschen die opstellers bestaat zeer moeilijk te wezen". Toch wilde Clinckaert ofwel binnen ofwel buiten de K.J.O. een perscomité oprichten. Het zou de zoveelste slag in 't water zijn (14).

Van bij de stichting, in september 1923, tot december 1924 vergaderde het bestuur van de K.J.O. regelmatig, nadien werden er nog occasionele bestuursvergaderingen georganiseerd. In 1925 werd er nog drie maal vergaderd, de laatste vergadering ging door op 31 oktober 1926. De vergaderingen bleven beperkt tot deze bestuursvergaderingen tijdens dewelke vooral gesproken werd over vrij algemene zaken zoals de oprichting van een toneelclub, een bibliotheek en acties die de K.J.O. zou kunnen ondernemen. Van al deze plannen werd er niets gerealiseerd. Typerend voor deze ontwikkeling was het algemeen verslag dat tijdens de bestuursvergadering van 4 mei 1924 door Ludovic Moyersoen, de verslaggever, voorgedragen werd. Na te hebben gesteld dat de K.J.O. aan de vooropgestelde doelstellingen "voldeed" (de bestaande jeugdwerken groeperen, hulp bieden waar nodig en bij de leden de religieuze en maatschappelijke zin bevorderen) besloot hij: "Het zal bij geen dromen blijven" (15).

Het zou inderdaad bij geen dromen blijven maar de feitelijke werking van de K.J.O. bleef naar de leden van de vereniging toe beperkt tot het organiseren van enkele voordrachten (m.o.m. Prosper Thuysbaert en Pater Perquy) (16). De K.J.O. van het kanton Aalst onderhield ook contact met de overige kantonnale jeugdorganisaties van het arrondissement. Zo was de K.J.O. van het kanton Aalst aanwezig bij de stichting van de drie overige (?) kan-

(14) K.J.O., verslag van de vergadering dd. 2 december 1923, A.A.F.M.
(15) K.J.O., verslag van de vergadering dd. 4 mei 1924, A.A.F.M.
(16) Prosper-Paul Thuysbaert werd op 17 maart 1889 geboren te Lokeren en overleed er op 8 november 1965. Na het lager onderwijs te hebben genoten in het St.-Lodewijkcollege te Lokeren volgde hij de Grieks-Latijnse humaniora aan het jezuïtencollege te Aalst. Als student in Leuven was hij nauw betrokken bij de stichting van het studentengenootschap "Amicitia" dat een nieuwe geest en nieuw geluid in het studentenleven wilde invoeren. In 1913 promo-

tonnale jeugdorganisaties. In juli 1924 gebeurde dit in Ninove, op 31 augustus volgde Denderhoutem en één week later kwam Geraardsbergen aan de beurt. Hoe deze overige kantonnale Katholieke Jeugdorganisaties zich verder ontwikkelden blijft voorlopig een open vraag.

De laatste vergadering, die tevens een algemene vergadering was, ging door op 31 oktober 1926. De secretaris schreef in zijn verslag: "Na een lange slaap schiet de jeugdorganisatie weer eens wakker. Er hing boven onze centrale actie een zekere loomheid die grotendeels te danken was aan de omstandigheden die aan de jeugdorganisatie vreemd zijn maar die niettemin het persoonlijk werk belette van sommige bestuursleden. Men neme nochtans acht dat een zeer groot en belangrijk doel bereikt is namelijk voeling te bewerken tusschen die jongeren die eenzelfde ideaal hebben". De bestuursleden van de K.J.O. beschouwden de bestuursvergaderingen slechts als de materiële uiting van dit samenwerken.

veerde hij tot doctor in de politieke en sociale wetenschappen, doctor in de rechten en kandidaat notaris. In 1913 kreeg hij een reisbeurs die hem in Parijs bracht waar hij Emiel van Dievoet ontmoette. Beide maakten ze er kennis met de moderne Franse toneelgroep "Le Vieux Colombier".
Zij leerden er Copeau, Pitoëff kennen, en vooral Henri Ghéon. Met deze laatste ontstond een blijvende vrienschappelijke relatie. Later werd Henri Ghéon een huisvriend van Prosper Thuysbaert. Henri Ghéon overleed in 1944.
Onmiddellijk na de Eerste Wereldoorlog, vooral tussen 1920 en 1933, heeft Prosper Thuysbaert actief deelgenomen aan het theater-renouveau in Vlaanderen. Reeds in het "Gildenhuis" te Lokeren, met steun van de oud-professor Coppieters, de moderator van Amicitia, in de tussentijd pastoor-deken te Lokeren, werd aan een amateursgroep de opvoering van bepaalde toneelwerken van Henri Ghéon toevertrouwd, waarvan Prosper Thuysbaert soms de vertaling bezorgde. Vooral nochtans als medestichter maecenas en animator van het befaamde "Vlaamse Volkstoneel" zou hij een belangrijke rol, in de toneelvernieuwing vervullen.
In augustus 1924 wilde de K.J.O. van het arrondissement Aalst met een "verbond van katholieke toneel" van wal steken. L. Moyersoen vroeg P. Thuysbaert om er te komen spreken maar deze laatste voelde er aanvankelijk niet erg veel voor: "Nochtans bid ik U te overwegen dat ik geen spreker ben en dat u op dit stuk een desillusie tegemoet gaat". Hij suggereerde de naam van priester Jan Bernaerts uit St. Jans Molenbeek, "de gemoedelijken, prettigen, geestigen en geestdriftigen spreker". Brief van P. Thuysbaert aan L. Moyersoen dd. 24 juni 1924, A.A.F.M.
F. VAN GOETHEM, *In memoriam Prof. Em. Jhr. Prosper Thuysbaert (17 maart 1889 - 8 november 1965)*, in *Jaarboek 1965 van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België*, p. 300-309.

KATHOLIEKE JEUGDORGANISATIE

Kanton Aalst

Zondag 30 November

te 10,30 u. stipt

zal de heer **Prosper Thuysbaert**, van Lokeren

in de Zaal van het BELFORT, eene

VOORDRACHT

houden over **DE TOEKOMST** van ons

VLAAMSCH TOONEEL

AL de personen, zoowel leden als niet-leden der Katholieke Jeugdorganisatie, wien de vooruitgang van ons Katholiek Tooneel aanbelangt, zijn op deze vergadering uitgenoodigd en heeten van harte welkom!

Het is eene uitmuntende gelegenheid om kennis te maken met de gedachten van den man, die zooveel reeds gedaan heeft voor de verjonging en den hoogeren bloei van ons Katholiek Vlaamsch Tooneel.

Alle Tooneelliefhebbers wezen dus dien dag op post!

INGANG VRIJ!!!

HET KANTONAAL BESTUUR DER K. J. O.

Drukkerij P. VAN SCHUYLENBERGH, Keizerlijke Plaats 67, Aalst

De voornaamste werking situeerde zich in de verschillende aangesloten jeugdgroepen en deze werking was goed. Tijdens deze laatste vergadering ontvouwde de proost, K. van Reckem, zijn plannen om nieuwe jeugdverenigingen te stichten. De oprichting van de Katholieke Arbeidersjeugd (K.A.J.) op 13 december 1927 maakte deel uit van dit opzet (17).

De K.J.O.: een kind van zijn tijd.

Mag men, indien men het voorafgaande in overweging neemt, stellen dat de oprichting en de werking van de K.J.O. een totale mislukking is geweest? Zeker en vast niet.

In de eerste plaats was de K.J.O. er in geslaagd om tussen de bestaande katholieke jeugdverenigingen van het kanton Aalst een vorm van sociale interactie tot stand te brengen die op lange termijn zou leiden tot een betere onderlinge verstandhouding en samenwerking.

In de tweede plaats moet de K.J.O. beschouwd worden als een kind van zijn tijd, als een deel van het streven om ook in Vlaanderen, naar het Waalse voorbeeld van de A.C.J.B., een overkoepelend overlegorgaan te creëren dat de verschillende jeugdwerken zou coördineren. Met het oog daarop stuurde de K.J.O. van Aalst een delegatie naar het congres van de Waalse katholieke jeugd, het congres van de A.C.B.J., dat doorging te Charleroi in 1924 en onderhield Ludovic Moyersoen een relatief intense briefwisseling met Felix Vercruyssen, die in Vlaanderen met een analoge organisatie wou beginnen (18).

(17) K.J.O., verslag van de algemene vergadering dd. 31 oktober 1926, A.A.F.M. Met zijn plannen probeerde Van Reckem in te spelen op de maatschappelijke ontwikkelingen m.b.t. het jeugdwerk die zich in andere steden reeds hadden doorgezet. Hiertoe behoorde onder meer de organisatie van de katholieke jeugd per stand. Zo werd in Aalst in januari 1926 de katholieke Burgersbond opgericht. Theophiel Willems, die als bestuurslid verbonden was met de K.J.O. en bijzonder actief was in de Aalsterse patronaatswerking was hierover bijzonder enthousiast. Willems verwachtte veel heil van de middenstandsorganisatie en had zich na de stichtingsvergadering onmiddellijk als lid laten inschrijven. Brief van Th. Willems aan L. Moyersoen dd. 29 januari 1926, A.A.F.M.
Over de organisatie van de arbeidersjeugd en de stichting van de K.A.J. zie D. PODEVIJN, *Tot welzijn van de werkersstand,* in *Het Land van Aalst,* jg. 36, p. 243-352.

(18) Tijdens de vergadering van 28 september 1924 bracht Ludovic Moyersoen verslag uit over het congres van de Waalse katholieke jeugd in Charleroi, het A.C.J.B.-congres en hij sprak over de organisatie van de A.C.J.B. De bestuursleden van de K.J.O. bespraken vervolgens de mogelijkheid om met een

Tijdens de provinciale katholieke dagen die doorgingen in Gent op 22 en 23 augustus 1925 werd in de jeugdsectie de aanzet gegeven tot de oprichting van een dergelijke overkoepelende organisatie van de katholieke jeugdwerken. Het probleem werd er ingeleid door Felix Vercruyssen met een uiteenzetting over de feitelijke toestand in Oost-Vlaanderen en de daarmee verbonden problemen.

Uit deze vergadering groeide een voorlopig actiecomité dat op vrijdag 11 september 1925 voor de eerste maal vergaderde in de bovenzaal van "Het Volk" aan de Poel te Gent. Het werd voorgezeten door Edmond Rubbens, Prosper Thuysbaert was ondervoorzitter en August Edmond de Schryver fungeerde als secretaris. Felix Vercruysen (19) was verslaggever. Dit voorlopig comité wenste tijdens haar eerste vergadering de grondslagen van de werking van het actiecomité vast te leggen. Deze werden als volgt geformuleerd het actiecomité stond volledig buiten de politiek, het wilde de interactie tussen de bestaande jeugdwerken bevorderen en het zou zich niet mengen in de jeugdwerking van de bestaande jeugdverbonden. Het actiecomité verdedigde ten slotte de aansluiting van de jongeren bij hun eigen standsorganisatie, "Het actiecomité werkt opdat elkeen aansluite bij zijn standsgroep wier werking de hele mens omvat". Voorts besprak dit voorlopig actiecomité nog de oprichting van gewestelijke leidingsgroepen, een steunfonds, de organisatie van de jaarlijkse bedevaart en de definitieve samenstelling van het actiecomité. Ten slotte bespraken de

dergelijke beweging ook in Vlaanderen van wal te steken evenals het karakter dat deze beweging zou tekenen. "De bespreking loopt vooral over de mogelijkheid ene jeugdbeweging in Vlaanderen te verwekken die dezelfde wending zou aannemen als de Waalsche. Men schijnt eens te zijn om te besluiten dat een dergelijke beweging met Vlaamsche toestanden zou moeten rekening houden en dus niet enkel en alleen godsdienstige maar ook sociaal en Vlaamsch zou moeten wezen". Omdat de verdeeldheid die kenmerkend was voor de politieke actie, zeker niet in de Katholieke Actie mocht heersen moest het nieuwe orgaan volledig onafhankelijk zijn van de politiek en volledig afhankelijk van het kerkelijk gezag. K.J.O., verslag van de vergadering dd. 28 september 1924, A.A.F.M.

(19) Felix Vercruyssen trad er op als inleider met een uiteenzetting over de toestand en samen met hem zouden de aanwezigen onderzoeken welke de geest en de aard van de jeugdwerken moest zijn, hoever de jeugdwerken voor boeren, arbeiders, arbeidsters, vrouwen, burgers, en de parochiewerken stonden, welk het nut was van de padvinders- en sportverenigingen, de sfeer in het hedendaags patronaat, het wezen en streven van de studentenbeweging en de werkresultaten van de georganiseerde Katholieke Jonge Wachten. Pamflet m.b.t. de provinciale katholieke dagen te Gent op 22 en 23 augustus 1925, A.A.F.M.

leden de mogelijkheid van een eventuele propagandacampagne. Met deze objectieven voor ogen sloot dit voorlopig actiecomité nauw aan bij de Katholieke Actieideeën, waarop ook de K.J.O. van het arrondissement Aalst gegrond was (20).

Over de K.J.O. van het arrondissement Aalst kwam Felix Vercruyssen meermaals zijn licht opsteken bij de secretaris van de Aalsterse vereniging, Ludovic Moyersoen. Moyersoen wees Vercruyssen er op dat de K.J.O. van het arrondissement Aalst pas na herhaaldelijk aandringen bij de geestelijkheid tot stand kon komen. "U zegt zelf dat de eenige of toch grote reden waarom uw opzet lukte, hierin ligt dat gijzelf, persoonlijk en tot twee-driemaal toe bij de betrokken geestelijkheid zijt gaan aandringen". Eveneens wees hij er Vercruyssen op dat de medewerking van de studenten onontbeerlijk was, ook Vercruyssen was daarvan overtuigd: "Ik blijf altijd van gevoelen dat de studenten, de vlaamsgezinde en sociaal-gezinde studenten, en niet zozeer de studentenorganisaties moeten bijgehouden worden voor die werking". M.a.w. Vercruyssen sloot hier de medewerking uit van het Algemeen Katholiek Vlaams Studentenverbond (A.K.V.S.), wel moest men de intellectuele jeugd vertrouwen geven en verantwoordelijkheid doen dragen (21).

Vercruyssen stelde dat de A.C.J.B. wel als voorbeeld voor de inrichting van de kaders kon gebruikt worden maar had toch ook heel wat bezwaren tegen de A.C.J.B., o.m. met betrekking tot de overheersende mentaliteit: "Maar een andere geest moet in onze werken zitten: we moeten concreter te werk gaan". Vercruyssen vond de werking van de A.C.J.B. te oppervlakkig en te sterk op Frankrijk gericht. Hij verweet de A.C.J.B. dat ze te veel over de grens, "in Frankrijk waar toch niet zo veel te leren is!", gingen kijken en de jongens opzweepten zonder eigenlijk goed te weten waarvoor, "en als die werklustige en aangevuurde jeugd dan eens vroeg wat ze nu onmiddellijk te doen krijgt dan vindt men geen antwoord; er is geen concreet doel aan de teweeggebrachte stroming" (22).

(20) Brief aan L. Moyersoen dd. 30 augustus 1925, A.A.F.M.

(21) Brief van F. Vercruyssen aan L. Moyersoen dd. 14 oktober 1925, deze brief was een antwoord op een vroeger schrijven van L. Moyersoen aan F. Vercruyssen, A.A.F.M.

(22) In het St.-Jozefscollege bestond er een A.K.V.S.-bond, nl. De Witte Kaproenen (1918-1934). Omwille van de Vlaams-nationalistische strekking van deze bond werd hij waarschijnlijk niet betrokken bij het initiatief van de K.J.O., L. VOS *op. cit.*, p. 355.

De kantonnale organisatie van de K.J.O. in het arrondissement Aalst vond Vercruyssen geen goede zaak. Daar deze onder meer niet beantwoordde aan de organisatiestructuur van de christelijke sociale standsorganisaties. Hij suggereerde een dekanale indeling met arrondissementele organisaties. Het grote probleem bleef echter het bereiken van de massa (23). Vercruyssen benadrukte ten slotte de belangrijke rol van Aalst in de totstandkoming van het provinciaal comité, "Aalst zal altijd fier mogen blijven dat het door zijn stille maar volhardende werking hier den toon heeft aangegeven" (24).

(23) Meerdere katholieke leiders waren het eens met de voorgestelde organisatiestructuur van F. Vercruyssen. Dat bleek onder meer tijdens de algemene vergadering van de K.J.O. die doorging op 18 oktober 1925. Deze vergadering werd bijgewoond door diverse provinciale verantwoordelijken: kanunnik Coppens, algemeen bestuurder van de sociale werken, de proost van het diocesaan sportverbond Ruytinx samen met de leden van het diocesaan sportverbond en de de secretaris van het actiecomité voor jeugdwerken in het bisdom, F. Vercruyssen. Verslag van de vergadering dd. 18 oktober 1925, A.A.F.M.

(24) Brief van F. Vercruyssen aan L. Moyersoen dd. 14 oktober 1925, A.A.F.M.

HET LAND VAN AALST —
REEDS VERSCHENEN JAARGANGEN.

Reeds verschenen jaargangen worden verkocht à 400,- fr. per volledige jaargang of à 75,- fr. per los nummer.

De verzending gebeurt na storting van het verschuldigde bedrag op rekening nummer 001-0561340-77 van "Het Land van Aalst, Oude Jaargangen" Eikstraat 50, 9300 Aalst.

Alle jaargangen zijn nog in voorraad, uitgezonderd de onderstaande, waarvan nog slechts de aangeduide nummers beschikbaar zijn :

1949 (1) uitgeput.
1950 (2) nummers 1-2-3
1951 (3) uitgeput.
1952 (4) nummers 2-3-4-5-6
1953 (5) uitgeput.
1954 (6) nummers 2-3-4-5-6
1959 (11) nummers 3-4
1960 (12) nummers 2-3-4-5-6
1961 (13) nummers 2-3-4-5-6
1962 (14) nummers 2-3-4-5-6
1965 (17) nummers 1-2-5-6
1966 (18) nummers 1-4-5-6
1967 (19) nummers 1-2-5-6
1976 (28) nummers 1-3-4
1977 (29) nummers 1-2-4-5-6
1979 (31) nummers 1-2-4-5-6
1983 (35) nummers 2-3-4-5-6

Volgende overdrukken zijn nog beschikbaar :

Frans Couck : Familie Sonck te Denderleeuw en aanverwante Families - 1960 - 25,- fr.

Marcel Cornelis : Buitenpoortersboeken van Geraardsbergen - Genaaid : 600,- fr. — Gebonden : 750,- fr.

H. Van Isterdael, e.a. Bibliografie van de gemeenten van Het Land van Aalst (1950-'83) - 2 Banden - 900 Fr. + 50 fr. verzendingskosten.

Van J. de Brouwer zijn er nog diverse themanummers voorradig (Impe, Haaltert, Pollare...).

HET LAND VAN AALST

TWEEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Ere-Voorzitters : F. Courteaux
L. De Rijck

Ere-Bestuurslid : A. Van Lil,
initiatiefnemer en medestichter

Voorzitter : L. Robijns

Ondervoorzitter : H. Van Isterdael

Beheerder : G. Van Bockstaele, Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem
Tel. (091) 60 19 04

Redactiesecretarissen : S. De Lange - M. Cherreté

Verslaggever : B. Boel

Archivarissen - Bibliotecarissen : C. Uyttersprot - M. Uyttersprot

Public-relations : M. Cock

Redactieadres, recensie, en bestellingen van oude jaargangen :
C. Uyttersprot, Eikstraat 50, 9300 Aalst

Het tijdschrift wordt uitgegeven met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, het Provinciebestuur van Oost-Vlaanderen en de stad Aalst.

Prijs voor het Jaarabonnement :

Voor leden : 400 fr., steunende leden : 600 fr. en ereleden 1.200 fr. te storten op P.C.R. 000-0586911-61 «Het Land van Aalst», Bevegemstraat 14, 9620 Zottegem.

INHOUD NUMMERS 5 - 6 - 1986

DE REDAKTIE, In memoriam Jozef van Overstraeten 193 - 196
G. VAN BOCKSTAELE, Het nieuwe archeologisch museum van Zuid-Oostvlaanderen te Zottegem 197 - 199
A. VAN DOORSELAER, Archeologie in Zuid-Oost-Vlaanderen 200 - 203
E. DE DONCKER, De strafrechtbanken te Aalst van de XIVde tot de XVIIIde eeuw 204 - 243
H.V.I., Toneel te Steenhuize 1770 244
D. VAN DE PERRE, De Berg en het hof van Wedergrate te Denderwindeke 245 - 265
H.V.I., Loflied op de school 1775 266
I. DE TEMMERMAN, Het schoofland 267 - 277
G. VAN BOCKSTAELE, Het Lovaertorgel te Moerbeke 268 - 285
H. VAN BREE, Het eerste en enige internationaal congres van Daensisten in Rotterdam (1901) 286 - 294
D. PODEVIJN, De katholieke jeugdorganisaties van het arr. Aalst, 1923 - 1926 295 - 312

Het Land van Aalst

TIJDSCHRIFT VAN DE
GESCHIEDKUNDIGE VERENIGING
«HET LAND VAN AALST»

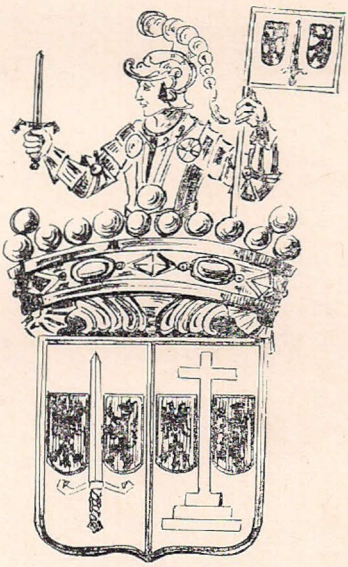

JAARGANG XXXVIII - 1986

INHOUDSTAFEL
1986

L. BEECKMANS - G. WELLEMAN en E. BORREMANS
— Nederzettingssporen uit de La Tène-periode te Nederboelare 145

J. DE BROUWER — De stam De Sadeleer te Haaltert 112

E. DE DONCKER — De strafrechtbanken te Aalst van de XIVde tot de XVIIIde eeuw 204

I. DE TEMMERMAN — Het schoofland in de ontwikkelingsgeschiedenis van een dorp. Een case-studie : Het schoofland in Elene 267

L. MOYERSOEN — De gemeentepolitiek in Aalst ten tijde van Baron Romain Moyersoen (1895-1938) 1

D. PODEVIJN — De katholieke jeugdorganisatie van het arrondissement Aalst, 1923-1926 295

K.G. VAN ACKER — Geldulfus cum adjutorio abbatum XII - Loricatos - Ducat 159

G. VAN BOCKSTAELE — Het Lovaertorgel te Moerbeke (Geraardsbergen 278
— Het nieuwe archeologisch museum van Zuid-Oost-Vlaanderen te Zottegem 197
— De preekstoel van de O.-L.-Vrouwekerk van Moerbeke (Geraardsbergen) 47

H.VAN BREE — Het eerste en enige internationaal congres van Daensisten in Rotterdam (1901) 286

F. VAN CAMPENHOUT — Aloïs De Backer 168

D. VAN DE PERRE — De Berg en het Hof van Wedergrate te Denderwindeke 245

A. VAN DOORSELAER — Archeologie in Zuid-Oost-Vlaanderen 200

H. VAN ISTERDAEL — De kostschool van F.A. Corael te Aalst 186

H. VAN ISTERDAEL e.a. — Bibliografie 1985 57

H.V.I. — Loflied op de school of klacht van de onderwijzer te Michelbeke anno 1775 266
— Toneel te Nederboelare anno 1797 191
— Toneel te Steenhuize anno 1770 244

DE REDACTIE — In memoriam Jozef Van Overstraeten 193
— Vragen aan onze lezers 144, 192

Register der Plaatsnamen

Aaigem, 18,113, 127, 130, 140, 235
Aalst, 1, 114, 116, 117, 119, 123, 124, 126, 131, 138, 139, 168-170, 177, 180, **186, 193,** 201, **204,** 249, 295, 296-301, 303, 305, 306, 308, 309, 311, 312
Almelo (Nl.), 294
Amougies, 212
Amsterdam, 136
Anderlecht, 184
Antwerpen, 13, 113, 137, 171, 172, 176, 291
Appelterre-Eichem, 130, 169, 212, 245-247, 249, 250, 255, 258, 259
Arlon, 136
Arnhem, 286
Aspelare, 123, 212, 213, 259
Asper, 200
Asse, 126
Atrecht, 207, 279

Baaigem, 124, 127, 213
Baardegem, 194, 297, 298
Baasrode, 235
Balegem, 213
Bambrugge, 113, 127, 211, 219, 235, 297
Bavai (Fr.), 202
Bavegem, 212, 213
Bazel (Zw.), 284
Beerlegem, 200, 213, 235
Berchem (Oud.), 113, 212
Bergen, 161, 166
Berlaar, 136
Bevere (Oud.), 200
Biervliet (Nl.), 235
Blicquy, 202
Boelare, 213, 252, 260
Borsbeke, 235
Bottelare, 213
Bousies (Fr.), 253, 254
Brugge, 5, 174
Brussel, 13, 14, 25, 28, 123-126, 132, 134-137, 141, 169, 173, 176, 182, 183, 187, 245
Bukavu (Zaïre), 136
Burst, 211, 213, 219, 235

Charleroi, 309
Chassemy (Fr.), 149, 158
Château d'Oex (Zw.), 136
Chièvres, 161

Dasbourg, 163
Deftinge, 50, 124-126, 130, 213
Deinze, 281
Delft, 286
Denderhoutem, 113, 116, 119, 123, 124, 127, 130, 132, **168,** 235, 307
Denderleeuw, 13, 123, 126, 130, 144, 175
Dendermonde, 14, 16, 27, 180, 205, 235
Denderwindeke, 245
Desteldonk, 281
Deventer (Nl.), 288
Dikkelvenne, 213
Dinant, 13
Doornik, 207

Edelare, 212
Eine, 200
Elene, 235, **267**
Elewijt, 202
Eisene, 135, 137
Elst, 50, 212, 281
Ename, 162, 163, 165, 166, 200, 212
Epeigné-sur-Dême (Fr.), 135
Erembodegem, 113, 126, 127, 132, 142, 211, 216, 219, 235, 297
Erondegem, 113, 297
Erpe, 113, 235, 297
Erps-Kwerps, 130, 132
Erwtegem, 213
Etikhove, 212
Etterbeek, 123, 135-137
Everbeek, 113

Fay (Fayt, Troisvilles) (Fr.), 254, 256
Florentië (It.), 137

Galmaarden, 130
Gavere, 213, 235
Gent, 17, 23, 27, 28, 34, 125, 131, 161-167, 169, 172, 183, 205, 207, 214, 235, 242, 250, 252, 268, 270, 275, 281, 296, 310
Gentbrugge, 151, 213
Geraardsbergen, 49, 52, 112-115, 119, 125, 126, 128, 129, 138, 139, 146, 205, 209, 212, 214, 215, 218, 219, 226-229, 234, 235, 242, 250, 263, 284, 307
Gijzegem, 144, 235
Gijzenzele, 213
Godveerdegem, 213
Goeferdinge, 126, 284

Goma (Zaïre), 136
Gontrode, 213, 281
Gooik, 254, 259
Grimminge, 260
Grotenberge, 213, 278

Haaltert, 112, 235, 297
Haasdonk, 279
Heestert, 201
Heffen, 149, 153, 158
Hekelgem, 15, 32
Heldergem, 114, 119, 127, 235
Hemelveerdegem, 163, 211, 235
Herdersem, 235, 298
Herfelingen, 130
Herne, 130
Herzele, 113, 114
Hillegem, 211, 235, 268
Hoei, 163
Hofstade, 113, 211, 216, 219, 235, 297, 299
Hollaine, 162
Holzminder (D.), 131
Hoogstraten, 32
Huise, 153, 158, 200, 201
Huldenberg, 136

Iddergem, 219, 235
Idegem, 211, 213
Ieper, 5, 112, 207
Impe, 113, 211, 219, 235
Ivois, 161

Kalehe, (Zaïre), 136
Kalken, 120
Kamerijk, 159,
Kampen (Nl.), 288
Kassel, 207
Katana (Zaïre), 136, 137
Kerkhove, 200, 201
Kerksken, 115-121, 123, 126, 127, 130, 132, 139, - 141
Kester, 130, 149, 151, 153, 155-158
Kisenyi (Ruanda), 136
Kluisbergen, 201
Kornelimünster bij Aken, 160
Kooigem, 201
Kortrijk, 36, 200, 203, 234, 235
Kottem, 211, 219, 235
Kruishoutem, 201
Kwaremont, 212
Kwatrecht, 23

Landskouter, 213
Lede, 13, 50, 124, 155, 157, 158, 211, 219, 235
Leeuwergem, 235, 268, 271, 273-275
Lemberge, 219
Lessen, 48, 205
Lettelingen, 279
Letterhoutem, 114, 212, 213
Leupegem, 212
Leuven, 1, 13, 32, 45, 132, 306
Leuze, 124
Liedekerke, 235, 258
Lieferinge, 132, 259, 263
Lier, 136
Lokeren, 306-308
Lommel, 135, 158
Luik, 13, 159, 160, 163-165
Luxemburg, 159, 160

Maarke-Kerkem, 113, 212
Maastricht, 286, 294
Malonne, 193, 194
Mamer, 161
Marcq, 161
Margut-sur-Chiers (Fr.), 159, 167
Massemen, 235
Mater, 200, 212, 213, 235
Mechelen, 45
Meerbeke, 130, 132, 249-251, 253, 254, 256-259
Meersen (Nl.), 163
Meilegem, 213
Melden, 200, 212
Melle, 213
Melsen, 213
Mere, 113, 114, 120, 126, 132, 141
Merelbeke, 160, 219, 235
Mespelare, 211, 219
Meulebeke, 279
Mézières (Fr.), 161
Michelbeke, 125, 212, 213, 266
Moerbeke, 47, 278
Mol, 136
Moorsel, 15, 211, 219, 235, 297, 298
Moortsele, 213
Munkzwalm, 212
Munte, 160, 213

Namen, 136
Nederbrakel, 212, 237
Nederboelare, 145, 191
Nederename, 165, 212
Nederhasselt, 127, 174, 212
Nederzwalm-Hermelgem, 213
Neerharen, 155, 158
Neigem, 249-251, 254, 259
Nevele, 278, 281
Nieuwenbos, 112
Nieuwenhove, 213, 259, 281
Nieuwerkerken, 113, 127, 132, 219, 225, 231, 297
Nijmegen, 286, 294

Ninove, 52, 130, 139, 169-171, 175, 177 179, 205, 247-250, 257-260, 307
Nukerke, 212

Oetingen, 254, 259
Okegem, 171, 185, 211, 219, 235, 258
Onkerzele, 48, 213, 281
Oombergen, 211, 213, 219, (Kottem), 235, (Kottem)
Oordegem, 17, 212, 235
Oosterzele, 212, 213
Opbrakel, 113, 114, 212
Ophasselt, 163, 213
Orp-le-Grand, 158
Orroir, 212
Oudenaarde, 125, 200, 201, 205, 219, 234, 235
Ourches, 161
Outer, 113, 140, 180, 212, 213, 245, 249, 251, 258, 259
Ouwegem, 200
Overboelare, 213
Overmere, 278

Pamel, 257-259
Parijs, 135, 136, 307
Parike, 213
Paulatem, 213
Payrac (Fr.), 135
Peronnes-lez-Binche, 153, 158
Petegem (Oud), 200
Pollare, 245, 246, 250-255, 258-261
Pont-à-Meuse, 161
Prüm (D.), 159, 160

Reims (Fr.), 163
Rekem, 155, 158
Ressegem, 113, 143, 235
Rijsel, 207
Roborst, 124, 127, 163, 212
Rocourt, 136
Rode, 213
Rome, 159, 212, 237, 302
Ronse, 201, 205
Ronsele, 281
Rotselaar, 123
Rotterdam, 172, 286, 287, 293, 294
Rozebeke, 212, 213
Rozenaken, 212
Rutshuru (Zaïre), 136

Saint-Ghislain, 165
Schaarbeek, 181, 184
Schelderode, 213, 235
Scheldewindeke, 127, 128, 213
Schellebelle, 113, 205
Schendelbeke, 213, 235
Scheveningen (Nl.), 287, 288, 290
Schorisse, 201, 212, 213
Semmerzeke, 213
Serskamp, 211, 219, 235
Sint-Agatha-Berchem, 278
Sint-Amands, 235
Sint-Antelinks, 212, 219, 235, 278
Sint-Blasius-Boekel, 212, 213
Sint-Denijs-Boekel, 212, 235
Sint-Goriks-Oudenhove, 213
Sint-Jans-Molenbeek, 307
Sint-Joost-ten-Node, 134
Sint-Kornelis-Horebeke, 212, 213
Sint-Lievens-Esse, 113, 212, 213
Sint-Lievens-Houtem, 211, 219 (Kottem) 235 (Kottem)
Sint-Maria-Horebeke, 50, 212, 213
Sint-Maria-Latem, 213
Sint-Maria-Lierde, 211
Sint-Maria-Oudenhove, 213, 235
Sint-Martens-Lierde, 52, 112, 125, 211, 219, 235
Sint-Omars (Fr.), 207
Sint-Pieters-Woluwe, 135
Sint-Truiden, 193
Smeerebbe-Vloerzegem, 213
Smetlede, 113, 212, 235
Squillace (It.), 159
Stavelot, 160
Steenhuize, 244
Steenokkerzeel, 130
Strijpen, 213

Teralfene, 211, 219, 235
Theux, 135
Tiegem, 201
Tilburg, (Nl.), 286, 293, 294
Tongeren, 202
Toul (Fr.), 159
Trier (D.), 159
Turnhout, 27
Twee Akren, 169, 283
Twenthe (Nl.), 286, 288

Ukkel, 132, 135-137
Usumbura (Burundi), 137

Valenciennes, 161, 166
Velzeke-Ruddershove, 50, 153, 163, 197, 200, 213, 273
Verdun, 159-163, 165, 166, 205
Viane, 278, 279
Visé, 13
Vlierzele, 113, 114, 212, 213
Vloerzegem, 114
Vloesberg, 201, 205
Volkegem, 50, 212
Vollezele, 259

Voorde, 113, 212, 246, 247, 249, 255, 259
Vosselare, 281
Vurste, 213

Waarbeke, 131, 132, 213
Waarschoot, 171
Wannegem-Lede, 200
Wanzele, 205, 297
Welden, 212, 251
Welle, 114, 211, 219, 297
Wépion, 136
Westrem, 235
Wetteren, 205
Wichelen, 50, 113, 114, 211, 219, 235
Wieze, 219, 235
Wormerveer (Nl.), 293
Woubrechtegem, 212, 219, 235

Zaandam (Nl.), 286, 292, 293
Zandbergen, 212, 213, 245-247, 249-261
Zarlandinge, 212, 213
Zegelsem, 157, 158, 200, 201, 212, 213
Zingem, 200
Zonnegem, 211, 219, 235, 281
Zottegem, 197, 213, 295
Zulzeke, 212

DE NOORDSTAR EN BOERHAAVE N.V.

de eerste vlaamse
Verzekeringsmaatschappij
gent 091-25 75 15

kulturele stichting NOORDSTARFONDS v.z.w.